

Министерство на икономиката

Проект: Изследване и анализ на състоянието на процеса по възпитание, обучение и образование в предприемачество в средните професионални училища в България и Пакет от мерки за повишаване нивото на образование, обучение и възпитаване в дух на предприемачество.

Аналитичен доклад по Фаза 1

Октомври 2005 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

1.1.	ОБОСНОВКА НА ПРОЕКТА.....	4
1.2.	ЦЕЛИ НА ПРОЕКТА.....	5
1.3.	ОПИСАНИЕ НА ПРОЕКТА.....	6
II.	ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА ПОЛИТИКАТА ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО, ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО	8
2.1.	СЪЩНОСТ НА ПОЛИТИКАТА ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО И МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	8
2.2.	ОБУЧЕНИЕТО В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО КАТО ИНСТРУМЕНТ НА ПОЛИТИКАТА ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО.....	11
2.3.	ОСНОВНИ СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ФАКТОРИ, ВЛИЯЕЩИ ВЪРХУ ФОРМИРАНЕТО НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДУХ.....	16
III.	СИСТЕМА ОТ ИНДИКАТОРИ ЗА ОЦЕНКА И ИЗМЕРВАНЕ НА СЪСТОЯНИЕТО НА ПРОЦЕСА НА ВЪЗПИТАНИЕ, ОБУЧЕНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА	20
IV.	ОБУЧЕНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО – ПРИНЦИПИ, МОДЕЛИ, ДОБРИ ПРАКТИКИ	25
4.1.	ЕВРОПЕЙСКИТЕ ПРИНЦИПИ И ПРАКТИКИ В ОБУЧЕНИЕТО В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНОТО ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ.....	26
4.1.1.	<i>Проблеми на професионалното образование в дух на предприемачество в Европа.....</i>	<i>29</i>
4.1.2.	<i>Примери за добри европейски практики в обучението в дух на предприемачество в средното професионално образование.....</i>	<i>30</i>
4.2.	ОБУЧЕНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ – ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ И ПРАКТИКИ.....	37
4.2.1.	<i>Общ преглед на системата за професионално образование в България.....</i>	<i>38</i>
4.2.2.	<i>Практики на обучение в предприемачество в България.....</i>	<i>40</i>
4.2.3.	<i>Проблеми и възможности за приложение на добри европейски практики на професионалното образование в дух на предприемачество в България.....</i>	<i>45</i>
V.	АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ	48
5.1.	ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА И ТЕНДЕНЦИИ ПРИ ФИНАНСИРАНЕТО НА СИСТЕМАТА НА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ.....	48
5.2.	ОЦЕНКА НА СЪЩЕСТВУВАЩИТЕ УЧЕБНИ ПЛАНОВЕ И ПРОГРАМИ ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО.....	53
5.3.	РАЗПРОСТРАНЕНИЕ И ЕФЕКТИВНОСТ НА СЪВРЕМЕННИ ФОРМИ НА ОБУЧЕНИЕ И ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО.....	61
5.4.	ИЗПОЛЗВАНЕ НА ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ И МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКА ОБЕЗПЕЧЕНОСТ НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС.....	76
5.5.	ОТНОШЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ ИЗУЧАВАНЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И ГОТОВНОСТ ЗА ЗАПОЧВАНЕ НА СОБСТВЕН БИЗНЕС.....	84
5.6.	МЯСТО И РОЛЯ НА БИЗНЕСА И ИЗВЪНУЧИЛИЩНОТО ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ОБУЧЕНИЕТО В ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДУХ.....	92
5.6.1.	<i>Ангажираност и оценка на бизнеса за обучението в дух на предприемачество в средните професионални училища.....</i>	<i>92</i>
5.6.2.	<i>Обучение в дух на предприемачество извън средните училища.....</i>	<i>96</i>
VI.	ОСНОВНИ ИЗВОДИ ЗА ПРОЦЕСА НА ВЪЗПИТАНИЕ, ОБУЧЕНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ	99

6.1.	ПРОБЛЕМИ И НЕСЪВЪРШЕНСТВА В СИСТЕМАТА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕТО В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО	99
6.2.	СТЕПЕН НА СЪОТВЕТСТВИЕ МЕЖДУ ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА СРЕДНИТЕ УЧИЛИЩА И БИЗНЕС СРЕДАТА	102
ПРИЛОЖЕНИЕ 1.		105
МЕТОДИКА НА ПРОВЕДЕНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ.....		105
1.1.	ПРЕДСТАВИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД УЧЕНИЦИТЕ И МЛАДЕЖИТЕ В СРЕДНИТЕ УЧИЛИЩА И ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ.....	105
1.2.	ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД УЧИТЕЛИ И ДИРЕКТОРИ НА СРЕДНИ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИ УЧИЛИЩА	107
1.3.	ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БИЗНЕСА	108
1.4.	ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЦЕНТРОВЕТЕ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ.....	109
ПРИЛОЖЕНИЕ 2.		110
СПИСЪЦИ НА ИНСТИТУЦИИТЕ И ОРГАНИЗАЦИИТЕ, В КОИТО Е ПРОВЕДЕНО ИЗСЛЕДВАНЕТО		110
ПРИЛОЖЕНИЕ 3.		122
ИЗПОЛЗВАНИ ИНДИКАТОРИ ЗА ОЦЕНКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В НЯКОИ ДЪРЖАВИ ОТ ЕС		122
ПРИЛОЖЕНИЕ 4.		125
ЕВРОПЕЙСКИ ПОЛИТИКИ И МОДЕЛИ НА ОБУЧЕНИЕ В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА		125
ПРИЛОЖЕНИЕ 5.		132
ДОБРИ БЪЛГАРСКИ ПРАКТИКИ НА ОБУЧЕНИЕ В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА		132
ПРИЛОЖЕНИЕ 6.		138
ОТКРИТИ ВЪПРОСИ И ДВУМЕРНИ РАЗПРЕДЕЛЕНИЯ.....		138
ПРИЛОЖЕНИЕ 7.		143
ОБЕКТИВНА ИНФОРМАЦИЯ, ПОЛУЧЕНА ОТ УЧИЛИЩАТА, УЧАСТВАЛИ В ИЗСЛЕДВАНЕТО		143
ПРИЛОЖЕНИЕ 8.		155
ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БИЗНЕСА – ЕДНОМЕРНИ РАЗПРЕДЕЛЕНИЯ.....		155
ПРИЛОЖЕНИЕ 9.		158
ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ЦЕНТРОВЕТЕ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ		158
ПРИЛОЖЕНИЕ 10.		160
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:		160

I. ВЪВЕДЕНИЕ

1.1. ОБОСНОВКА НА ПРОЕКТА

Настоящият проект е инициран от Министерството на икономиката и се координира от дирекция “Политика по отношение на предприятията”. Той се осъществява в контекста на Европейската харта за малките предприятия, в която се призовава на всички училищни нива да се преподават бизнес и предприемачество, както и да се разработват схеми за обучение на стопански ръководители. Обучението и възпитанието в предприемачески дух е съществен компонент в цялостната политика на българското правителство за подкрепа на малкия и среден бизнес и предприемачеството в страната. Въпреки някои позитивни начални стъпки обаче, може да се твърди, че в България все още липсва цялостна система за професионално обучение и възпитание в предприемачество на всички ученици на ниво средно професионално образование. Усвояването на така необходимите начални знания и умения в това отношение досега не е приоритет в съдържанието на подготовката на учениците в българското средно училище. Реализираният проект може да подпомогне развитието и модернизиранието на обучението, възпитанието и образованието в предприемачески дух в няколко съществени направления:

Първо, цялостният преглед на европейските принципи и политики в областта на професионалното образование и обучение в дух на предприемачество би дал възможност за актуализиране и усъвършенстване на националната политика в тази област като цяло и по конкретно – до осъвременяване и обогатяване на Националната стратегия за насърчаване на малките и средните предприятия и предприемачеството.

Второ, идентифицирането на добри европейски и национални практики на обучение и възпитание в предприемачески дух в средното професионално образование би позволило тяхното ускорено адаптиране и репликиране в голям брой средни професионални училища в България.

Трето, разработването на цялостна система от индикатори за оценка на обучението в предприемачество би отговорило на една назряла потребност не само от анализ на моментното състояние и тенденциите в средните професионални училища в България, но и за сравнителна оценка на българската образователна система и спрямо страните от Европейския съюз в тази област.

Четвърто, анализът на системата на професионалното образование в страната и съществуващите в нея проблеми от гледна точка на основните субекти в нея – ученици и учители, е необходимо условие за усъвършенстване на учебната документация (учебни планове и програми) за изучаването на икономически предмети и предприемачество, формите и методите на преподаване, практическото обучение в предприемачество и др.

Пето, отчитането на мненията и оценките на представителите на малкия и средния бизнес за състоянието и ефективността на професионалното образование е предпоставка за предлагане на мерки и стимули за активното ангажиране на бизнеса в модернизацията и развитието на обучението и възпитанието в предприемачество, формирането на предприемаческа култура и активиране на връзките между образователните институции и бизнеса.

Шесто, изследването на мотивацията на учениците в средните професионални училища за изучаване на предприемачество и на тяхната готовност да започнат собствен бизнес след приключване на образованието си би позволило да се предложат инициативи за насърчаване интензивното генериране на успешни малки и средни предприятия, създаването на нови млади предприемачи и ограничаването на безработицата.

Седмо, стимулирането на широк обществен дебат по проблемите на обучението и възпитанието в предприемачески дух би създадо силна обществена подкрепа за активизиране на образователната реформа в това направление, както и би мобилизирано експертния потенциал на заинтересованите обществени групи за предлагане на адекватни и ефикасни решения в тази сфера.

В крайна сметка цялостната реализация на проекта трябва да доведе до разработването на пакет от мерки за повишаване нивото на образование, обучение и възпитание в дух на предприемачество. Тяхното последователно и систематично осъществяване би подпомогнало съществено ускоряването на икономическия растеж в страната и повишаването на конкурентоспособността на българската икономика.

1.2. ЦЕЛИ НА ПРОЕКТА

Настоящият проект се явява средство за оптимизиране на процеса по обучение, образование и възпитание в дух на предприемачество в средните професионални училища в нашата страна. **Основна цел** на проекта е да разработи пакет от мерки и конкретни предложения за пропагандирането и цялостното възпитание в дух на предприемачество в средното образование като се повиши образователния потенциал и ефективността на учебните програми на професионалните учебни заведения в България, като предпоставка за увеличаване на конкурентоспособността на малките и средни предприятия, способстващи икономическия растеж на страната.

Конкретни цели на проекта са:

1. Насърчаване на обучението в дух на предприемачеството в България въз основа анализ на принципите, политиките и дейностите на Европейския съюз в тази област.
2. Идентификация, адаптиране и апробиране на успешни европейски модели на професионално образование и добри практики в обучението в предприемачески дух в българските средни професионални училища.
3. Функционираща система от индикатори за текущ мониторинг, които да оценяват и подлагат на анализ състоянието, спецификата, основните проблеми и тенденциите в областта на професионалното обучение, образование и възпитание в дух на предприемачество в средните училища в България.
4. Информационен масив от достатъчно надеждна информация относно проблемите и перспективите на обучението по предприемачество в средните професионални училища на основата на проучвания както сред учениците и учителите, така и сред представителите на бизнеса и центровете за професионално обучение.
5. Оценка и анализ на нивото на възпитание в предприемачески дух в средното професионално образование, нагласите на учениците и учителите за необходимостта от промяна на учебните планове и програми, мотивираността и склонността на учениците към придобиване на предприемачески умения въз основа на данните, получени от различни информационни източници.
6. Експертна оценка на проекторешения и конкретни мерки за повишаване на капацитета на образователната система, чрез включване на програми за обучение и възпитание в дух на предприемачество.
7. Обществен дебат за запознаване на целеви управленски и експертни групи и широката общественост с резултатите от проведените изследвания.
8. Информационен масив с резултатите от проведени проучвания и експертни оценки, който да се предостави на заинтересованите лица и

институции за разработването на бъдещи стратегии в областта на образованието.

По-конкретни задачи на проведените изследвания бяха да се анализират и оценят:

- съществуващите **учебни планове и програми** в професионалните училища, ориентирани към обучението и възпитанието в дух на предприемачество;
- **формите и методите на обучение и проверка на знанията** по икономическите предмети и предприемачество;
- **практическото обучение** (учебни и производствени стажове и практики) в професионалните училища и тяхната ефективност;
- **отношението на учениците** (нагласи и предпочитания) относно включване в учебните програми на часове по предприемачество, както и на готовността им да започнат собствен бизнес;
- **мнението на българските учители** относно въвеждането на учебни предмети по предприемачество, активността и отношението на учениците при изучаването на предприемачество и икономически предмети, тяхната полезност за професионалната и житейска реализация на учениците;
- **становищата на представителите на бизнеса** относно реформирането на учебните планове и програми за обучение в предприемачество, неговото съдържание и форми, ангажираността и ролята на бизнеса в процеса на обучение;
- спецификата и проблемите на **извънучилищното професионално образование**, осъществявано в центровете за професионално обучение.

1.3. ОПИСАНИЕ НА ПРОЕКТА

Проектът се реализира в две основни фази. В този доклад са отразени резултатите от неговата първа фаза „Изследване и анализ на състоянието на процеса по възпитание, обучение и образование в предприемачество в средните професионални училища в България”. Втората фаза на проекта (“Пакет от мерки за повишаване нивото на образование, обучение и възпитаване в дух на предприемачество”) ще бъде реализирана след обсъждането и приемането на доклада за резултатите от първата фаза на проекта.

При реализацията на тази фаза е използвана комбинация от качествени и количествени изследователски методи (методологията на проведените изследвания е подробно представена в *Приложение 1*), ориентирани към няколко основни целеви групи:

- Учениците и младежите в средните общообразователни и професионални училища - изследвани са представителите на тази специфична група, за да се получи задълбочена представа за нагласите, мненията и оценките им по отношение състоянието на учебните планове и програми, присъствието на специализирани предмети за бизнес и предприемачество в учебните планове, нивото на мотивация и склонността на учениците да бъдат обучавани в такива програми и др.;
- Учители и директори на средни професионални и икономически профилирани общообразователни училища – те предоставят информация както за проблемите на средното професионално образование, за степента на ефективност на учебните предмети и формите на теоретическо и практическо обучение в областта на бизнеса и предприемачеството, така и

за генерирането на конкретни предложения и препоръки за развитие на обучението и възпитанието в дух на предприемачество.

- Представители на деловите среди и бизнеса в България – изследването е насочено предимно към представителите на малки и средни предприятия от всички икономически сектори. Важността на информацията, предоставена от тези респонденти, се определя от практическата необходимост от придобиване на първоначални знания и мотивация в областта на ръководенето на стопански единици, конкретни практически предложения за реформа в областта на образователната система и включването на учебни предмети в областта на предприемачеството, практическото обучение, вземането на бизнес решения и др.
- Представителите на образователни центрове и организации, които работят в областта на предоставянето на образователни услуги в бизнеса и предприемачеството.

Осъществен е и анализ на политически документи на Европейския съюз и българското правителство в областта на предприемачеството и насърчаването на малките и средни предприятия; действащи закони, нормативни актове и учебна документация в областта на средното образование, наличната статистическа информация, данни от проведени изследвания.

Резултатите от осъществяването на първата фаза на проекта са представени в няколко тематични модула:

1. Европейска и национална политика за насърчаване на предприемачеството и малките и средни предприятия.
2. Принципи и политики в областта на обучението в дух на предприемачество в Европейския съюз и в България.
3. Основни социално-икономически фактори, влияещи върху формирането на предприемачески дух.
4. Система от индикатори за оценка и текущ мониторинг на процесите на обучение, възпитание и образование в предприемачество.
5. Модели и добри европейски практики на професионално образование и обучение в предприемачество.
6. Състояние и тенденции на образователната система и средното професионално образование в страната.
7. Учебна документация (учебни планове и програми) в средните професионални икономически и технически училища.
8. Мнения на изследваните целеви групи (ученици, учители, представители на бизнеса и центрове за професионално обучение) относно съдържанието и формите на теоретическо и практическо обучение по бизнес и предприемачество;
9. Използването съвременни информационни и комуникационни технологии в учебния процес и неговата материално-техническа обезпеченост
10. Ролята и ангажираността на бизнеса с професионалното обучение по предприемачество и формирането на предприемаческа култура и умения.

В заключение са направени обобщаващи изводи за състоянието, тенденциите и основните проблеми в процеса на възпитание, обучение и образование в предприемачество в средните професионални училища в България.

II. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ НА ПОЛИТИКАТА ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО, ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

2.1. СЪЩНОСТ НА ПОЛИТИКАТА ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО И МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Лисабонската стратегия от 2000 г. определя като главна цел на Европейския Съюз (ЕС) за следващите 10 години той да се превърне в "най-конкурентноспособната и динамична икономика в света, основана на знанието и способна на устойчив икономически растеж при осигуряване на повече и по-добри работни места и по-голямо социално единство". В този контекст предприемачеството се възприема като един от основните фактори на икономическия растеж, конкурентоспособността и иновациите. ЕС се стреми да подкрепя активно успешното предприемачество и да създава обществени условия и бизнес-среда за малките и средни предприятия (МСП), които да им позволят посрещането на предизвикателствата на съвременната "икономика на знанието" и да реализират напълно своя потенциал. Лисабонската стратегия поставя развитието на предприемачески нагласи и умения чрез обучение на всички нива и през целия живот на човека в центъра на политическия дневен ред на Европа.

"Европейската харта за малките предприятия", одобрена от Европейския съвет през юни 2000 г.¹, призовава Европейската комисия (ЕК) и страните-членки на ЕС да предприемат действия за насърчаване и подкрепа на малките предприятия в десет ключови области. Една от тях е образованието и обучението в предприемачество. Хартата е основен инструмент за стимулиране на предприемачеството и конкурентоспособността в ЕС и е крайъгълен камък на бизнес политиката както на общоевропейско, така и на национално равнище. Всяка година ЕК подготвя Доклад за изпълнението (Implementation Report) на Хартата въз основа на представени писмени национални отчети. За последната година са подготвени самостоятелни доклади за страните-членки и страните-кандидатки, сред които е и България. През април 2002г. 13 страни-кандидатки подписват в Словения "Декларацията от Марибор", в която подкрепят препоръките на Хартата. В момента 34 страни (25 държави-членки, 3 страни-кандидатки, 5 държави от Западните Балкани и Норвегия) участват в този процес.

Важен инструмент на ЕС за насърчаване на предприемачеството и МСП е Многогодишната програма на Европейския Съюз за развитие на предприятията и предприемачеството за 2001-2005г. Това е основната програма на ГД "Предприятия" на Европейската комисия (ЕК), която е приета с решение на Съвета на министрите на ЕС 2000/819/ЕС от 20.12.2000 г. и е в сила от 01.01.2001 г. Тя е продължение на Третата многогодишна програма за малки и средни предприятия 1997-2000 г., но е с разширен обхват, тъй като включва дейността на предишните ГД "Индустрия", ГД "Малки и средни предприятия" и дирекция "Иновации". На 1 април 2002 г. Министерският съвет прие решение за участие на Република България в тази програма.

---

¹ http://europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/charter/index.htm

Изграждането на предприемаческа култура и професионално обучение е една от политиките на ЕС, която се подпомага и от Европейския социален фонд и програмата "Леонардо да Винчи".

За да стимулира напредъка в областта на насърчаване на предприемачеството, Европейската комисия публикува Зелена книга "Предприемачеството в Европа"². Нейната цел е да привлече възможно най-широк кръг заинтересовани обществени групи при формирането на бъдещия дневен ред на предприемаческата политика на ЕС. Въз основа на значителен обем изследвания, данни, анализи и политически опит, Зелената книга повдига десет въпроса относно два фундаментални проблема: "Как да се създадат повече предприемачи?" и "Как да се осигури растеж на повече фирми?". Вследствие на дебатите, инициирани от Зелената книга, Европейският съвет възлага на Европейската комисия да разработи План за действие в областта на предприемачеството. В Плана за действие "Европейският дневен ред за предприемачество"³, приет през февруари 2004г., на Европейската комисия и страните-членки на ЕС се предлагат мерки за създаване на насърчителна рамка за предприемаческата политика, фокусирана в пет стратегически области. Една от тях е "Развитие на предприемаческо съзнание" ("Fuelling entrepreneurial mindset"), в което основна роля има училищното образование. В тази стратегическа област Европейската комисия и външни експерти осъществяват преглед на политиките и подходите към обучението в предприемачество в ЕС.

На състоялата се на 19 септември 2005 г. в Брюксел конференция "Бъдещето на политиката за малките и средни предприятия" Гюнтер Ферхойген, вицепрезидент на Европейската комисия, представи документ за консултации относно бъдещето на европейската политика за МСП. В него се подчертава, че наред с подкрепата на иновациите и улесняване достъпа на МСП до финансови ресурси, важен фактор за развитието на МСП е и подходящото образование. Освен това се констатира, че образователните системи в Европа не способстват достатъчно за формирането на благоприятна нагласа у учащите се за стартиране на собствен бизнес. Това е източник на безпокойство, тъй като води до подценяване капацитета на ЕС за създаване на нови предприятия. Поради тази причина Европейската комисия се ангажира да **насърчава предприемаческия дух чрез набор от специфични дейности, изцяло насочени към обучението в предприемачество**. Инициативите на Комисията целят стимулиране на националните политики и обмена на добри практики, отнасящи се по-специално до основното и средно образование. Наскоро беше прието и Комюнике за образование и обучение в предприемачество.

Като част от европейското пространство и в съответствие с политиката на ЕС са разработени редица политически мерки на Министерския Съвет (МС) на Република България за насърчаване на предприемачеството и развитие на малките и средните предприятия:

- през 2000г.: Национална Стратегия за насърчаване развитието на малките и средни предприятия за периода 2000-2006 г.
- през 2002: Решение за участие на Република България в Многогодишна програма (2001-2005) на ЕК за развитие на предприятията и предприемачеството.
- през юни 2004: Иновационна стратегия на Република България.

² Green Paper "Entrepreneurship in Europe", European Commission, COM (2003) 27 final, 21.01.2003

³ Action plan: The European agenda for Entrepreneurship, European Commission, COM (2004) 70 final, 11.02.2004

Основна цел на разработваните политики е да се подготвят българските предприятия за предизвикателствата, които поставя присъединяването ни към ЕС, чрез пропагандирането и възпитанието в предприемачески дух за създаване на ефективен и конкурентоспособен малък и среден бизнес. Очакваните резултати в тази област са свързани с:

- Популяризиране на необходимостта от възпитание в предприемачески дух;
- Активиране на връзките между образователните институции и бизнеса;
- Намаляване на безработицата сред младежите, завършващи средно образование;
- Прилагане на функциониращи практики за успешно осъществяване на бизнес;
- Изработване на пакет от мерки за повишаване нивото на образование, обучение и възпитание в дух на предприемачество;
- Създаване на функционираща структура за възпитание в предприемачески дух, за образование и обучение в предприемачество и/или за пропагандиране на предприемачеството.

В последните години в рамките на националната политика за насърчаване на предприемачеството и малките предприятия са осъществени редица инициативи и дейности, за които могат да се посочат няколко примера:

1. Опростяването на законодателната и административната среда е един от най-важните приоритети на българското правителство. В процес на изпълнение е Решението на Министерски съвет №392/07.06.2002г. за отмяна или опростяване на 192 регулаторни режима. Препоръките за 144 режима са изпълнени, което представлява 75% от всички препоръки. Законът за ограничаване на административното регулиране и административния контрол върху стопанската дейност предвижда прилагането на принципа на мълчаливото съгласие при издаването от административните органи на регистрации или разрешителни за определени действия или сделки.
2. През март 2004г. започна реализацията на проект «Създаване на конкурентноспособни стартиращи фирми» (Проект 100), който се изпълнява от Министерството на икономиката с подкрепата на Програмата на ООН за развитие (ПРООН) като компонент в рамките на проект «Заетост чрез подкрепа на бизнеса (JOBS)». Целта на проекта е развитието на устойчив и конкурентоспособен частен сектор чрез предоставянето на цялостна и целенасочена помощ при стартирането и развитието на микро и малки предприятия в България в сферата на производството и услугите.
3. За да насърчи предприемаческия дух и подпомогне стартирането на собствен бизнес, Агенцията за малки и средни предприятия (АМСП) разработи и стартира с подкрепата на Американската агенция за развитие (USAID) проект за създаване на регионални бизнес справочници. Изданието съдържа систематизирана информация и професионални съвети за стартиране на собствен бизнес, за различните активни национални и регионални програми и проекти, насочени към подпомагане на МСП, като се акцентира върху професионалните училища, университети и бюра по труда с цел стимулиране на предприемаческия дух и умения на младите хора.

4. Проектът за глобално обучение в областта на индустрията GEM-EUROPE има за цел да подпомогне осигуряването на нова схема за обучение на професионалисти за индустрията чрез разработване на нов учебен план за магистърска степен, който да включва както технологични, така и бизнес знания и умения. Разработените модули за обучение са представени в три варианта: WEB базирано обучение, дистанционно обучение, класическо обучение.
(<http://www.sintef.no/static/tl/projects/gem/objectives.htm>).
5. Правителството полага усилия за осигуряване на благоприятна законодателна и административна среда за използване на онлайн услуги от бизнеса. Законната рамка се базира на приетите Стратегия за развитие на е-правителство (ПМС на МС №866 от 28.12.2002г.), Закон за електронния документ и електронния подпис (ДВ №34, 06.04.2001г.), Закон за защита на личните данни (ДВ №1, 04.01.2002г.). Според стратегията за развитието на е-правителството, данъчната администрация трябва да осигурява четири групи услуги по електронен път.

Съществен компонент на политиката за насърчаване на малките и средните предприятия е обучението в дух на предприемачество.

2.2. ОБУЧЕНИЕТО В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО КАТО ИНСТРУМЕНТ НА ПОЛИТИКАТА ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО

В "Европейската харта за малките предприятия" се посочва: "Общи познания за бизнес и предприемачество ще бъдат преподавани във всички образователни нива в училище. Въвеждането на тематични модули, свързани с бизнеса, ще представлява основен компонент в образователните програми в гимназиите, коледжите и университетите"⁴.

През февруари 2001 г. Съветът по образование приема Доклад за бъдещите цели на образователните системи. Идентифицираните основни сфери на дейност включват укрепването на връзките на образователните институции и бизнеса, както и развитието на предприемачески дух чрез образование и обучение.

Следвайки дадения от Лисабонския съвет мандат, Европейската комисия инициира и координира проект «Най-добри процедури: образование и обучение в предприемачество». Неговите цели са да оцени състоянието на обучението в предприемачество в ЕС, да идентифицира и насърчи обмена на добри практики, както и да стимулира промяната в политиките на ЕС и страните-членки в тази област. В Доклада⁵, разработен от експертна работна група в рамките на проекта «Най-добри практики», обучението и възпитанието в предприемачество се разглеждат не само тясно специализирано като научаване как да се създаде и управлява собствен бизнес, а в значително по-широк смисъл. Формирането на предприемачески умения и нагласи осигурява обществени ползи дори извън сферата на бизнес дейностите. Те се възприемат като средство за развитие на личността и включват изграждането на личностни качества като креативност, инициативност, отговорност и др., които имат важно значение за всички сфери на трудова и житейска реализация.

---

⁴ <http://www.ssi-bg.org/harta.asp>

⁵ Best Procedure project on Education and Training for Entrepreneurship. Final Report of the Expert Group, November 2002

В Доклада се предлага и универсална работна дефиниция на «обучението в предприемачество».

Предложена дефиниция за “обучение в предприемачество”⁶:

Преподаването и ученето на предприемачество включва формирането на знания, умения, нагласи и личностни качества, подходящи за възрастта и степента на развитие на учениците и студентите.

В степента на основното образование, обучението в предприемачество има за цел да формира у учениците такива **личностни качества** като креативност, инициативност и независимост, които допринасят за развитието на предприемачески нагласи, полезни за техния живот и всяка трудова дейност. В тази фаза трябва да се използват **самостоятелни и активни** форми на обучение. Освен това обучението трябва да осигури **първоначални знания и контакт** със света на бизнеса и определено разбиране за ролята на предприемачите в обществото. **Дейностите** могат да включват работа по проекти, учебни игри, представяне на прости примери, посещения в местни предприятия.

В степента на средното образование, формирането на споменатите личностни качества продължава да бъде релевантно. В допълнение, обучението в предприемачество трябва да включи: **повишаването на информираността** на учениците относно възможността за кариера чрез самонаемане (посланието е, че човек може да бъде не само наеман служител или работник, но и предприемач); **“обучение чрез правене”**, например посредством управление на малко предприятие; **специфично обучение** как да се създаде собствен бизнес (особено в професионалните и техническите училища).

В степента на висшето образование, преподаването на предприемачество трябва да подготви студентите как да **стартират и управляват бизнес**, включително да формира способности за разработване на **бизнес-план** и умения за идентифициране и оценка на **бизнес възможности**. Необходимо е да се насърчават и развиват първоначални **бизнес-идеи** (например, чрез осигуряване на специфични кредити, условия за бизнес дейност, ръководство и консултации и др.), така че добре подготвени проекти да бъдат практически осъществени и да достигнат до пазара.

Тази дефиниция отразява един по-широк консенсус за значението на два взаимно допълващи се компонента на обучението в предприемачество:

⁶ Пак там, с.15

- Широка концепция за обучението в предприемачески нагласи и умения, която включва формирането на определени личностни качества и не е пряко свързана с управлението на бизнеса;
- По-специфична концепция за обучението в стартиране и управление на бизнес.

В дефиницията се посочват и целите на обучението в предприемачество при различни образователни степени.

Отразявайки политическите документи, в европейското обучение по предприемачество могат да се открият няколко общи характеристики:

- Учебните предмети, свързани с предприемачеството в тесен смисъл и възпитанието в предприемчивост в по-широк план, "покриват" цялостния курс на образование и присъстват неизменно в училищната система, започвайки от началното училище. В тази степен се набляга главно на игровата форма, симулиране на елементарни пазарни ситуации, добиване на обща представа за бизнеса и запознаване с ролята на предприемачите в обществото. В последните степени на средното образование обучението придобива висока степен на конкретизация и специализация в различни задължителни и свободноизбираеми бизнес курсове.
- Обучението по предприемачество присъства не просто във всички нива на образователната система, но има ясно изразена практическа насоченост: стартиране на собствен бизнес, неговото управление, разработване на конкретни бизнес-планове, оценка на пазарни възможности и т.н. Усвояването на определени знания в рамките на класната стая се възприема като полезно, но недостатъчно условие за формиране на необходими умения и инициативност; за практическа реализация и способност за действие. Именно по тази причина се акцентира на "излизането от традиционната класна стая" и създаване на "интегрирана учебна програма", която улеснява връзките между образователния процес и икономическата реалност.
- Обучението по предприемачество в европейски контекст се фокусира върху три компонента: дейност, теория, бизнес планиране (Kauffman Foundation 2005). То се свързва с овладяване на знания и умения, благодарение на които индивидите изграждат своите разбирания и представи за възможностите на пазара, могат да действат при рискови обстоятелства и да инициират успешен бизнес: генериране на бизнес идеи, планиране и стартиране на бизнес, неговото управление, анализ на пазарни ситуации и др.
- Обучението по предприемачество в европейски контекст е плод на участието както на **учители, така и на действащи бизнесмени**, които могат да бъдат важни консултанти и на учителите, и на учениците; да им предоставят неоченима помощ в практическото обучение, в разбирането и действието в различни реални бизнес-ситуации.

В България политиката в областта на обучението в предприемачество и формиране на предприемачески дух е очертана чрез на Стратегията за развитие на човешките ресурси, както и в мерките и дейностите, предвидени в Националния план за заетост. Законът за професионалното образование и обучение от 1999 г (изменен и допълнен за последен път през 2005г.), заедно със Закона за насърчаване на заетостта и Кодекса на труда, са основните нормативни документи, създаващи правната рамка за съвместни дейности между професионалното образование и обучение и пазара на труда. Тази рамка предвижда начално и непрекъснато обучение, както и преквалификация за пазара на труда. Общата рамка на професионалното образование на учениците е формулирана в Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план, приет през 1999 г., който урежда държавното образователно изискване за степента на образование, за общообразователния минимум и за учебния план в системата на народната просвета. Държавното образователно изискване определя условията и реда за завършване на една степен на образование и преминаване в следващата степен, както и характеристиките на общообразователния минимум и на учебния план в различните видове училища, в т.ч. и в професионалните училища.

В допълнение могат да се идентифицират и някои по-конкретни инициативи в сферата на обучението в предприемачество:

- 1) **Усвояване на икономически знания и умения за развитие на предприемачество.** В средното общообразователно училище икономически знания се преподават интегрално чрез модули, заложи в културно-образователна област "Обществени науки и гражданско образование". В началния етап се въвежда съдържателното ядро "Аз и светът на възрастните", чрез което се цели включването в учебните програми и учебници на знания и умения, свързани с различаване на основните видове собственост, професии, разбиране ролята на съвременния пазар, на парите, на личния бюджет и пр. В прогимназиалния етап (V-VIII клас) се въвежда съдържателното ядро "Икономиката и нейните механизми" като ориентир и основа за усвояване на знания и умения, свързани с разграничаване на основните стопански сфери и отрасли; запознаване с различните видове ресурси по региони и страни; усвояване на основни икономически понятия (например, инфлация, инвестиция, стока, акция, лихва, валута, държавен бюджет, борса и др.). В гимназиалния етап се изучава съдържателното ядро "Гражданите и икономиката", в което се включват знания и умения, свързани с разбиране на същността на пазарната икономика и нейните механизми; глобализацията на икономиката и стремежа на България към устойчиво развитие; анализиране на икономическите условия в България и др. Някои от формулираните **образователни стандарти-ориентир** обаче не са достатъчно съобразени с **възрастовите възможности и интереси на учениците, особено в прогимназиалния и гимназиалния етап на средното училище.** Формулирани са изисквания за дефиниции и открояване на зависимости, както и обосновки за бъдещото икономическо развитие на България, в които трудно се ориентират дори студенти по икономика. В същото време съществуват учебници и учебни помагала, които "работят" въпреки сложните и абстрактни послания на ДООИ по гражданско образование. Например, учебното помагало за

5-8 клас “Подготовка за бизнес в училище” (М. Ерменкова), съдържа ценна информация за методиката на интегриране на начални икономически и предприемачески знания в учебното съдържание по отделните учебни предмети. В същото време, **цялостното обезпечаване на обучението със съвременни учебници и учебно-помощна литература, насочена към формирането на начални предприемачески знания у учениците в прогимназиалния курс на средното училище, е недостатъчно.**

В разработените нови учебни планове по професии съгласно чл. 6 от Закона за професионалното образование и обучение, изучаването на предметите “Икономика” и “Предприемачество” е задължително за всички ученици от средните професионални училища. През учебната 2005/2006г. се въвеждат по унифицирани програми предметите “Предприемачество”, “Икономика” и “Бизнес комуникации” за всички неикономически специалности и професии на ниво средно образование. В съдържанието им се включват знания по предприемачество и управление на малък бизнес, маркетинг, мениджмънт, фирмено право, основи на счетоводството, бизнес-комуникации и други.

- 2) Разработване и реализиране на Националната образователна стратегия за интегриране на информационно-комуникационни технологии в училищното обучение. Основна мярка за улесняване на процеса на придобиване на основни умения както на национално, така и на европейско ниво е разширяването на познанията по информационни и комуникационни технологии (ИКТ) и прилагането на ИКТ в учебния процес. Наред с обучението в гимназиалния етап, тя включва и интегриране на ИКТ в обучението в началния и прогимназиалния етап на основната образователна степен. Липсата на достатъчно и съвременно техническо оборудване засега е основна пречка за осъществяването на програмата по ИКТ. Ето защо, втората част от дейности на стратегията се отнася до осигуряването на хардуер и софтуер за училищата и свързването им с глобалната мрежа.
- 3) Формиране на **технологична култура**. Разработени са ДООИ за учебно съдържание за културно-образователната област “Бит и технологии” (Наредба №2/18.05.2000 г.) с три учебни предмета - “Домашен бит и техника”, “Домашна техника и икономика” и “Технологии”. Чрез него се изграждат основите на технологичната грамотност и компетентност на учениците от I до VIII клас, като съществен елемент на тяхната обща култура и база за надграждане на професионални знания и умения. В системата на професионалното образование и обучение технологичната култура се изгражда поетапно чрез изучаване на общотехнически и специални предмети и техника и технология на професията, съгласно учебните планове и програми. Изграждат се умения за работа с научно-техническа и справочна литература, разчитане на техническа и технологична документация, анализ и контрол на технологичния процес, решаване на критични ситуации в реална работна среда.

2.3. ОСНОВНИ СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ФАКТОРИ, ВЛИЯЕЩИ ВЪРХУ ФОРМИРАНЕТО НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДУХ

Значимостта на формирането на дух на предприемачество е дефинирана в различни европейски документи като един от факторите за стабилен икономически растеж. На концепцията за предприемачеството се гледа като система от знания и умения, които се получават чрез обучение през целия живот и се насърчава от страна на европейските и националните институции. Това разбиране е отразено в „Хартата за малките предприятия”, където се акцентира върху включването на обучението в предприемачество на всички нива на училищното образование⁷.

На тази основа **факторите**, които влияят върху обучението в дух на предприемачество, могат да бъдат разделени на три основни категории.

Първата група фактори са определени от цялостната среда и обективните условия, в които се осъществява обучението и възпитанието в предприемачески дух. Тук се включват параметрите на икономическата среда, които определят условията за бизнес; държавната политика за стимулиране на предприемачеството; създадената институционална, правно-нормативна и административна среда за извършване на стопанска дейност; степента на икономическа свобода и възможност за проява на инициатива от стопанските субекти; политическата воля и решения на правителството и органите на местната власт за насърчаване на предприемачеството; последователността и приемствеността в политиката към предприемачеството при смяна на правителствата и др.

Втората група фактори се отнася към **характеристиките на образователната система като цяло и на обучението и възпитанието в предприемачество в частност**. В тази категория се включват размерът на средствата, отделяни за системата на образованието; ефективността на институциите, които управляват и осъществяват образователния процес и степента на координация между тях; съдържанието на учебните планове и програми, по които се извършва обучението в предприемачество; степента на квалификация на учителите, осъществяващи обучението; ангажираността на бизнеса с обучението в предприемачески дух и др.

Трета група фактори са от **субективно естество** и включват редица **личностни характеристики**: нагласите и отношението към предприемачеството; личностните предразположения и мотивация за извършване на предприемаческа дейност; формираните ценности, знания и предприемаческа култура, както и възприемането на предприемачеството като алтернатива за бъдещо развитие и професионална кариера. В процеса на социализация чрез възпитанието и обучението у личността се формират предприемаческа култура, мотивация, знания и опит, които се превръщат във **фактори за успех на предприемаческата дейност**. В основата на предприемачеството стои свободната индивидуална и/или групова инициатива, свързана с вземането на стратегически решения в управлението с оглед иновация и модернизация на ресурсите за производство и разпространение на стоки чрез пазара за постигане на печалба в рамките на обществено одобрените норми и ценности. Следователно, може да се очертае съвкупност от личностни характеристики, които в същото време могат да се интерпретират и като индикатори за оценка на предприемаческата култура: **инициативност, новаторство, отговорност, професионализъм, пресметнат риск, креативност и др.** Формирането и възпроизводството на модерна предприемаческа култура генерира нови ресурси и

---

⁷ Виж още: Report from the Education Council to the European Council adopted by the Education Council on 12 February 2001; и ‘Training for entrepreneurship’ in Nice/Sophia Antipolis in October 2000. и др.

потенциал за развитие, създавайки условия за ускорен и устойчив икономически растеж.

По-долу ще бъдат разгледани някои от по-важните **конкретни фактори, влияещи върху обучението и възпитанието в предприемачески дух и имащи пряко отношение към образователната система в България.**

Правителствена политика и решения, насочени към образованието. Обучението в дух на предприемачество е неразделна част от цялостния образователен процес. В този смисъл решенията и действията, взети на правителствено ниво и ориентирани към образователната система като цяло, са съществен фактор и за обучението в предприемачество. Те определят финансовите ресурси, които се насочват към училищата, съдържанието на учебните планове и програми, системата за подготовка, наемане и повишаване на квалификацията на учителите и др. Факторите от тази група могат да се обобщят както следва:

1. **Финансиране на образованието и финансова децентрализация.** За 2003 г. дялът на разходите за образование в БВП е бил 4,4%, а очакваната стойност за 2005 г. е 4,2%. В европейските страни този дял варира в рамките между 5% и 7%⁸. От началото на 2003 г. стартира процесът на финансова децентрализация в България, с което се промени системата от финансово разпределение на средствата между държавата и местните органи на властта (общините). Основно бяха повлияни видовете споделени данъци, начина на тяхното събиране и разпределението на субсидиите по общини. Всички услуги, предоставяни от общината, се разпределят на делегирани и местни. Разходите за делегираните от държавата дейности се определят от стандарти, които дефинират големината и разпределението им по общини. Разходите за общинските училища са делегирани от държавния бюджет. Те се определят от два стандарта – за численост на персонала и за издръжка. От 2005 г. на общините се осигуряват средства за безплатни учебни помагала за 6-годишните деца чрез включването на този разход в стандарта за издръжка. Успоредно с това общините получават и целеви субсидии от Министерството на финансите (МФ) за допълнително трудово възнаграждение за учители, за компенсирани на разходите за транспорт, за ремонт и др.
2. **Учебни планове и програми.** Основният фактор за усвояване на икономически знания и умения за развитие на предприемачество от страна на учениците е включването на специализирани учебни предмети в образователната система. С новите учебни планове и програми в системата на професионалното образование се осигурява разширяване на обучението по предприемачество и по-добра обща икономическа подготовка. Влияние оказват правилното балансиране на учебните програми от гледна точка на теория и практика, материално-техническата обезпеченост на учебния процес, формите и методите на преподаване и оценка на знанията на учениците. По-детайлен анализ и оценка на учебните планове и програми е направен в Глави 4 и 5 на доклада.
3. **Подготовка и квалификация на преподавателите.** Необходимостта от подготовката и перманентното актуализиране и усъвършенстване на квалификацията на учители, които ефективно да бъдат ангажирани в

---

⁸ Global Education Database Online (USAID)

обучението по предприемачество, е един от основните фактори за подобряване качеството на учебния процес. **На този етап реално е прекъсната традицията по подготовката на учители по икономическа педагогика, в т.ч. и по предприемачество на бакалавърско равнище** със закриването на специалност “Икономическа педагогика” в УНСС, създадена и развивана в тясно сътрудничество с Българо-австрийския образователен проект по програма ФАР. Този проект е в основата на едни от най-добрите модели на професионални гимназии по икономически и предприемачески знания и умения – НФСГ и НТБГ (виж Приложение 5).

От 2005-2006 учебна година започна да функционира магистърска програма по “Икономическа педагогика” към Стопански факултет на СУ “Св. Климент Охридски”. В нея се включват студенти с базова икономическа специалност, които искат да получат квалификацията “учител”. Програмата е създадена и се реализира по модела и с подкрепата на преподаватели от бакалавърската специалност по “Икономическа педагогика” към Хумболтовия университет, Берлин. Синхронизирани и в процес на усъвършенстване са учебните планове на българската и немската подготовка на учители по икономически дисциплини, включително по “Предприемачество”, както и разработването на учебни програми, учебници и учебни помагала.

Един от проблемите в тази област е, че **към учителската професия понякога се насочват недостатъчно мотивирани да работят като учители специалисти-икономисти с педагогическа квалификация**, които не са намерили място в по-престижни и по-високо платени сфери на пазарната икономика. Същевременно, много студенти придобиват педагогическа правоспособност като резервен вариант, без да имат сериозно намерение да се занимават с преподавателска дейност.

В този контекст трябва да се спомене и практиката за повишаване квалификацията на преподавателите чрез участие в недостатъчно регламентирани курсове и програми, предоставяни от висши учебни заведения и професионални организации. Още един пример за подценяване значението на подготовката и квалификацията на учителите по предприемачество е учебният план за квалификация на педагогическите кадри в средното образование, стартирал през 2005 г. В него са включени две теми /от общо 22/, свързани с професионалното образование, но **липсват конкретни модули, ориентирани учителите в актуалните основи, принципи, методи и форми на обучението в предприемачество.**

Нашите наблюдения показват, че в техническите висши училища, които подготвят бъдещите учители по “Домашен бит и техника”, “Домашна техника и технологии” и “Технологии” за СОУ, също отсъстват програми за запознаване на бъдещите учители в техническите професионални гимназии с методиката на преподаване и формиране на предприемачески знания и умения.

4. **Интегрирането на информационните и компютърни технологии в учебния процес.** Тук се има предвид осигуреността с компютри, достъпа до интернет в училищата, присъствието им в уеб-пространството, употребата на ИКТ от учениците и по-общо използването на новите технологии в полза на продължаващото обучение през целия живот. На

този етап, въпреки системните усилия от страна на правителството в тази област, нивото на интеграция на ИКТ в образованието представлява сериозна заплаха за конкурентоспособността на България като икономика, основана на знанието. Рисков фактор са квалификацията и подготвеността на учителите да използват интегрирано новите ИКТ в процеса на обучение. Експертите отчитат, че „при реалистичен сценарий на развитие, страната ще достигне средното равнище на ЕС-15 от 2001 г. едва през 2007 г. Това може да стане само ако се поддържа висок темп на навлизане на нови компютри в училищата (средно 30 000 на учебна година), така че да се подменят всички компютри над 8-годишна възраст”⁹.

5. **Взаимоотношенията на бизнеса и училищата.** Ефективността на училищната подготовка дава своите реални резултати при реализирането на завършилите ученици в бизнес средата или започването на нов бизнес като алтернатива на продължението на образованието във висше учебно заведение. Ето защо разработването на самите учебни програми е необходимо да бъде извършвано като се вземат под внимание реалните нужди на трудовия пазар и самата бизнес среда. От друга страна, наличието на възможности за практическа подготовка е не само критерий за по-добро усвояване и реализация на научения в училище материал, но е и една от предпоставките за повишаване на мотивацията на учениците и формирането на положителна нагласа към обучението по предприемачество.
6. Към тази категория фактори могат да се отнесат и **съдействието от страна на частни международни и национални институции за въвеждане опыта на развитите страни в обучението по предприемачество** в средните училища. В доклада са описани и някои добри практики, реализирани в български професионални училища с икономически и технически профил (*виж Приложение 5*).
7. **Дейността на професионални центрове за обучение и неправителствени организации.** Функциите на организациите, на които основната дейност е свързана с образованието, оказват влияние главно в три насоки. На първо място, те усвояват и разпределят средства от местни и международни организации чрез реализацията на образователни проекти. По този начин, от една страна, се подобрява материално-техническата база в училищата, а от друга, подобен род дейности способстват за обмяна на идеи и въвеждане на добри практики в българското училище. Втората насока е свързана с повишаване на квалификацията на учителите чрез провеждане на курсове и практическо обучение, които в редица случаи са по-актуални, по-мобилни и по-прагматични от съществуващите. На трето място, неправителствените организации осигуряват възможността за оценка и измерване на състоянието на системата на образование и предлагат допълващи се подходи при решаването на проблемите в нея.

Действието на тези фактори в България е по-подробно анализирано в доклада въз основа на резултатите от проведените документални, качествени и количествени изследвания. За оценка на тяхното влияние е разработена система от индикатори за текущ мониторинг на процеса на обучение и възпитание в предприемачески дух.

---

⁹ «Е-България», Фондация “Приложни изследвания и комуникации”, 2005

III. СИСТЕМА ОТ ИНДИКАТОРИ ЗА ОЦЕНКА И ИЗМЕРВАНЕ НА СЪСТОЯНИЕТО НА ПРОЦЕСА НА ВЪЗПИТАНИЕ, ОБУЧЕНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА

Една от основните насоки на отворения метод на координация¹⁰, дефинирана в решенията на Лисабонската среща на Европейската комисия¹¹, е разпространението на „добрите практики“ за постигане на по-добра координация с основните цели на ЕС, чрез използване на аналитични средства като системи от индикатори и еталони за сравнение, обмяна на опит и др.

Планът за действие на Европейската комисия дефинира основните цели по отношение на политиката за насърчаване на предприемачеството, които трябва да бъдат постигнати от страните членки на политическо ниво. Обектите на изследване, индикаторите, графици на изпълнение са определени въз основа на ключовите цели, които трябва да бъдат постигнати, а развитието на всяка страна се проследява в пет основни области:

1. По-голям брой хора да бъдат информирани и обучени в сферата на предприемачеството, като им се предоставят възможности за придобиване на предприемачески умения чрез образование и учебни дейности;
2. Осигуряване на бизнес среда, благоприятна за поемане на рискове и лишена от бариери за нови предприемачи, които искат да започнат или да продължат бизнес.
3. Осигуряване на качествена подкрепа, особено в областта на международната търговия и иновации за предприемачи от всички дейности и сектори;
4. Достатъчно финансиране и гаранции за финансиране на всички рентабилни бизнес начинания, включително и по рамката за капиталова адекватност „Basel II“ и осигуряване на по-висока степен на неутралност във фискалната политика по отношение на различни финансови трансфери;
5. Значимо намаляване на регулативните и административни процедури и вземане под внимание на нуждите на МСП при формирането на политика, насочена към поощряване на предприемачеството¹².

Вземайки под внимание тези основни принципи и изисквания, е необходимо да се отбележи, че **разработването на система от индикатори, измерващи нивото на обучение и възпитание в дух на предприемачество в България се определя не само от необходимостта от анализ на моментното състояние и тенденциите в развитието на системата за образование в средните професионални училища, но и от потребността за осъществяване на сравнения относно мястото на българската образователна система спрямо тази в страните от Европейския съюз.** Това определя и нуждата от изграждане на единна система от индикатори за измерване, оценка и анализ на развитието на образователния процес. В този контекст

---

¹⁰ Open Method of Coordination (OMC) – Чрез този метод Европейската комисия предоставя възможност на страните-членки да дефинира индикатори, да установяват еталонни модели за сравнение и да събират и обменят „добри практики“ в области със сходен характер, като им дават възможност да подобряват собствените си политики.

¹¹ European Council, Lisbon 26 – 27 June 1992, Presidency Conclusion

¹² Action Plan: The European agenda for Entrepreneurship, Communication From The Commission To The Council, The European Parliament, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions, Brussels, 11.02.2004

възможностите за включване на качествени и количествени методи за изследване на държавни организации, национални и местни институции и представители на бизнеса, насочени към мониторинг и оценка на приложението на Европейската харта за малки предприятия, неведнъж е оценявано като крайно необходимо¹³.

Европейската практика в това отношение разделя видовете индикатори на няколко групи според вида и начина, по-който се събира и анализира информацията за тях. На първо място, експертите дефинират индикатори, които отразяват „усилията” и мерките на цялостната система на образование на национално ниво, като се визират държавната администрация, образователните институции, бизнес асоциациите и др. В тях водещо място се отделя на оценката на разработените учебни планове и програми от гледна точка на тяхната интегрираност и насоченост към практическата ефективност на обучението и определяни от реалните нужди на бизнеса. Другата група индикатори са тези, които отразяват „ефекта” от тези програми и на практика измерват крайните резултати от съществуващите инициативи и държавни програми, например, по-голям брой открити предприятия или увеличаване на положителните нагласи на младите хора към предприемачеството. Тук трябва да се отчете и фактът, че анализът на подобни индикатори понякога е възможен няколко години след реалното участие на учениците в различни програми, инициативи и специфични учебни дейности. От друга страна, не бива да се изпуска и влиянието на редица външни фактори върху реалните стойности на наблюдаваните показатели.

Друга категоризация на индикаторите се предлага според характера и начина на събиране на информация, като те се разделят на **качествени** и **количествени индикатори**. Първите оценяват информация, събрана на базата на качествени оценки, което до голяма степен се налага поради ограничената статистическа информация. В крайния доклад “Best Procedure Project On Education And Training For Entrepreneurship” (2005) не веднъж се споменава липсата на интегрирана информационна система за мониторинг, както и ниската степен на координация в събирането, обработката и анализа на статистически данни по проблемите на обучението в дух на предприемачество в страните от ЕС. „В този случай по-голямо значение се отдава на качествените индикатори, тъй като състоянието на системата на обучение по предприемачество е необходимо да бъде оценена на основата на сравнението между отделните държави с достатъчно силни и добри индикатори”¹⁴

В България все още не съществува реално действаща система за оценка нивото на преподаване и усвояване на знания и умения от учениците в сферата на предприемачеството. В този смисъл за целите на проекта е по-добре да бъде разработена такава система, която да бъде основана на опита на европейските държави. По този начин се постигат три основни цели:

- Използват се индикатори, които вече са били апробирани при други условия и в една или друга степен са показали своята ефективност.
- Осигурява се сравнимост на информацията за България с тази за останалите държави, с което се избягват проблемите, свързани с различните методики и техники на измерване.
- Създава се възможност за по-интензивно използване на европейските практики за преподаване и усвояване на знания и умения от учениците в сферата на предприемачеството.

---

¹³ Виж например: Заключителни бележки на Раздел „Конкурентоспособност”, и на пролетната сесия на Европейската комисия от 20-21 март 2005 г.

¹⁴ Final report of the expert group “Best Procedure Project On Education And Training For Entrepreneurship”, 2005

Разбира се, не бива да се пренебрегват и спецификите на страната. При разработването на конкретните индикатори е необходимо да се имат предвид разликите в образователните системи, различията в учебните планове, материално-техническата обезпеченост на училищата, финансовите възможности на страната, както и не на последно място - социално-културните различия и специфики. Ето защо крайните резултати по-скоро трябва да отговарят на основните приоритети, заложи в политиката на обучение в дух на предприемачество. На практика всяка страна трябва самостоятелно да разработи и дефинира собствена система от индикатори, която да отразява регионалните характеристики, като в същото време се придържа към един утвърден модел, разработен въз основа на натрупания положителен опит от европейските държави.

В този смисъл предложените по-долу индикатори нямат за цел да предоставят всеобхватно описание на обучението в дух на предприемачество, а по-скоро да представят общата картина за моментното състояние на системата за това обучение и да дадат възможност за последващ текущ мониторинг на настъпващите изменения, които да позволяват и сравнимост в европейски контекст. Очевидно е, че по-задълбочени анализи и статистически оценки са крайно необходими в бъдеще с цел доброто разбиране на факторите, които действат върху образователната система, основните проблеми и рискове пред нейното развитие, повишаване на нейната ефективност и насочването към реалистични мерки за нейното оптимизиране.

Избраните **качествени** индикатори измерват до каква степен някои основни институции, политики и инициативи са налице както на ниво държавна политика и управление, така и на по-конкретни нива в образователната система – учебни планове и програми, свързани с предприемачество, форми и методи на обучение, дял на практическите занятия и др. Чрез **количествените индикатори** се прави оценка на измеримите аспекти на образователния процес и на реално действащите учебни планове и програми. Данните за тях могат да се набират както от специално провеждани емпирични изследвания, така и като бъдат включени в системата за набиране на официална статистическа информация. Настоящото изследване може да се разглежда като първа стъпка в набирането на първоначална информация за състоянието на процеса на възпитание, обучение и образование в дух на предприемачество в средните професионални училища.

В същото време стремежът на екипа беше предлаганите индикатори да бъдат съобразени с препоръките, дефинирани от европейските експерти¹⁵. По конкретно, индикаторите за оценка на нивото на обучение и възпитаване в дух на предприемачество трябва:

- да имат реален и практически смисъл за конкретните български условия;
- да бъдат сравнително лесни за проучване и анализ;
- да бъдат проследявани в динамика и анализирани регулярно.

Представеният по-долу списък с индикатори е предложение, което максимално се приближава към изискванията на Европейската комисия (виж *Приложение 3*) и е съобразено с българските образователни традиции и иновации в професионалното образование.

А. Качествени индикатори:

1. Политически ангажменти за насърчаване на предприемачеството в образованието.

---

¹⁵ Пак там: стр.46

- 1.1. Наличие на координационно звено за насърчаване обучението в дух на предприемачество, функциониращо на високо управленско ниво, включващо представители от различни министерства (Министерство на икономиката, Министерство на образованието и науката, Министерство на финансите и др.) и държавни агенции (например, Агенция по заетостта).
- 1.2. Наличие на единна стратегия за обучение в дух на предприемачество във всички степени на образование, разработена и приета от висша държавна институция (министерство или държавна агенция).
- 1.3. Наличие на одобрен и действащ План за действие за насърчаване на политиката за обучение по предприемачество, координирана от висша държавна институция (министерство или държавна агенция).
- 1.4. Предприети мерки в национален (или регионален) план за насърчаване на обучението по предприемачество в средното професионално образование (включително по изпълнение на поети ангажменти за прилагане на европейски изисквания и стандарти в средното образование).
2. *Възможности и варианти за включване на обучението по предприемачество в средните училища и разработване на съвременна учебна документация.*
  - 2.1. Включване на елементи на обучение и възпитание в предприемачески дух в учебните занятия в началното училище.
  - 2.2. Включване на предмет “Предприемачество” в раздела задължително избираема подготовка в учебните планове за основните училища в прогимназиалния етап.
  - 2.3. Включване на предмет “Предприемачество” в националния учебен план за средните общообразователни училища.
  - 2.4. Включване на предмет “Предприемачество” в училищните учебни планове за професионалните гимназии.
  - 2.5. Предлагане на факултативно обучение по предприемачество в средните общообразователни училища.
  - 2.6. Наличие или липса на учебници, учебни помагала, информационни материали, тестове и други средства, обезпечавщи и подпомагащи процеса на преподаване и усвояване на знания, умения и ценности в сферата на предприемачеството.
3. *Подготовката и квалификация на учителите.*
  - 3.1. Включване на обучителни модули по “Предприемачество” в тематичния план на Националния педагогически център, който организира и координира дейностите за провеждане на свързаната с квалификацията на педагогическите кадри политика на МОН на национално и регионално ниво,.
  - 3.2. Включване на дисциплини по “Предприемачество” и методика на обучението по предприемачество в учебните планове на всички висши училища и факултети, които имат пряко отношение към подготовката и следдипломната квалификация на учителите.
  - 3.3. Наличие на продължаващо професионално обучение на учителите по предприемачество:
    - 3.3.1. Като част от учебната програма учителите получават подготовка по предприемачество в колежи и висши училища;
    - 3.3.2. Учителите получават последващо професионално обучение по предприемачество в процеса на работа и обучение.
4. *Координация между системата на образование и представителите на бизнеса.*

4.1. Размер на частното финансиране на обучението по предприемачеството в образованието (от фирми, бизнес асоциации и др.) и наличие на законови стимули за частните инвестиции в образованието.

4.2. Училища, имащи връзки с бизнес сектора или бизнес асоциации, стремящи се да подпомагат обучението и популяризират предприемачеството.

4.3. Университети, имащи връзки с бизнес сектора или бизнес асоциации, стремящи се да подпомагат обучението и популяризират предприемачеството.

4.4. Наличие на обществена подкрепа за програмите по предприемачество и дейностите, провеждани от неправителствени организации (НПО), международни мрежи и програми на основата на споразумения между тези организации и правителствените държавни органи за по-лесен достъп до финансиране и участие в сходни проекти.

5. Оценка на системата по обучение и образование в дух на предприемачество.

5.1 Наличие на система от индикатори, даващи възможност за оценка и текущ мониторинг на обучението в предприемачеството в различните образователни степени.

5.2 Наличие на единен координационен център на национално ниво, отговорен за събиране на количествени данни за системата за обучение в дух на предприемачество в образованието.

5.3 Разработени подходящи механизми за оценка на ефективността на взетите мерки.

Б. Количествени индикатори:

1. Дял на всички училища (вкл. професионалните), предлагащи поне един предмет, насочен към формиране на креативност, иновации и основни концепции на бизнеса (*например: работа по проекти, бизнес казуси, организация на пазарни симулации вътре в училище, мини фирми, виртуални бизнес игри*) сред:

1.1. Професионални училища/гимназии;

1.2. Средни общообразователни училища.

2. Дял на професионалните училища, в които интензивно се изучават предмети, свързани с предприемачество и формиране на предприемачески дух.

3. Среден брой изучавани учебни предмети в професионалните училища, свързани с предприемачеството.

4. Среден брой часове на седмица по икономическите и стопанските предмети в разделите задължително избираема и свободно избираема подготовка на учениците в:

4.1. Професионални училища/гимназии;

4.2. Средни общообразователни училища.

5. Баланс (съотношение) теория-практика при професионалната подготовка и обучението в предприемачество (брой часове).

6. Дял на всички ученици от средните (вкл. професионалните) училища, взели участие в поне една практическа учебна дейност, свързана с възпитаването в предприемачески дух (наблюдение, експериментиране, организирането на различни видове дейности, стажове, практики, „чиракуване” и др.)

7. Дял на всички учители, взели участие поне веднъж годишно в учебни модули по предприемачество, предлагани от висши учебни заведения или курсове за квалификация на учители (Национален или регионални педагогически центрове).

8. Дял на всички средни училища, предлагащи поне един предмет по програмите „Джуниър ачийвмънт” (или други програми със сходни цели и методика) сред:
  - 8.1. Професионални училища/гимназии;
  - 8.2. Средни общообразователни училища.
9. Брой на фирмите и професионалните организации, предлагащи обучение по предприемачество извън училищното образование за ученици от горния курс.

В. Специфични допълнителни педагогически индикатори за оценка на обучението в предприемачество:

- Използване на водещи “добри практики” в обучението по предприемачество (например учебно тренировъчни фирми, ученически компании, виртуално предприятие, “мениджър за един ден”);
- Използване на специфични форми на обучение (групова учебна работа; екипна работа в класната и извън класната стая; работа по проект; защита на мениджърски проект, създаване на бизнес клуб, срещи и разговори с хора от бизнеса);
- Използване на класически и интерактивни методи на обучение (лекция, беседа, дискусии, мозъчна атака и др.; практически ориентирани методи, проектен метод, разработване на бизнес-план, мениджърски проект, ролеви игри);
- Материално-техническа база (средства на обучение) - компютърна осигуреност, наличие на локална мрежа в компютърните кабинети с връзка към интернет; лицензиран или свободно разпространяван софтуер, необходим за профилираната подготовка;
- Интерес към обучението по предприемачество у учениците;
- Готовност и нагласа за активно участие в теоретико-практическата подготовка по предприемачество;
- Готовност на учениците да започнат собствен бизнес/да създадат или участват в малка фирма.

Предложените индикатори са първоначален опит за разработването и установяването на единна система за мониторинг на състоянието и напредъка на българската образователна система в рамките на европейските приоритети, свързани с насърчаване на предприемачеството, заложен в Европейската харта за малките предприятия¹⁶. В Раздел V са представени емпирични данни за оценка стойностите на значителна част от тях.

IV. ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО – ПРИНЦИПИ, МОДЕЛИ, ДОБРИ ПРАКТИКИ

В този раздел на доклада се разглеждат съществуващите принципи, модели и добри практики на обучение в дух на предприемачество в средното професионално образование както в европейските страни, така и в България. Описват се два принципни модела на професионално образование в Европа, които съответстват на специфичните образователни системи в страните-членки на Европейския съюз. По-подробно се разглеждат принципите и практиките на обучението в предприемачество в Австрия и Великобритания, които са типични представителки на двата модела на професионално образование. В *Приложение 4* са представени и други примери на

---

¹⁶ Детайлна характеристика на този документ е представена в точка 3 на настоящия доклад.

европейски политики, които са насочени към създаване на условия и подкрепа за обучението в предприемачество посредством създаване на благоприятна институционална и законова рамка, както и чрез специфична система от стимули към заинтересованите страни – ученици, учители, бизнес-организации, местна власт, неправителствени организации. Разгледани са и някои конкретни примери на добри практики и програми, свързани с обучението в предприемачество.

Анализирани са и практиките на обучение в предприемачество в България по отношение на три типа професионално образование:

- 1) Средни професионални училища с икономически профил;
- 2) Средни професионални технически училища;
- 3) Професионално обучение, осъществявано от неправителствени организации (Програма “Джунър ачийвмент”)

Представени са и примери на добри български практики за обучение в предприемачество. Направени са оценки за степента, в която у нас се прилагат добрите европейски модели и практики, както и на проблемите, предизвикателствата и възможностите за по-активно и ефективно използване на добрия европейски опит.

4.1. ЕВРОПЕЙСКИТЕ ПРИНЦИПИ И ПРАКТИКИ В ОБУЧЕНИЕТО В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНОТО ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Всяка една от страните в Европейския съюз има свои традиции в професионалното образование, които се развиват и усъвършенстват в зависимост от специфичните за нея социално-икономически реалности. Най-общият преглед на образователните системи в Европа дава възможност да се открият **два основни модела на професионално образование.**

При първия основното образование (до 7 клас) е единно и всеобщо, а учениците усвояват едно и също учебно съдържание в основната си част. Базисното професионално формиране на учениците (Дания, Швеция и др.) се осъществява във възрастта 16-19 години в търговски или технически училища, в които се приемат две трети от младежите, завършили задължителното си образование през съответната година. Възможностите за избор на различни специализации са внушителни (например, за Дания те са над 200). Обикновено около една трета от времето в професионалното училище е посветена на теоретично обучение, а останалите две трети – на практическо. Интересното е това, че в зависимост от желанията си учениците могат да започнат първо да изучават теорията или да отидат най-напред в предприятието за осъществяване на практическото си обучение с цел начална професионална адаптация „на терен”. Теоретичното им обучение включва основни (базисни), спомагателни и специални учебни предмети, които им дават възможност да усвоят професионални знания и умения. В този процес важна роля има и материалното стимулиране на учениците – те получават първата си заплата през първия ден от стажуването си в предприятието.

Училищата, които осигуряват основно професионално образование (у нас - „средно специално професионално образование”) организират и курсове, водещи до висш технически или висш търговски изпит. След полагаването на тези изпити учениците получават диплома, която им дава достъп до пазара на труда, до висше образование или до курсове, осигуряващи получаването на диплома в определена професионална област.

Проверяването и оценяването на познанията и професионалните компетенции на учениците се осъществява чрез процесуална (текуща) и заключителна диагностика. Всеки ученик завършва курса с постигнато едно от четирите нива: приет, приет с

резерви, приет с големи резерви, неприет. Програмите от системата на средното специално образование като правило дават достъп до висше образование. Педагогическите ръководители (директорите) на училищата, осигуряващи основно професионално образование, носят отговорност за професионалната ориентация на всеки ученик.

Вторият модел на професионално образование в европейските страни се характеризира с по-ранно професионално ориентиране на учениците още на ниво основно образование. Това е типичният немски модел на професионално образование, при който всички ученици на 10-12 годишна възраст се включват в адекватно на способностите им училищно и професионално направление. Според редица изследователи, Германия се смята за страна, “въвела най-успешния модел на професионално образование, поради особеното редуване на училище с предприятие (т.нар. дуална система), както и поради извънредно строгия модел на специализирано обучение”¹⁷.

Две трети от учениците в различните региони на Германия се обучават в т.нар. алтернативно професионално обучение след завършване на задължителното училищно образование. Те получават основно професионално образование, както и знания и умения за упражняване на определен занаят. Завършващите ученици получават статуса на „квалифицирани работници” в един значителен периметър – 370 професии. Обучението се осъществява чрез съгласуване на учебното съдържание и методиката на четири нива: федерални власти, местен департамент, преподаватели от училището, синдикати и работодатели.

Друга форма на практическо професионално обучение е посещението на специализиран център, съставен от различни цехове (при отсъствието на подходящо предприятие в региона). В немската дуална система на професионално образование, подобно на първия модел, една трета от учебното време е посветено на общите предмети. Този тип обучение (алтернативното) завършва с полагане на писмен и на устен практически изпит, след които младият човек може да упражнява съответния занаят. Едно продължаващо по-задълбочено професионално обучение в професионално училище (Fachschule) води до формирането на опитен и специализиран персонал на нивото на средни кадри. Това обучение продължава от две до три години и се отнася за 90 специалности. Младите хора, които завършват тези училища получават дипломи, „които се разполагат между дипломите за висше образование и дипломите за професионална специализация”¹⁸.

Наред с различните форми на професионално образование, в европейските страни (Франция, Испания, Италия и др.) се наблюдава една специфична форма – чиракуването. Като специфичен начин за професионално обучение то се извършва в рамките на трудов договор, сключен между чирака и работодателя и се реализира в предприятието и/или в центъра за обучение на чираци. Системата за чиракуване с договори за обучение на работното място дава възможност на предприятията да ангажират за по-продължително време младежите на възраст от 15 до 32 години (Италия). В някои европейски страни (например Португалия) чиракуването се установява със закони, които регламентират координацията между обучението и пазара на труда. В тази форма в Португалия се подготвят младежи на възраст между 14 и 24 години, които вече са завършили 6-те години задължително образование. Тя е застъпена при подготовката за 60 професии. Чиракуването трае 4 години и обхваща общо и технологично образование, както и производствена практика. Оценяването и

---

¹⁷ Я. Мерджанова, Професионално образование и подбор на кадри в Европа, 2000 г., стр.28

¹⁸ пак там стр. 30

тук е непрекъснат процес. Учениците, които завършват тази форма на професионално обучение, получават удостоверение за професионална годност. Наблюдават се и форми на подготвително чиракуване, които водят до усвояването на конкретна професия. Те са за младежи от 15 до 21 годишна възраст, които не са завършили задължителното си образование. Съществуват и специфични допълнителни програми, създадени с цел да улесняват интеграцията на младежите в професионалния живот.

4.1.1. Проблеми на професионалното образование в дух на предприемачество в Европа

Експертна работна група, координирана от Европейската комисия, разработва доклада «Най-добри процедури: образование и обучение в предприемачество» (2002)»¹⁹. В него се прави задълбочен анализ както на моделите и добрите практики в тази област, така и на съществуващите проблеми и предизвикателства. Констатира се, че във всички европейски страни обучението в предприемачество все по-осезаемо присъства в учебните планове и програми на средните (общообразователни и професионални) училища и се идентифицират редица добри практики. Въпреки това, **много от инициативите за обучение в предприемачество не са част от националните учебни планове и не са интегрирани в единна система, основаваща се на общи принципи и подходи**. Често те са изолирани и се осъществяват от отделни образователни организации, местни и регионални власти или от частни партньори в стопанския и неправителствения сектор. Инициативата за реализацията им понякога е продукт на външни актьори, а не на собственото развитие на образователните системи. Училищата като правило имат висока степен на автономност и реализират собствени образователни дейности. Връзките на образователните институции с бизнеса съществуват в редица случаи, но те обикновено също са резултат на местна или частна инициатива и не са същностен елемент на националните образователни системи. Обикновено предприемачеството се изучава като отделен предмет или като допълнителна дисциплина извън основния учебен план. В резултат на това по-голямата част от учениците нямат възможност да изучават курсове и предмети по предприемачество. Тези констатации с пълна сила са валидни и за обучението по предприемачество в нашата страна.

В Европейския съюз няма единна практика и становище дали обучението по предприемачество трябва да се осъществява в рамките на задължителен учебен план, като допълващ модул или извън основния учебен план. В някои случаи националният учебен план осигурява широка рамка, която позволява включването на специфични предмети, свързани с обучението по предприемачество (такъв е случаят с Австрия и Великобритания). По-често обаче, предприемачеството се изучава като допълнителна или извън основния учебен план дейност. Независимо от изборния подход, дори и най-интересните образователни инициативи и добри практики в обучението по предприемачество не могат да дадат оптимален резултат, докато не се превърнат в част от добре обмислена интегрирана образователна стратегия.

Обучението в професионалните средни училища в повечето европейски страни е недостатъчно ориентирано към предприемачеството²⁰. Изучаването на предприемачеството в професионалните училища в някои страни е дори по-ограничено, отколкото в общообразователните. В професионалните училища обикновено акцентът е поставен върху техническите, а не върху бизнес аспектите на изучаваната професия. Все още доминира традиционната цел да се подготвят квалифицирани работници и специалисти, а не предприемачи. Трябва да се отбележи, че някои от най-разпространените и ефективни програми за обучение в предприемачество (например “Young Enterprise Europe”²¹, в която членуват над 20

¹⁹ Best Procedure project on Education and Training for Entrepreneurship. Final Report of the Expert Group, November 2002

²⁰ Пак там.

²¹ От септември 2002, международните мрежи на “Young Enterprise Europe” и на “Junior Achievement” се сливат в нова организация “JA-YE Europe”.

страни и всяка година обхваща около 600 хил. ученици в различни образователни степени), обикновено не действат в професионалните средни училища.

4.1.2. Примери за добри европейски практики в обучението в дух на предприемачество в средното професионално образование

Добрите европейски практики в областта на обучението в предприемачество могат да се отнесат към две категории:

1. **На равнище национални политики**, които са насочени към създаване на условия и подкрепа за обучението в предприемачество посредством създаване на благоприятна институционална и законова рамка, както и чрез специфична система от стимули към заинтересованите страни – ученици, учители, бизнес-организации, местна власт, неправителствени организации.
2. **Специфични практики и програми**, свързани с обучението в предприемачество, каквито могат да бъдат открити в почти всички европейски страни, включително и България (те ще бъдат разгледани в следващия параграф).

Добрите национални политики в областта на обучението в предприемачество са твърде ограничени, тъй като от една страна те се реализират в ограничен брой страни, а от друга - по-голямата част от тях се намират в своята начална фаза и резултатите от тях засега не могат да бъдат еднозначно определени. По-долу ще бъдат представени два примера на добри национални политики в Австрия и Великобритания, които съответстват и на описаните два модела на професионално образование в Европа. В *Приложение 4* са представени и други примери на национални политики в областта на обучението в предприемачество в средното професионално образование.

В Австрия Министерството на образованието, науката и културата подкрепя обучението в предприемачество чрез включването му в националния учебен план на професионалните средни училища и колежи. В страната първоначалното професионално образование се получава или чрез “дуалната система” (чиракуване-обучение) или чрез професионалните училища и колежи. Обучението по предприемачество е част от учебните планове на средните професионални училища, много често чрез практическо участие на учениците в управлението на учебни (виртуални) фирми. Тези, които успешно са завършили обучението си в професионалните училища, се освобождават от полагането на изпит по предприемачество, който е законово изискуем за упражняването на определени регулирани професии чрез самонаемане – признава се, че учениците са получили достатъчно адекватни знания и умения по предприемачество чрез обучението в училище.

Австрийската образователна система разполага с различни начини да стимулира предприемачеството, без да е формулирана цялостна стратегия, която да обхваща всички компоненти и нива на тази система. На национално ниво се разработва само общата рамка на обучението в предприемачество в средното професионално образование, след което то се реализира от различните училища според техните собствени интереси и нужди. Обучението по предприемачество се осъществява в най-голяма степен в училищата и коледжите по бизнес администрация. В тях предприемачеството е и дидактичен принцип, и специализиран учебен предмет. Предлагат се курсове “Стартиране и управление на бизнес” и “Предприемачество и управление”. От учебната 2004/2005г. тези модули се въвеждат в учебните планове на

всички колежи по бизнес администрация в Австрия. Осъществява се и практическо обучение чрез учебни фирми и разработване на бизнес-проекти. Около 10 000 ученици всяка година участват в управлението на учебни фирми по няколко часа седмично (задължително в училищата и колежите по бизнес администрация и по избор в другите средни професионални училища).

Проектът "Unternehmen-Bildung" (www.unternehmen-bildung.at) е един успешен пример за обучение в предприемачество. В последните две академични години е възможно да се специализира в стартирането на бизнес/предприемачество в бизнес колежи, както и в голям брой "учебни фирми", на което може да се погледне като на начин да се добие практически опит за навлизането в света на бизнеса. Проектът "Junior-Projekt" (ученици започват бизнес по време на учебната година), който е отворен за всички средни училища и колежи, се оценява като много успешен по отношение на обучението в предприемачество, но като се има предвид относително малкият брой на училищата, които участват в проекта, общият ефект е сравнително ограничен.

Има редица примери на сътрудничество между училища и университети, от една страна, и бизнеса, от друга, но в повечето случаи това зависи от индивидуални инициативи от страна на самите училища или от преподавателския състав. Проблем представлява и нагласата на учениците да възприемат себе си по-скоро като администратори или мениджъри, отколкото като бъдещи предприемачи. Обучението на учителите се финансира от държавата. Австрийският Център на учебните фирми регулярно усъвършенства учебните програми в тясно сътрудничество с Министерството на образованието. Центърът е финансиран от това министерство и предлага безплатни услуги на училищата.

Във Великобритания през януари 2003 г. правителството приема политически документ, в който се поставя целта всички ученици на възраст 14-19 години да бъдат запознавани в училище с проблемите на бизнеса, предприемачеството и труда. В периода 2003-2005 г. се осъществяват пилотни проекти, които трябва да доведат до реализация на тази инициатива във всички средни училища в 2005/2006 г. Чрез нея се осигурява и обучение на учителите, достъп до подкрепа от бизнеса, учебни материали и методически ръководства. Целта е към 2006 г. всеки ученик на възраст 14-15 години да придобива 5 дневен опит в определено предприятие.

Разработен е и **национален механизъм за насърчаване на връзките между образованието и бизнеса**, действащ от април 2001 г. Създаден е учебно-образователен съвет (Learning and Skills Council), който финансира незадължителните форми на обучение и включва консорциуми от образователни и бизнес организации в 47 региона. Всеки местен консорциум предлага план на дейностите, чрез които се осъществяват връзките на бизнеса с училищата и колежите. Много от предлаганите планове включват и дейности по насърчаване и обучение в предприемачество. Например, „Партньорство между образование и бизнес” са самостоятелни местни организации, които организират работни бизнес стажове както за ученици, така и за учители, и посредничат за създаване на индивидуални партньорства между местните училища и бизнеса. Популярна е и програмата Young Enterprise UK, която спонсорира група ученици на възраст 15-19 години да развият и управляват фирма за една година в учебно или извънучебно време.

Образователната политика във Великобритания до голяма степен е изградена на автономен принцип в Англия, Уелс, Шотландия и Северна Ирландия.

В Англия, при преразглеждането на Националния учебен план през 2000 година се определя, че предприемачеството и предприемаческите умения са един от

допълнителните аспекти на училищните програми, чието изучаване трябва да се насърчава. На училищата се дава свобода да изберат по какъв подходящ за нуждите на учениците начин да се преподава предприемачество и на този етап няма законови изисквания към училищата относно въвеждането на такива програми.

Добра възможност за преподаване на предприемачески умения в рамките на задължителната програма (5-16) има при предметите „Обучение по граждански права” и „Технология и дизайн”. Освен това, предприемачески проекти могат да се включват и в рамките на други предмети, където учителите са запознати с тези въпроси и имат мотивация за това. От 14-годишна възраст учениците също така започват да посещават свободноизбираеми курсове, които обикновено осигуряват квалификация. Сред тях са и курсове с икономическа и бизнес насоченост, които често пъти предоставят най-добрите възможности за обучение по предприемачество. В коледжите, посещавани от ученици между 16 и 19 годишна възраст, има широк обхват от професионално ориентирани курсове, някои от които са директно насочени към предприемачеството.

Въпреки че не съществуват задължителни програми за обучение по предприемачество в началните и средните училища, има широк спектър от програми, ориентирани в тази посока – Young Enterprise, NFTE UK, Young Foresight, Changing Climates и Changemakers, като много от тези инициативи се осъществяват на местно ниво и няма подробна отчетност за дейностите им на училищно ниво.

В Шотландия, Програмата за училищно предприемачество започва през 2001 година като партньорство между изпълнителната власт, образователните институции, бизнеса, училищата и учителите и продължава 3 години. Тази програма е разгърната във времето, за да може до завършването на основното си образование всеки ученик да придобие опит поне в две предприемачески начинания или инициативи. Повече от 500 учители през учебната 2001/2002 година например, получават възможността да участват в националната програма за придобиване на предприемаческа подготовка, като фокуса на тази програма е насочен към започване на работа в структурите на местния бизнес.

В средните училища в Шотландия организации като Young Enterprise Scotland, Business Dynamics, Shell LiveWIRE и Achievers International предлагат широк спектър от възможности за обучение в предприемачество на младите хора.

В Уелс съществува План за действие по предприемачество, който се отнася до всички нива на образованието, започвайки още от началното училище. Сред целите на този три годишен план е да се осигурят всички училища и колежи в Уелс с необходимите материали, ресурси и подготвени учители или лектори, за да могат всички ученици на възраст между 5 и 19 години да получат продължаващо образование по предприемачество.

Преди да бъдат представени някои **конкретни образователни инициативи и програми за обучение в предприемачество**, ще бъдат посочени критериите, въз основа на които те са идентифицирани като “добри практики”. Тези критерии са разработени от Работна група по “Образование и обучение в предприемачество” и са представени в Доклада¹⁶ по проекта на Европейската Комисия “Най-добри практики: образование и обучение в предприемачество”.

---

^[6] Best Procedure project on Education and Training for Entrepreneurship. Final Report of the Expert Group, November 2002, с.46

За да бъде определена една практика в областта на обучението в предприемачество като “добра”, тя трябва да отговаря на следните критерии:

1. Тази практика трябва да бъде реално съществуваща.
2. Тя трябва да има ясно определени цели и задачи.
3. Тя трябва да бъде потребителски ориентирана и привлекателна за участниците в нея.
4. Тя трябва да може да се адаптира и разпространява.
5. Тя трябва да бъде устойчива и да има траен ефект.
6. Нейните резултати трябва да могат да се идентифицират и да бъдат оценявани.
7. Предимство е, ако практиката е съвместима като концепция и реализация с други подобни практики.
8. По система от релевантни и ясно определени индикатори, тя трябва да превъзхожда други подобни практики по резултатност и ефективност.
9. Трябва да съществуват възможности за непрекъснатото ѝ усъвършенстване.

По-долу са представени няколко конкретни примера на добри практики за професионално образование и обучение в предприемачество в няколко европейски страни. Те обхващат следните тематични области:

1. Обучение в предприемачество в средните училища;
2. Професионално обучение в средните училища;
3. “Обучение чрез правене” (“learning by doing”) и мини-предприятия (учебни фирми);
4. Сътрудничество между образователни институции и бизнеса;
5. Обучение на учители по предприемачество.

Тематична област 1: Обучение в предприемачество в средните училища

Проект Vasterbotten ‘PRIO V (Швеция)

През периода 1997-2000 г. учебният проект на община Skelleftea обхваща цялостната система на образование - от началното и задължително основно ниво до горните класове на средното образование и обучението след средно образование. Стартирани са около 50 учебни проекта, 42-ма учители получават специално обучение (чрез инициативата ‘Crea Pilot’) и стотици бизнес и други организации се включват в училищните проекти. Повечето от проектите, които се изпълняват в Skelleftea през 1997-2000, са вече интегрирани в ежедневните училищните дейности. Цялостният досегашен опит вече е получил развитие в регионален проект Västerbotten 'PRIO 1', изпълняван от окръжната администрация на Vasterbotten (Северна Швеция). Новата програма подпомага повече от 100 местни проекта, които се изпълняват в 15-те общини в региона. В допълнение на това се организират множество дейности като осемдневни специализирани курсове в рамките на работното време за всички местни ръководители на проекти, срещи между училищата и бизнеса и др. Като резултат от това повече от 550 бизнес организации и фирми от окръг Västerbotten са включени в училищните дейности. Повече от 1200 училищни служители и 7400 ученици са взели участие в обучение, насърчаващо предприемачеството. Създават се множество активни мрежи между самите училища в окръга и между училищата и местния бизнес.

За контакти: *County Board of Västerbotten, Ms. Eila Eriksson, tel. +46 90-10 73 20, fax +46 90-10 72 00, e-mail: eila.eriksson@ac.lst.se, <http://www.prio1.nu>*

Leaving Certificate Vocational Programme за средните училища (Ирландия)

В Ирландия Leaving Certificate Vocational Programme за средните училища е приоритет на Отдела по образование и наука и е предназначен да придаде подчертано професионално измерение на този Сертификат. Програмата съчетава академично образование с фокус върху личната ориентация в обучението, инициативите, работата и общността. Голям процент от училищата (507) и от учениците (31 500) са включени в нея. Програмата, финансирана от правителството, се управлява от високо мотивиран и отговорен учителски екип, който търси връзки с местния бизнес и местната общност. Програмата е насочена специално към интензивен културен обмен и широката академична подготовка (интердисциплинарно обучение). Подходът на програмата в голяма степен е “учене чрез практика”, а общата цел е да се постигнат умения и качества като увереност в себе си, новаторски и предприемачески дух.

За контакти: *Blackrock Education Centre, Mr. Michael Garvey, tel. +353 1 2301673, fax+353 1 2301612, e-mail: garveym@eircom.net, slss@blackrock-edu.ie*

Тематична област 2: Професионално обучение в средните училища

Администриране и мениджмънт на малките предприятия (Испания)

Това е теоретико-практическо обучение, насочено по-специално към самонаемането и стартирането на собствени предприятия/фирми. Обучението е задължително за всички ученици в средното професионално образование (задължително образование, 16 годишна възраст + 2), както и за тези в напредналото професионално обучение (бакалавърска степен, 18 годишна възраст + 2) в 45 специалности, съответстващи на различните сектори на икономиката. През учебната 2000/2001 г., 3689 групи студенти получават такава подготовка. Повече от 100 000 ученици от около 2000 частни и държавни училища са минали обучение по този модул. Целите на обучението са от национален мащаб, а съдържанието е изготвено в сътрудничество между Министерството на образованието и автономните региони с възможност за адаптация съобразно икономическата среда. В това обучение също така се включва изпълняване на проект за създаване на предприятие. По мнението на участващите в проекта организации, намирането на работа в местната икономика, включително и самонаемането, се е повишило чувствително.

За контакти: *Ministerio de Educación Cultura y Deporte, Centro Nacional de Recursos para la Orientación Profesional, tel. +34 91 701 8465, e-mail: sop@educ.mec.es, <http://www.mec.es/fp/cnrop/index.html>*

„Виртуални предприятия” в техникума Sivitanidios – Атина (Гърция)

Този специфичен случай е обявен като пример за „най-добра практика” от гръцкото Министерство на образованието и е предложен като ръководно начало за цялата професионална образователна система. Въвеждането на виртуалните предприятия като допълнение към другите методи за обучение има за цел да разшири обхвата на практическото обучение на учениците от средното училище. Обучаващите по тази схема посещават теоретически курсове до обяд, а в следобедните часове управляват виртуални предприятия. До резултатите от тази схема имат достъп и всички други заинтересовани технически училища с цел да се насърчава предприемачеството на национално ниво.

За контакти: *Sivitanidios Public School Of Trades & Vocations, Mr. Konstantinos Antonopoulos, tel. +30 210-4819158, 210-4814456, fax:+30 210-4819158, e-mail: kosan@otenet.gr, <http://www.sivitanidios.edu.gr>*

Тематична област 3: “Обучение чрез правене” (“learning by doing”) и мини-предприятия (учебни фирми).

Младежки инициативи Европа

Младежки инициативи Европа (МИЕ) е международна организация, основана през 1993 г. и включваща неправителствени организации от 20 страни в цяла Европа и Средиземноморския басейн. Общата цел на организацията е да разпространява предприемаческия дух сред учениците. Членовете на Young Enterprise организират на национално ниво програми в училищата, които са основани на принципа „обучение чрез правене” посредством създаване на мини-компании или малки предприятия от учениците. Тези програми са предназначени по принцип за нивото на средното образование, но в някои случаи се ползват и в университетите. Също така редовно се организират събития с Европейски мащаб. Годишно около 600 000 ученици участват в програмите на МИЕ.

За контакти: *JA-YE Europe, Ms. Caroline Jenner, tel. + 32 2 626 6011 or+ 32 2 626 6174, fax + 32 2 640 8578, email: ja-ye.europe@skynet.be*

Проект „Junior” - Младежки предприятия: “въвеждане - организиране-реализация” (Германия)

Този проект предоставя на учениците на възраст 15-20 години възможност за участие в ръководството на предприятие. Те симулират управление на истинско предприятие, продават акции, провеждат маркетингово проучване, развиват продукти и услуги. През 2002 Junior действа в 13 федерални щата и от стартирането си през 1994 г. повече от 12 000 ученици са участвали в около 1000 предприятия. Практическата стойност и постиженията на проекта могат да се подкрепят от факта, че всеки втори участник е изразил положително отношение и е видял себе си като потенциален предприемач.

За контакти: : *Institut der deutschen Wirtschaft Köln, tel. +49 (0)2 21/49 81-7 07, fax +49 (0)2 21/49 81-7 99, e-mail: junior@iwkoeln.de, <http://www.juniorprojekt.de>*

IG Студентска програма (Италия)

Студентите, участващи в IG Програмата създават и управляват свои собствени „експериментални” предприятия, които ефективно произвеждат продукция или предлагат услуги в период от 10 месеца. Младите хора в действителност създават и управляват свои собствени предприятия под надзора на личния си ръководител или учител (по един за всяко предприятие), изкупувайки непродадени акции на предприятието, заемайки различни позиции в предприятието и произвеждайки и продавайки продукти или услуги. Всяко предприятие включва между 6 и 15 ученика, като техните акции също могат да бъдат закупени от трета страна чрез IG студентска стокова борса. Въпреки че тези предприятия не са регистрирани, те в почти всяко отношение са реални предприятия, опериращи в защитена среда. Експерименталните предприятия подлагат бизнес идеите си на тест чрез участие в местни, национални и международни панаири.

Италианското правителство решава да преустанови общественото финансиране за тази инициатива на 31 юли 2002 г., най-вече поради бюджетни ограничения. Сега е

налице нагласа, че отново съществуват условия за развитието на подобни инициативи посредством партньорство на местно ниво именно благодарение на IG програмата, предложена като модел.

Малки предприятия и информационни и комуникационни технологии (ИКТ) (Белгия)

През 2002-2003 г. Министерството на средното образование на френската общност подкрепя разрастването на програмите за дребен бизнес във Валония и Брюксел. Това става възможно благодарение на сътрудничеството между Института за обучение по професии, малки и средни предприятия, Вътрешно-университетския център за допълнително образование и "Jeunes Entreprises asbl". Тези съвместни усилия водят до насърчаване използването на информационните и комуникационните технологии (ИКТ) в малките предприятия - обучение на техните ИКТ директори, повишаване на електронната комуникация между малките предприятия, стимулиране на електронната търговия между тях. Елемент с особена важност е създаването на „виртуален пазар“, където дребните предприятия могат да се рекламират и да продават продукцията си.

За контакти: *Jeunes Entreprises asbl*, tel. +32 2 245 13 80, fax +32 2 245 01 87, e-mail: lje@lesjeunesentreprises.be, www.lesjeunesentreprises.be

Учебната фирма като среда в обучението по предприемачество (Финландия)

“Учебната фирма” е образователен метод, насочен към симулиране на предприемаческия живот с цел да се изучат променящите се процеси и предварителните условия за управление на действащо предприятие. Целевите групи за “учебната фирма” са ученици в търговски и технически училища, гимназии, колежи и университети, работници в „реални” компании, бъдещи предприемачи, безработни, хора с увреждания. В сътрудничество с учителите и специалистите, учениците съставят план и изграждат оперативна система на едно предприятие и го управляват като реална фирма. Учениците работят в помещения, сходни с реалните офиси. Те получават разнообразни роли като например управляващ директор, мениджър по продажбите, маркетинг, счетоводител и др. според организацията на фирмата. Ролите се сменят, за да може учениците да имат възможността да работят на различни длъжности. Всяка учебна фирма има за свой “наставник” реална фирма.

За контакти: *Contact: FINPEC, Mr. Jari Viitasalo*, tel. +358 8 884 8518, e-mail: jari.viitasalo@merikoski.fi

Тематична област 4: Сътрудничество между образователните институции и бизнеса

Курсове по въведение в предприемачеството, водени от експерти от бизнеса (Люксембург)

Програмата, наречена „Въведение в предприемачеството“ е развита в средните технически училища. Целите ѝ включват запознаване на учениците с различните сектори на икономическия живот, предоставяне на възможност за получаване на специализирани знания и умения, подготвянето им за стаж в рамките на самата компания. През първата и втората година модулите се изработват съвместно от учителите и външни експерти от бизнеса. По същността си програмата се основава на изучаването на случаи, разработени от експерти въз основа на техния професионален опит. Тази програма успешно насърчава директните контакти и интензивното взаимодействие между училищата и предприятията.

За контакти: *Commission nationale pour les programmes des formations administratives et commerciales, Mr. Lucien Clement, tel. +352- 478- 5286, fax +352-241884, e-mail: clement@men.lu, www.men.lu*

Тематична област 5: Обучение на учители по предприемачество

Обучаване на учители по предприемачество в Университета Strathclyde, Шотландия (Великобритания)

Характерна черта на тази програма е, че учителите управляват предприятие по подобен на учениците начин. На учителя-ученик се дават кратки инструкции за задачите, които изискват от тях обучение чрез практика. Тогава те си избират предприятие, съставят собствен бизнес план и взимат всички управленски решения. През по-голямата част от времето те не посещават часове, а се консултират с инструкторите си при възникване на необходимост. От обучаваните учители се изисква да представят доклад, баланс на приходите и разходите, изпълнението на задачите си в писмен вид. Задачите обхващат уменията и подходите, усвоени в предприятието, както и как този опит може да бъде пренесен и използван като обучение по предприемачество в училищата.

За контакти: *University of Strathclyde, Mr. Brian Twiddle, tel. +44 141 950 3566, fax +44 141 950 3919, e-mail: natcentre@strath.ac.uk, www.natcentre.org.uk*

4.2. ОБУЧЕНИЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ – ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ И ПРАКТИКИ

В този параграф е направен общ преглед на основните принципи на средното професионално образование в България. Специално внимание е отделено на съществуващите практики за обучение в предприемачество в средните професионални училища и е анализирана тяхната учебна документация. Разгледани са и съществуващите добри практики в тази област (по-подробно виж *Приложение 5*). Направена е оценка на проблемите и възможностите за по-интензивно използване на добри европейски модели на обучение в предприемачество в средното професионално образование в България.

4.2.1. Общ преглед на системата за професионално образование в България

В България училищното образование се дели според степента на основно и средно, а според съдържанието на подготовката – на общо и професионално. Професионалното образование осигурява както общообразователния минимум, така и професионална квалификация съгласно държавните изисквания. Основният нормативен акт, който определя целите и съдържанието на общото образование, е Законът за степента на образованието, общообразователния минимум и учебния план. От друга страна, професионалното образование е подробно регламентирано в Закона за професионалното образование и обучение.

Средното образование (ISCED'97 ниво 3A) може да се раздели на общо средно (с общообразователни и профилирани училища) и професионално. Общото средно образование се постига в общообразователни училища (учебен процес от 3 или 4 години) и профилирани училища (учебен процес 4 - 5 години). Учениците могат да постъпят в профилираните училища след като са завършили 7 или 8 клас, преминавайки приемни изпити, които съответстват на профила на съответното училище (български език и литература, математика, хуманитарни науки и т.н.).

Средното образование може да се получи и в технически училища след завършване на 8 клас и 4 години обучение или след завършване на 7 клас и 5 години обучение. То се осигурява също и от професионални технически училища с тригодишна образователна програма.

Образователни програми за професионални технически училища (ISCED' 97 ниво 3C) се предлагат след завършване на основното образование с продължителност 2 години. Добитата професионална квалификация дава достъп до трудовия пазар.

Системата на професионалното образование и обучение в България включва професионалното ориентиране, професионалното обучение и професионалното образование съгласно Закона за професионалното образование и обучение (обн., ДВ, бр.68 от 30.7.1999 г). Този закон, заедно със Закона за насърчаване на заетостта и Кодекса на труда, са основните нормативни документи, създаващи правната рамка за съвместни дейности между професионалното образование и обучение и пазара на труда. Тази рамка предвижда начално и непрекъснато обучение, както и преквалификация. Общата рамка на професионалното образование на учениците е формулирана в Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план (обн., ДВ, бр. 67 от 27.07.1999 г.), който урежда държавното образователно изискване за степента на образование, за общообразователния минимум и за учебния план в системата на народната просвета. Държавното образователно изискване определя условията и реда за завършване на една степен на образование и преминаване в следващата степен, както и характеристиките на общообразователния минимум и на учебния план в различните видове училища, в т.ч. и в професионалните училища. Системата на професионалното образование и обучение обхваща:

1. Професионално образование и обучение след завършено основно образование – 8 клас.
2. Професионално образование и обучение след завършен 7 клас.
3. Професионално образование и обучение след завършен най-малко 6 клас – завършилите придобиват основно образование и квалификация за дейности с предимно ръчно изпълнявани операции.
4. Професионално образование и обучение след успешно завършено средно образование.

Промените в Закона за народната просвета (ЗНП) от 1998 г. въвеждат общообразователния минимум като задължителна основа за общообразователното и

професионалното училище. Тези промени предопределят и създаването на държавно образователно изискване за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план. Със същите промени се въвежда и задължителен 12 клас за завършване на средно образование. Новият учебен план определя осем културно образователни области, които се изучават в българското училище. Общообразователният минимум е задължителен за всички ученици независимо от училището, в което се обучават (включително и за професионалните гимназии).

Новият учебен план за средните общо образователни училища (СОУ) дава свобода на училището и учениците да избират учебните предмети, които ще изучават над общообразователния минимум. Структурата му обхваща три раздела: задължителна (ЗП), задължително избираема (ЗИП) и свободноизбираема (СИП) подготовка. Задължителната подготовка осигурява общообразователния минимум, а задължително и свободно избираемата – свободата на избор. Относителният дял на тяхното присъствие в новия учебен план е следното:

- За началния етап – ЗП – 90 %, ЗИП – 10 %;
- За прогимназиалния етап – задължителната подготовка е от 80 до 90 на сто от задължителните учебни часове;
- За гимназиалния етап тя е от 45% до 80% от задължителните учебни часове.

Правото на избор се осигурява и чрез системата на специализирано обучение в профилирани и професионални училища. За тези ученици, които не са успели или не желаят да продължат образованието си, още в задължителната училищна възраст или след завършването ѝ са осигурени условия за придобиване на професионална квалификация за упражняване на професии, за които се изисква основно образование. За учениците, надхвърлили възрастта за задължително обучение (16 години), се осигуряват условия и право да се обучават във вечерна, заочна, кореспондентска или самостоятелна форма на обучение.

Според експерти, “въвеждането на общообразователния минимум и широките възможности за задължителен и свободен избор се възприемат положително от работещите в системата на средното образование”²². В този контекст трябва да се имат предвид няколко съществени елемента на професионалното образование:

На първо място, практическите възможности за осъществяване на профилирано професионално обучение в рамките на средното образование (след 7 или след 8 клас в СОУ) са на равнище ЗИП, която може да достига до 50% от учебните предмети, включени в учебния план. Паралелки с профил “икономически” (те са конкретизирани в различните СОУ в страната и регионите, например, профил “Технологичен – стопански мениджмънт”; профил – “Туризм” и пр.) се разкриват в СОУ с изградена подходяща материално-техническа база, наличие на персонални компютри – най-малко 10 броя, свързани в локална или глобална компютърна мрежа и пр. Обучението в ЗИП се осъществява по учебни програми за профилирано обучение, утвърдени от Министъра на образованието и науката. В частта за професионалната подготовка, според Закона за професионалното образование и обучение, се включва: обща за всички направления професионална подготовка, отраслова – единна за всички професии от съответното професионално направление; специфична за всяка професия; бизнес обучение; чуждоезикова подготовка по професията; умения за общуване; избираема подготовка – задължително-избираема и свободноизбираема. Акцентът в професионалните училища е поставен върху професионалната подготовка и най-вече върху тази, която е обща за всички професионални направления, както и върху специализираната такава.

---

²² сп. Български език и литература, 1999, бр. 6

Часовете, определени за профилиращите предмети се разпределят, както следва:

- за 9 клас – два учебни предмета;
- за 10 клас – три учебни предмета;
- за 11 клас – четири учебни предмета;
- за 12 клас – четири учебни предмета.

Изучаването на профилиращи предмети не дава право за явяване на държавни зрелостни изпити за придобиване на професионална квалификация. Това на практика означава, че **икономическите знания се усвояват по желание от учениците за получаване на най-обща икономическа култура**. Докато общообразователните предмети се преподават в началните години от професионалното обучение, то часовете по професионална подготовка преобладават през последните години. Обучението би трябвало да завършва с полагане на зрелостни изпити по общообразователна подготовка - матури, които обаче все още не са въведени.

4.2.2. Практики на обучение в предприемачество в България

По-долу са анализирани практиките и учебната документация (учебни планове и програми) за три типа професионално образование и обучение в предприемачество в нашата страна:

1) Средни професионални училища с икономически профил;

2) Средни професионални технически училища;

3) Професионално обучение, осъществявано от неправителствени организации (Програма “Джуниър ачийвмент”)

Учениците в **средните професионални училища с икономически профил получават сравнително добра и широка икономическа подготовка**. Например, учебните предмети, които се изучават в двата икономически профила “Туризъм” и “Стопански мениджмънт”, са следните: “Основи на пазарната икономика” – в 9 и 10 клас с общо 144 часа; “Маркетинг и реклама” – в 11 и 12 клас с общо 134 часа; “Мениджмънт на фирмата” - в 11 и 12 клас с общо 134 часа; “Счетоводство на фирмата” - в 12 клас, 124 часа; “География и икономика” – 10 и 11 клас, 126 часа общо; “Фирмено право” – в 12 клас, 124 часа; “Информационни технологии”/”Интернет с компютърна графика” – в 9, 10, 11 клас – 126 часа общо. Тези учебни предмети, обединени в трите общи профилиращи предмети “Технологии”, “География и икономика” и “Информационни технологии”, дават начални икономически знания, но не са пряко насочени към формиране на предприемачески знания и умения.

Друга разновидност на професионалното обучение с икономическа и в частност предприемаческа насоченост, което води до придобиване на втора или трета степен на професионална квалификация²³ у нас са т. нар. професионални гимназии (бившите техникуми). На този етап у нас те са частни или държавни. Учебните планове и на двата вида се утвърждават от Министъра на образованието и науката, т.е. в тях трябва да се съблюдават основните държавни изисквания за общообразователния минимум. Така например, в рамките на професионалното направление “Стопанско управление и администрация” се получава професията “Икономист-мениджър”. Например, тя се реализира практически в Първа частна търговско-банкова гимназия в три специалности: “Индустрия”, “Търговия” и “Земеделие”.

След успешно завършен 13 клас учениците могат да положат държавни изпити за придобиване трета степен на професионална квалификация по професията. Трета степен на квалификация се придобива след полагане на държавни изпити по:

---

²³ Учениците получават удостоверение за професионално образование

- Теория на професията;
- Практика на професията.

Изучаваният първи чужд език продължава в 13 клас в чужд език по професията. След успешно завършен 12 клас, учениците, които желаят, могат да се явят на държавни изпити за придобиване на втора степен на професионална квалификация по специалност “Икономист”.

Задължителната професионална подготовка (ЗПП) се дели на обща и отраслова. В рамките на общата ЗПП се включват учебни предмети като: “Микроикономика”, “Макроикономика”, “Право”, “Счетоводство”, “Финанси”, “Бизнес комуникации”. Отрасловата ЗПП включва “Икономика на предприятието”, “Маркетинг”, “Мениджмънт”, “Обща теория на статистиката” и др. **Специално внимание тук се отделя на учебен предмет “Предприемачество”, който се изучава в 13 клас с 93 часа общо. В 13 клас в различните видове професионални гимназии се предвижда като част от практическата подготовка на учениците и изработването на мениджърски проект²⁴, който да синтезира теоретичната и практическата подготовка на учениците.**

Добър пример за интеграция на теоретичните и практическите знания в професионалните гимназии е значителният дял, който се отделя на подготовката на учениците за участие в учебно-тренировъчни фирми и реалното им участие в създаването и функционирането на тези фирми в 10, 11, 12 и 13 клас. В Националната стопанско-финансова гимназия (НСФГ) и Националната търговско-банкова гимназия (НТБГ) практическото обучение е подкрепено от съответни учебни фирми за търговия, учебно-търговски банки, учебна борса, митница и НОИ, учебен арбитражен съд и др. Около 300 часа практическа работа в тези фирми се предвижда по учебен план в Първа частна търговско банкова гимназия (ПЧТБГ). По аналогичен начин стоят нещата и в държавните търговско-банкови и стопанско-финансови гимназии, които имат добри традиции в това отношение, както и национално и международни признати постижения. В този контекст определено може да се твърди, че професионалните гимназии в България, особено тези с традиции като НФСГ и НТБГ, могат да се разглеждат като един добър модел за практически ориентиран подход при подготовката на българските ученици в предприемачество и бизнес умения, съпоставим с най-добрите европейски практики в обучението по предприемачество (Виж Приложение 5). Нашите наблюдения показват, че техният опит не се познава и използва достатъчно ефективно в българското СОУ за формиране на нови икономически знания и ценности, както и предприемачески качества и умения у учениците.

Обучение по предприемачество в техническите училища. Анализът на учебната документация (учебни планове, учебни програми, учебници и помагала) на различни неикономически специалности и професии дава възможност да се открият някои общи черти и характеристики:

- **Приоритетно място се отделя на специалната и конкретната професионална подготовка на учениците** след покриване изискванията на общообразователния минимум (например, съдържателните акценти при подготовката на учениците в някои професионални училища по хранително-вкусови технологии са в следните направления: организиране на производството на храни и напитки; функции на оператора в хранително-вкусовата промишленост, производство на алкохолни и безалкохолни напитки и пр.). Обособяването на специфичен съдържателен и организационен сегмент за подготовка по предприемачество досега определено е пренебрегвано. Това се

²⁴ За него са предвидени 186 часа в учебния план на ПЧТБГ

отнася за почти всички държавни и общински училища до настоящата учебна година. Изключение правят някои новооткрити частни професионални гимназии, в които предприемачеството е обособен учебен предмет. В професионалните гимназии по селско стопанство от тази учебна година (2004-2005) с одобрени от МОН учебни планове се въвежда учебен предмет «Предприемачество» за над 15 професии областта на лозарството, промишления риболов, ветеринарна техника, озеленяване и др.

- През последните години се създават технически училища и към университети, в които акцентът отново се поставя върху специфичния технически профил на подготовката. Такъв е случаят например с Технологическо училище “Електронни системи” към Техническия университет – София, в което се подготвят средни специалисти в три специалности: Системно програмиране, Компютърна техника и технологии и Компютърни мрежи. Курсът на обучение е петгодишен (8-12 клас). Разпределянето по специалности става след завършен 10 клас. Въпреки добрата интеграция между университета и подготовката на специалисти в областта на компютърната техника и технологиите на съвременен равнище, досега обучението по предприемачество, формиране на умения за стартиране на собствен бизнес и стопанско управление, практически отсъства.
- От настоящата учебна година 2005-2006 за всички неикономически специалности и професии на ниво средно образование се въвежда **учебна програма за задължителна професионална подготовка по “Предприемачество”**. Целта е създаване на възможности за усвояване на основополагащи познания и умения по започването на нов бизнес и успешното управление на малки, средни и големи фирми. Специално внимание се отделя на формирането на умения за изготвяне на бизнес план за стартиране на бизнес и ефективно управление на вече действащи фирми от различен размер и вид. Учебното съдържание е планирано да се усвоява в рамките на 93 учебни часа през двата учебни срока на 13 клас. В тематичния план 67 часа са отделени за представяне и усвояване на нови знания и 26 часа за упражнения и преговор. **Включването на учебната програма по “Предприемачество” в задължителната професионална подготовка на учениците от неикономическите специалности и професии отразява една реална необходимост за средното образование в България – засилване на прагматичния му характер, модернизиранието му по посока на европейските стандарти за формиране на съвременна икономическа и предприемаческа култура у всички ученици.** Това безспорно е едно добро начало, макар усвояването на знанията и уменията по предприемачество да са предвидени на този етап само в условията на класната стая, без практикуване, стажуване и други по-ефективни и приобщаващи методи към истинската икономическа реалност, пазарни ситуации, предизвикателства и пр.
- Пак от тази учебна година за **всички неикономически специалности и професии се въвежда и обучението по предмет “Икономика”**. Съществено място в програмата е отделено на въпросите, свързани с пазарната икономика, приватизацията, предприемачеството, правния режим на фирмената дейност, както и на основните принципи на маркетинга и мениджмънта на фирмите. Специално внимание е отделено на проблема за управлението на качеството, за защита на потребителите, на външноикономическите отношения на България със страните от Европейския съюз и др. На обучението са отделени 93 учебни часа – 79 за нови знания и 14 за упражнения и преговор. Конкретните знания и умения, които се целят да се постигнат след провеждането на обучението по

икономика, могат да се определят като полезни и важни за всеки член на гражданското общество, за формирането на рационална предприемаческа култура.

- С утвърждаването на **учебна програма по “Бизнес комуникации”** като част от задължителната професионална подготовка за всички неикономически професии и специалности от учебната 2005-2006 год. се цели да се формират специфични социални умения у предприемача, който ще встъпва в различни бизнес отношения, а от качеството на общуването с партньори и конкуренти зависи в голяма степен успеха на неговата фирма. Учебният предмет „Бизнес комуникации” е предназначен за учениците от 13 клас, които ще придобият трета степен на професионална квалификация и които ще усвоят умения да основат и ръководят своя малка фирма или ако бъдат наети – за ръководство на такава. В трудовия процес те трябва да съблюдават основните “златни правила” на вербалната и невербалната комуникация и да поддържат добрия имидж на фирмата. Учебното съдържание, включено в програмата, е силно практически ориентирано, като се цели учениците да усвоят основните умения за водене на преговори, делова кореспонденция, подбор на сътрудници, спазване правилата на бизнес етиката и пр. компетенции, които са от особена важност за формиране личността на предприемача. Общият хорариум на учебния предмет е 62 часа, като 36 от тях са посветени на преподаване и усвояване на нови знания, а 26 часа – за преговори и упражнения.

И трите учебни програми („Предприемачество”, „Икономика” и „Бизнес комуникация”), включени в обучението от тази учебна 2005–2006 г., са подходящо подбрани и навременни за възпитаването на учениците в предприемачески дух в българското средно училище. В настоящето изследване обаче, проведено през м. септември 2005г., не се отчита отношението на учениците и учителите към тяхното съдържание, методика на преподаване и оценяване, практическа полезност. Това ще бъде възможно и целесъобразно след “проиграването им” в рамките на минимум една учебна година.

Изследването на профилите и учебната документация в техническите професионални гимназии дава възможност да се направят някои заключения относно обучението по предприемачество в тях:

- 1) Все още в учебните планове се поставя акцент върху техническите, а не върху бизнес аспектите на изучаваните технически професии; доминираща е целта да се подготвят квалифицирани работници и специалисти, а не предприемачи;
- 2) Преобладават теоретичните аспекти на изучаваните специалности и често се подценява включването на учениците в конкретни дейности, свързани с бизнес планирането и управлението на фирми в съответната сфера, което е първото условие за усвояването на умения за свободна предприемаческа професионална практика (самонаемане);
- 3) Включването на учебния предмет “Предприемачество” в задължителната професионална подготовка е важно условие за подобряване имиджа на всяко професионално техническо училище и привличането на ученици, които биха избрали друго училище.

Обучение в предприемачество в българските средни училища се извършва и от специализирани неправителствени организации. На 5 февруари 1997 г. у нас е официално регистрирана неправителствената организация с идеална цел *Джуниър Ачийвмънт в България*, която е член на *Джуниър Ачийвмънт Интернешънъл в Колорадо Спрингс, САЩ*. Основната цел на обучението по нейните програми е “да се

покаже на младите хора как се започва и развива един бизнес посредством практически ориентиран подход”. В резултат на изследване, потвърждаващо необходимостта от икономическо и бизнес обучение в българските училища, 10 доброволци от американския “Корпус на мира” започват обучение на ученици за усвояване на начални знания и умения за стартиране на бизнес. През учебната 1997-1998 г. броят на учениците, обучаващи се по програмите на фондацията, наброява около 500. Програмите на *Джунийър Ачийвмънт* са признати от МОН със споразумение, подписано през юли 1998 година и се преподават като свободно и задължително избираеми учебни предмети в гимназиалните училища в страната. По данни на самата фондация, през 2004-2005 учебна година тези програми се реализират в 230 училища и в тях са включени 11 400 ученици. Интересни форми за реализиране на програмите на *Джунийър Ачийвмънт* са т. нар. “виртуални предприятия”, “бизнес клуб”, “туристически фирми”, “регистрирани ученически компании”, “мениджър за един ден” и пр. В рамките на програмите са разработени и се предлагат за самооценяване надеждни икономически тестове с цел приобщаване към действащ бизнес клуб.

Учебният план за технологичен профил “Предприемачество и бизнес” в СОУ след завършен 8 клас по програмите на *Джунийър Ачийвмънт* включва като общи профилиращи предмети “Технологии”, “Информационни технологии” и “География и икономика”. След задължителната подготовка, включваща общообразователния минимум от 8-те културно-образователни области, се надгражда профилиращата подготовка – ЗИП. Към “Технологии” са включени учебни предмети като: “Пазарна икономика” – 9 и 10 клас, 216 часа общо, “Маркетинг и реклама” – 11 и 12 клас, 201 часа общо; “Счетоводство на предприятието” – 12 клас, 124 часа. Като самостоятелен учебен предмет се изучава и “Предприемачество” в 11 и 12 клас с 201 часа общо. Информационните технологии са застъпени с 340 часа общо в 9, 10, 11 и 12 клас и съобразени съдържателно с бизнес обучението на учениците. В общия профилиращ предмет “География и икономика” са включени: “География и световна търговия”, “Пари, банки и финансови пазари”.

Паралелките с профил “Технологичен – предприемачество и бизнес” се разкриват в СОУ с база, позволяваща на всеки ученик да работи с персонален компютър, интернет, лицензиран софтуер, необходим за профилираната подготовка.

Часовете за профилиращите предмети се разпределят, както следва:

- за 9 клас – един учебен предмет ”Технологии”
- за 10 клас – три учебни предмета ”Технологии”, “Информационни технологии” и “География и икономика”
- за 11 клас – три учебни предмета ”Технологии”, “Информационни технологии” и “География и икономика”
- за 12 клас – три учебни предмета ”Технологии”, “Информационни технологии” и “География и икономика”

Изучаването на профилиращи предмети не дава право за явяване на държавни изпити за придобиване на професионална квалификация. Обучението завършва с полагане на Държавни зрелостни изпити за придобиване на средно образование в съответствие със ЗНП.

До 8 клас в СОУ не са предвидени специално в 8-те културно образователни области усвояването на знания и умения, свързани с формирането на предприемчивост у учениците. В общообразователните средни училища, където няма обособен

икономически профил²⁵, учениците също не получават икономически знания, базирани на практически ориентирани подходи.

4.2.3. Проблеми и възможности за приложение на добри европейски практики на професионалното образование в дух на предприемачество в България

За разлика от относително доброто равнище на обучението по предприемачество в професионалните гимназии с икономически профил, значително по-ограничено е това обучение в професионалните училища с технически профил (бивши техникуми). В сравнение с другите видове професионални гимназии и общообразователни училища с различни профили, при техническите професионални училища проблемите, свързани със специалната подготовка и обучението в предприемачество са най-остри и дискуссионни. Все още не са намерени задоволителни отговори на въпросите: какво да обхваща учебното съдържание на различните технически специалности при съвременните условия? Какви качества и умения трябва да притежава съвременният предприемчив млад човек в областта на различните технически професии? Как да се възпитават актуални и непосредствено свързани с предприемачеството качества на съвременните млади хора като инициативност, креативност, отговорност, почтеност?

Изследвания върху проблемите на подготовката на технически специалисти в България²⁶ разкриват редица проблеми, които до голяма степен се отнасят и за средното професионално техническо образование на българските ученици:

На първо място, открояват се противоречия между изискванията на времето и образователните институции, които подготвят средни и висши специалисти в областта на техниката и технологиите. Технологиите се променят много бързо, както и организацията на работата, а средните и висши училища не са достатъчно готови да отговорят на тези промени. Ускореното развитие на техниката изисква **откриване на нови специалности, актуализиране на учебните програми, използване на нови учебно-технически средства, отпадане на остарелия материал от традиционни учебни дисциплини** и пр. В условията на професионалното техническо средно образование през последните години се откроява и т.нар. “скрит догматизъм” при преподаването и усвояването на знания и умения. Това може да се илюстрира с примера при чертането – по-голяма част от сегашните преподаватели в техническите училища са чертали с туш и молив. Компютрите и съвременните програмни продукти за проектиране водят до значителни промени в технологията при изготвянето на техническата документация, които следва да се познават и от специалистите на ниво средно професионално училище. Търсенето на баланс в подготовката между традиционните и съвременните методи е един от нерешените въпроси в това отношение.

На второ място, когато се обмислят и въвеждат промените в средното и висшето професионално техническо образование, следва да се оценява и прогнозира повнимателно бъдещото състояние на българската икономика, какви специалисти и с каква точно професионална квалификация ще са й необходими. Може да се очаква например, че **относителният дял на малките и средните предприятия ще нараства и в тази връзка необходимият брой на строго специализирани и с висока степен на подготовка технически специалисти ще намалява**. В същото време нараства

²⁵ В СОУ преобладават езиковите профили

²⁶ Виж например, Г. Радулов, Върху проблеми на подготовката на инженерни кадри. В Год. на МГУ, том 46, 2003 г.

потребността от получаване не само на съвременна техническа подготовка, но и значителен обем икономически и предприемачески знания и умения.

На трето място, според експерти, в средното професионално техническо училище у нас се ценят в по-голяма степен запаметените знания, а не творчеството и обучението в предприемачество. Слабо е застъпена и качествената оценка на придобиваните умения като доминира количественото оценяване, което не винаги е адекватно (например, при оценяването на предприемаческите качества и умения на учениците, тяхната мотивираност, готовността им да се занимават с предприемаческа дейност и др.)

На четвърто място, преобладава устното изложение на учебния материал от учителя, като се подценява самостоятелната работа на учениците и “ученето чрез правене”. “Скритият догматизъм” се проявява и по отношение съдържанието на учебниците – те представят съществуващата и използвана стара техника и в повечето не отразяват случаи новите и перспективни технически новости и технологии. Това се оказва сериозен проблем, както за средното професионално образование, така и за висшите технически училища²⁷. Важно е учащите да усвояват както класическите, така и най-съвременните технологии. Само върху такава основа има смисъл формирането на предприемачески нагласи и качества у учениците. В този контекст се налага потребността от перманентното образование и следдипломна квалификация на учителите по техническите учебни предмети в средното професионално училище.

Приложението на добрите европейски практики за българските условия е процес, при които под внимание трябва да се вземат няколко обстоятелства. **От изключително значение е разработването и осъществяването на единна национална политика в областта на обучението в предприемачество във всички образователни степени.** Пример за добро държавно регулиране представлява т.нар. немски модел, прилаган в Австрия и Германия. В тези страни обучението в предприемачество се контролира и се насърчава от висша правителствена структура като Министерството на образованието, науката и културата. Подобна дейност се извършва и от правителството във Великобритания, Норвегия, Финландия и Холандия (виж Приложение 4), където ангажираността на националните министерства на образованието е най-висока. В момента в България все още не е създадено координационно звено за насърчаване обучението в дух на предприемачество, функциониращо на високо управленско ниво, включващо представители от различни министерства. На практика е ограничена координацията в тази област между Министерство на икономиката, Министерство на образованието и науката, Министерство на финансите, Министерството на труда и социалната политика и други държавни агенции. Учебните планове и програми, свързани с обучението по предприемачество, не са обект на широко обществено обсъждане, което прави изключително трудна оценката за реалното състояние на обучението в тази област.

Друга важна насока за решаването на проблемите при обучението в предприемачество е необходимостта в българското средно образование **ефективно да се реализират принципите, заложи в Плана за действие “Европейският дневен ред за предприемачество”** (най-вече в Глава “Развитие на предприемаческо съзнание”), където основна роля има училищното образование. Като първоначална стъпка е необходимо разработването, приемането и прилагането на вътрешен документ със сходно съдържание. Положителен за България е примерът на Норвегия, където Министерството на образованието и изследванията разработва стратегически план, въз основа на който се развива обучението по предприемачество в началното, средното и

---

²⁷ Пак там, с.121

висшето образование. Тук може да се спомене и примера на Холандия за създаването междуведомствена Комисия по “Предприемачество и образование”.

Трета основна област на приложение на добри европейски практики е свързана с **поширокото включване и по-активната подкрепа на бизнес сектора в обучението по предприемачеството във всички области на образованието** чрез административни и данъчни мерки. Тук отново показателен е опитът на Великобритания, където благодарение на създадения Учебно-образователен съвет се финансират незадължителните форми на обучение и се създават консорциуми от образователни и бизнес организации. Като се има предвид, че реално в българското училище има сериозни затруднения при финансирането на свободно избираемите учебни предмети /СИП/ и подобни форми на обучение практически не съществуват в повечето средни училища, то визираната европейска практика би дала реална възможност на ниво прогимназиален и гимназиален етап, обучението и възпитанието на учениците в дух на предприемачество, да стане реалност. Също така би могла да бъде използвана и практиката на създаване на ученически предприятия в Норвегия. Към настоящия момент в България около 82% от учениците твърдят, че не са взимали участие в подобна практическа програма за обучение (виж по-подробно Глава 5).

Прилагане на практики и дейности на ниво учебни програми и планове. Основната насока за подобряване на учебните програми в училищата е свързана с по-голямата практическа насоченост на учебния материал. В това отношение може би най-показателен е примерът на Франция (*виж Приложение 4*), където учениците от почти всички нива на образование участват в разработването на самостоятелни проекти с помощта на представители на бизнеса и Френската камара на търговията и индустрията. В България „чиракуването” като основен учебен метод също може да бъде доразвит въз основа на опита на Франция, Испания, Италия и др. Сключването на трудов договор между чирака и работодателя и започването на трудова дейност в предприятието и/или в центъра за обучение на чираци би могло да бъде алтернатива на досега съществуващите и не винаги ефективни форми на практическо обучение. Особено внимание на тези инициативи трябва да се обърне в професионалните технически училища, където нивото на икономическа подготовка значително отстъпва на основната професионална област, в която се обучават учениците.

При проучването на европейския опит се откриха интересни и разнообразни форми на обучение на учителите по предприемачество. Един от подходите /Шотландия/ насочва към обучение на учители как да управляват реално малко предприятие по подобен на учениците начин. Те си избират предприятие, съставят собствен бизнес план и взимат всички управленски решения. През по-голямата част от времето те не посещават часове, а се консултират с инструкторите си при възникване на необходимост. От обучаваните учители се изисква да представят доклад, баланс на приходите и разходите, изпълнението на задачите си в писмен вид. Подобен тип квалификация би извадила някои учители от неудобството да се затрудняват да отговорят на конкретни въпроси, свързани с реалната бизнес практика, които учениците задават. Обучението би станало в много по-голяма степен ориентирано към съвременната икономическа и техническа реалност, с по-разнообразни и адекватни методи, по-интересно и мотивиращо учениците за изява.

Рационален модел е и създаването и функционирането на Академия по предприемачество по примера на Франция – асоциация, която да обедини усилията на учители и преподаватели-изследователи в университети с цел постигане на единство и трайни между изследователска дейност, обучение по предприемачество и технологични иновации.

Интерес представлява и европейският опит в стартиране и развитие на регионални проекти за правене на бизнес. За тази цел се подготвят бизнес-планове с

помощта на експерти, след което се апробират компютърни симулации за започване на бизнес. Целта е практически да се интегрират усилията на училищата и бизнеса на регионално ниво за повишаване качеството на подготовката на младите хора, които са потенциалните участници в производството и управлението на предприятията на регионално ниво.

Все още в България не се познава и използва пълноценно опита на водещи български средни училища в обучението в предприемачество (Приложение 5), който много често се доближава до най-добрите европейски практики. Както стана ясно от изложението по-горе, в България се прилагат различни методи за насърчаване и стимулиране на обучението по предприемачество в училищата. На практика те представляват успешен опит за прилагане на системата от мерки и дейности, които функционират в други страни. Най-ярък пример в това отношение е Българо-австрийския образователен проект (БАОП) “Икономика и мениджмънт”. Чрез него в пет училища в България – Национална финансово-стопанска гимназия (София) и професионалните гимназии по икономика в Бургас, Варна, Монтана и Търговска гимназия (Ст. Загора) започва прилагането на модерен и иновационен модел на обучение в предприемачество, основан на добри австрийски практики. Много успешен е и моделът “Интегративно-практическо обучение”, реализиран в Националната търговско банкова гимназия – София. При него се акцентира върху практическото обучение на учениците в максимално близки до реалните икономически условия. В съответствие с най-добрите европейски практики, които се препоръчват от експертите на Европейската комисия, учениците се обучават в учебни виртуални фирми, учебно-търговски банки, борси, митници, осигурителен институт, арбитражен съд и др. Натрупаният досега успешен опит от водещите професионални гимназии в обучението по предприемачество може да бъде адаптиран и приложен и в средните професионални технически училища.

V. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

В настоящия раздел са представени основните резултати от проведените емпирични проучвания чрез комбинация от качествени и количествени изследователски методи. Първоначално са описани основните тенденции в развитието на образователната система в България въз основа на наличната статистическа информация. След това са анализирани мненията и оценките на четири целеви групи за обучението по предприемачество в средното образование с акцент върху професионалните училища. Първата основна група респонденти включва учениците в средните училища от горния курс, т.е. учениците от 10-ти до 13-ти клас. Втората група е съставена от учители и директори на средни общообразователни и професионални училища. Третата изследвана група с помощта на дълбочинни интервюта са представители на малкия и средния бизнес, а четвъртата - на центрове за професионално образование и организации, които работят в областта на обучението по предприемачество.

5.1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА И ТЕНДЕНЦИИ ПРИ ФИНАНСИРАНЕТО НА СИСТЕМАТА НА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Размерът и структурата на разходите на консолидирана основа очертават основните приоритети, заложили в правителствената политика. В бюджет 2005 г. най-голям ръст спрямо предходната година отбелязват разходите за здравеопазване, образование, култура и реформа на съдебната система. Според финансовия отчет на

Министерството на финансите за 2005 г. по функция “Образование” са предвидени средства в размер на 1 732,9 млн.лв., които се разпределят както следва:

- По бюджета на министерства и ведомства – 294,8 млн.лв.;
- За висшите училища – 359,0 млн.лв.;
- По бюджетите на общините – 931,1 млн.лв.

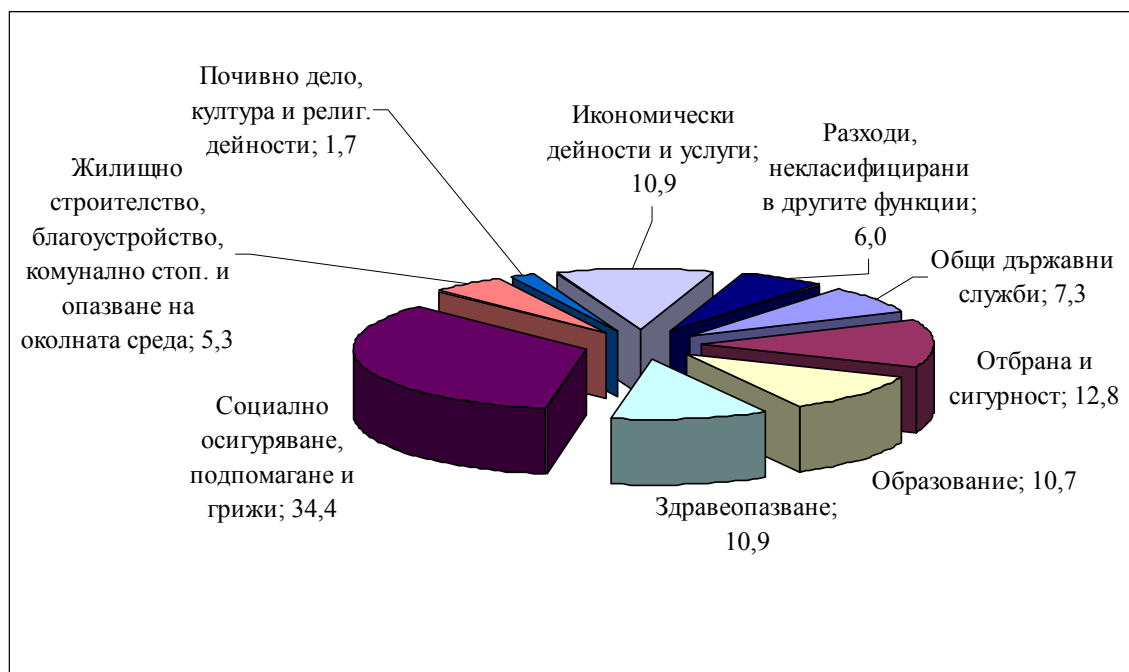
В рамките на една година се отбелязва ръст от 167,8 млн.лв. спрямо 2004 г.²⁸

За делегираните от държавата дейности са разчетени общо 779,5 млн.лв. Числеността на персонала в общинските училища и обслужващите звена е 124 623 щатни бройки, което спрямо 2004 г. е намаление с 532 бр. Средствата за местните дейности за 2005 г. са в размер на 151,5 млн.лв., което отбелязва ръст от 16.0 млн.лв. спрямо 2004 г.

---

²⁸ «Доклад по закона за държавния бюджет за 2005 година», Министерство на финансите

ГРАФИКА 1. ДЯЛ НА ОСНОВНИТЕ ФУНКЦИИ В ОБЩИТЕ КОНСОЛИДИРАНИ РАЗХОДИ ЗА 2005 Г. (ВКЛ. РЕЗЕРВ)

Източник: Министерство на финансите

Делът на държавните разходи за образование в общия дял на консолидирания бюджет са 10,7% като **той остава относително постоянен за периода от 1999 г. досега (Таблица 1).**

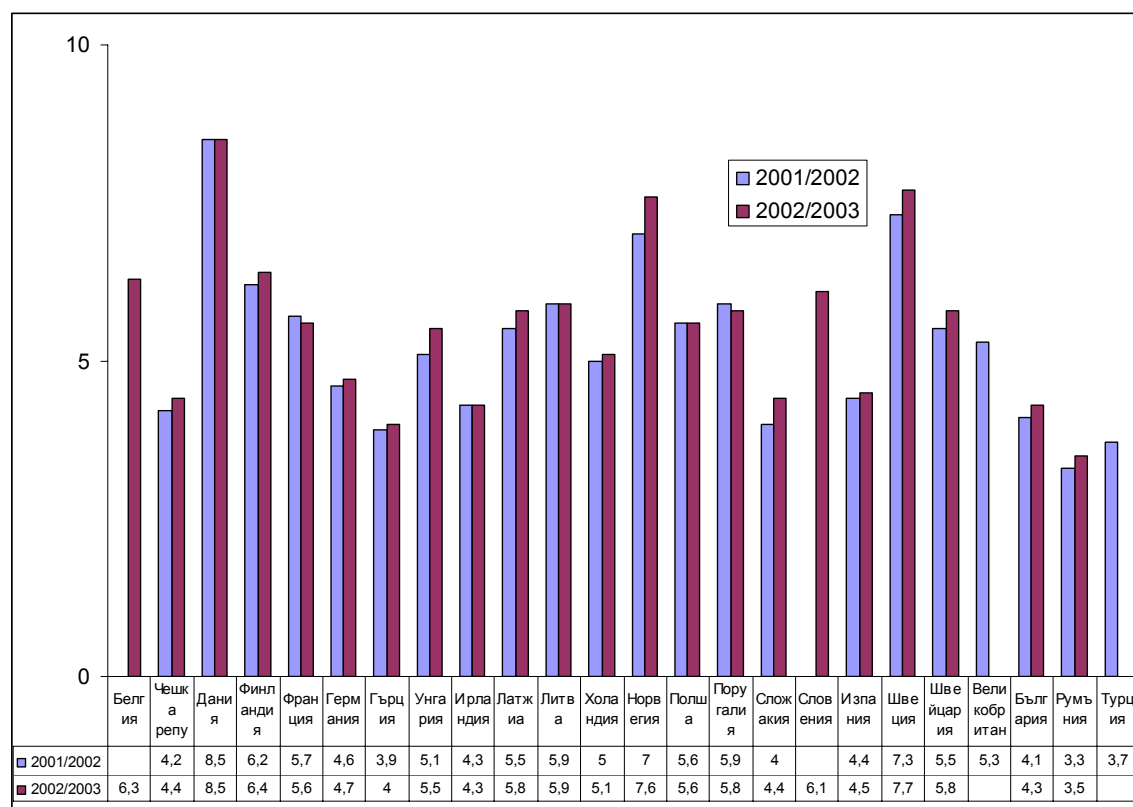
ТАБЛИЦА 1. ОСНОВНИ ФИНАНСОВИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

	1999 (отчет)	2000 (отчет)	2001 (отчет)	2002 (отчет)	2003 (отчет)	2005 (план)
БВП (в млн. лв.)	22776,0	26752,8	29617,7	32335,1	34410,2	41343,0
КДБ (в млн. лв.)	9912,2	11334,3	12096,5	12732,5	14068,8	16262,1
Публични разходи за образование (в млн. лв.)	982,5	1130,4	1191,4	1353,4	1504,7	1731,4
в т.ч. местни разходи за образование (в млн. лв.)	567,9	626,2	652,9	782,1	852,2	934,4
Дял на местните разходи от публичните разходи за образование (в %)	57,8	55,4	54,8	57,8	56,6	54,0
Дял на разходите за образование в БВП (в %)	4,3	4,2	4,0	4,2	4,4	4,2
в т.ч. местни разходи за образование (в %)	2,5	2,3	2,2	2,4	2,5	2,3
Дял на разходите за образование в КДБ (в %)	9,9	10,0	9,8	10,6	10,7	10,6
в т.ч. местни разходи за образование (в %)	5,7	5,5	5,4	6,1	6,1	5,7

Не се наблюдават съществени промени и в дела на разходите за образование в брутния вътрешен продукт на страната (БВП). По данни на EUROSTAT, публичните разходи за образование възлизат на 4,2 % от БВП през 2000 и 4,0% през 2001 г., но все още са пониски в сравнение с много страни от ЕС (средно 5 % за периода 2000 г. – 2003 г.) (Графика 2).

Като цяло най-висок е делът на разходите за образование в скандинавските страни. В Дания правителството отделя около 9% от брутния си вътрешен продукт за финансиране на образователната система. Веднага след това са Швеция, Норвегия, Финландия, както и новите членки на ЕС - Литва и Латвия. Според националните статистически данни, средствата от частни инвестиции в образованието не надхвърлят 1,0 % през годините след 2000. **Може да се направи заключението, че за да се модернизира с бързи темпове образователната система в България и да се доближи до равнището на развитите европейски страни е необходимо да се увеличи както делът на разходите за образование в БВП на страната, така и да се стимулират частните инвестиции в образование.**

Графика 2. Дял на разходите за образование в някои Европейски държави (%)

Източник: UNESCO

В България капиталовите разходи за образование бележат ръст спрямо консолидираната програма за 2004 г., като предвидените разходи общо за образование, финансирани с целева субсидия, възлизат на 33,6 млн.лв. или с 15,0 млн.лв. повече от предходната година. Разпределението по общини на целевата субсидия за капиталови разходи в областта на образованието е направено въз основа на броя на учениците и броя на децата в детските заведения. **Проблем е съществуващата практика за натрупване на просрочени задължения в сферата на образованието и**

възникването на напрежение при бюджетните разходи в края на всяка година²⁹, което още веднъж подчертава нуждата от завършване на реформите в сферата на финансирането на образованието.

ТАБЛИЦА 2. СТРУКТУРА НА РАЗХОДИТЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА МЕСТНИТЕ ВЛАСТИ ПРЕЗ 2003 Г.

	Всичко разходи за образование		Разходи за общо образователни училища	
	(в млн. лв.)	(в %)	(в млн. лв.)	(в %)
Трудови разходи	600,9	70,5	412,4	73,1
Издръжка	222,5	26,1	129,1	22,9
Стипендии	9,9	1,2	9,5	1,7
Капитални разходи	18,6	2,2	13,3	2,4
Всички разходи	852,2	100,0	564,3	100,0

Според експерти от Министерството на финансите, провежданата реформа в образованието трябва да се развива в две основни направления – първо, повишаване качеството на образованието, съгласно изведените приоритети в Лисабонската стратегия и второ, структурна и финансова либерализация. Перспективите за членство на България в ЕС налагат и ново ранжиране на приоритетите - нужно е да се засили чуждото езиково обучение и обучението по информационни и комуникационни технологии (ИКТ), приоритет трябва да бъде и интегрирането на отпадналите и необхванатите от системата ученици.

Необходимо е да се премине от оценка на ресурсите на входа на образователния процес (брой ученици в паралелка, брой учителски часове и т.н.) към оценка на резултатите на изхода (степената на знанията на учениците) и вземане на решение за преминаване от финансиране на ресурсите на входа на процеса (основно възнагражденията на учителите) към финансиране на резултатите на изхода (качеството на обучение на учениците).

Наблюдават се и някои негативни тенденции по отношение на броя на учениците и нивото на записване в училищата на всички нива. Нивото на участие в образованието (ISCED 1-6) през 2000/01 е 44.2% в сравнение с 57.5 % средно за ЕС. Делът на рано напускащите училище у нас за 2003 г. е 22.4 % при средна стойност от 15.9% за ЕС 25 (целта за 2010 г. е този дял да бъде намален с 10%). Данните, изнесени на 13-ата редовна среща на смесения консултативен съвет “България – ЕС”, посветена на предизвикателствата пред България и проблемите на професионалното обучение и образование, проведена на 18.10.2005 г. показват, че делът на младежите, напускащи училище у нас, надхвърля 22%, докато за страните от Европейския съюз този процент е 15%. Като положителна тенденция е отчетено увеличаването на интереса към професионалните училища. Към момента 80% от учащите се обучават в тях, докато преди години към специализираните училища са се ориентирали едва 20% от учениците³⁰.

Нетният коефициент на записване при учениците от средното образование на ниво на квалификация 3А бележи ръст спрямо стойностите от 1999 г. с около 23%, но като цяло е по-нисък от коефициентите на другите образователни степени. Въпреки че като цяло намалява броят на професионалните училища, се увеличават сериозно учащите в тях. През учебната 2004/2005 година те са били

²⁹ Пак там стр.91

³⁰ Източник: <http://www.mediapool.bg/show/?storyid=110066>

211 386, което е почти двойно увеличение за 5-годишен период. Според експерти, регистрираната положителна тенденция трябва да се насочи към райониране според икономическите приоритети на страната ни.

ТАБЛИЦА 3. НЕТЕН КОЕФИЦИЕНТ НА ЗАПИСВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО В ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА (%)³¹

	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Предучилищно образование (ISCED - 0)	66,4	66,8	73,6	74,2	74,6
Начално образование (I - IV кл., ISCED - 1)	96,4	96,3	98,5	99,8	100,3
Прогимназиално образование (V - VIII кл., ISCED - 2A)	81,4	82,4	83,1	83,9	84,2
Средно образование (IX - XIII кл., ISCED - 3A, 3C)	63,1	64,7	68,3	74,9	77,1
Професионално обучение след средно образование (ISCED - 4C)	0,6	0,6	0,3	0,3	0,3

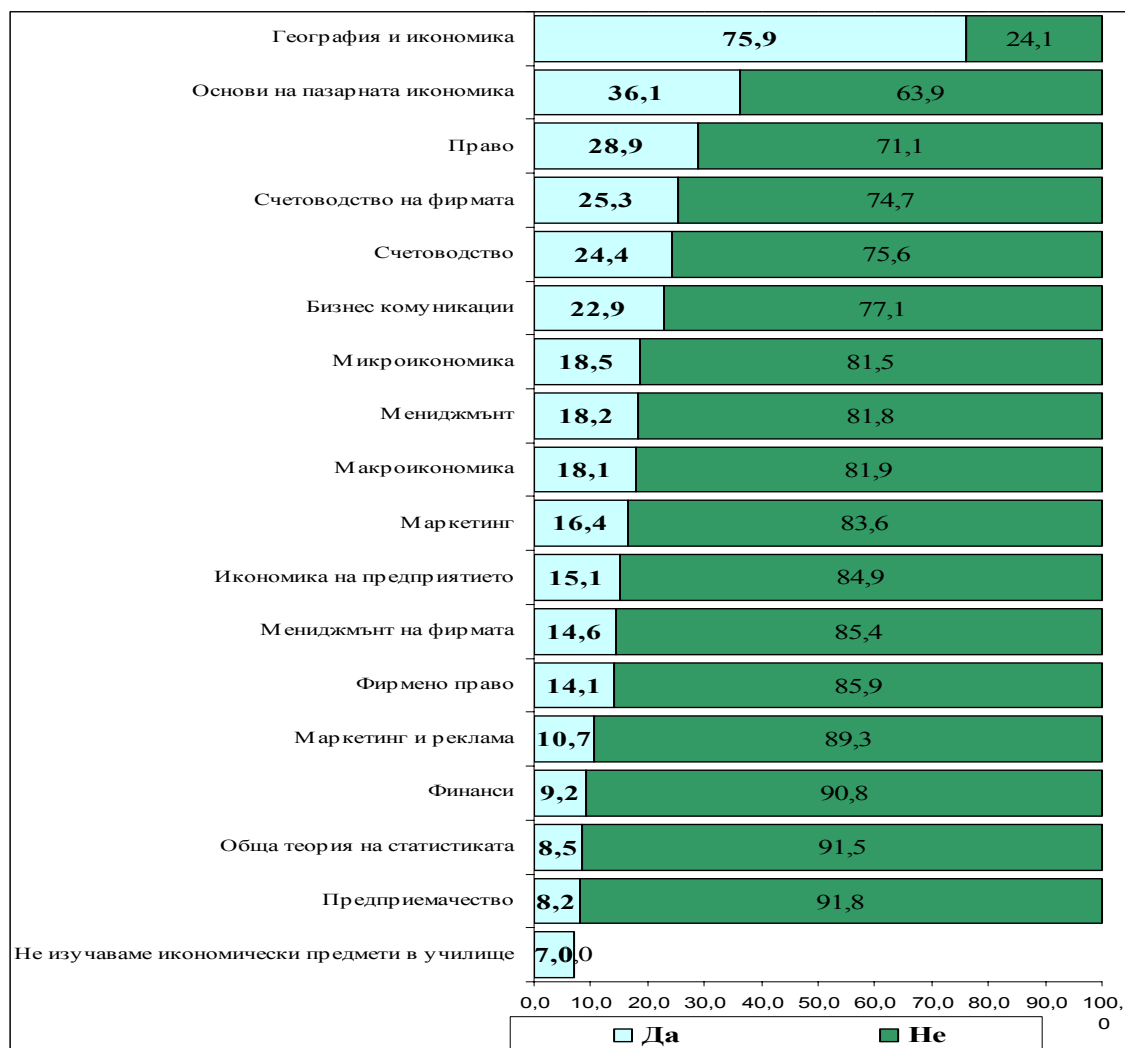
Източник: НСИ

5.2. ОЦЕНКА НА СЪЩЕСТВУВАЩИТЕ УЧЕБНИ ПЛАНОВЕ И ПРОГРАМИ ЗА ОБУЧЕНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Сред една от основните целеви групи, включени в емпиричното проучване – учениците, преобладават положителните оценки и изявен интерес към действащите в момента учебни планове и изучаваните учебни икономически предмети. „География и икономика” е най-често изучавания икономически предмет (от над три четвърти от анкетираните ученици), следван от „Основи на пазарната икономика” (изучаван от над една трета от младежите). Право, счетоводство, бизнес комуникации и микроикономика се изучават от между една пета и една четвърт от респондентите. **“Предприемачество” изучават около 8% от изследваните ученици.**

³¹ «Статистически годишник» Национален статистически институт, София 2004 г.

ГРАФИКА 3. ПРЕДМЕТИ, ИЗУЧАВАНИ ОТ АНКЕТИРАНИТЕ УЧЕНИЦИ (%)

База ученици N = 1000

Най-силен интерес учениците проявяват към базисните икономически предмети като „Макроикономика” и „Основи на пазарната икономика”, както и към тези, които са свързани с управлението на фирмите. Младешите декларират сравнително най-слаба заинтересованост от изучаването на счетоводните и статистически предмети. **На този фон прави впечатление проявеният значителен интерес към изучаването на предмета “Предприемачество”.**

ТАБЛИЦА 4. ИНТЕРЕС, ПРОЯВЕН ОТ СТРАНА НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ ИЗУЧАВАНИТЕ В УЧИЛИЩЕ ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ

	Много интересен	Интересен	По-скоро безинтересен	Абсолютно безинтересен	НЗ/НО
Основи на пазарната икономика	27,7	53,7	11,1	1,7	5,8
Маркетинг и реклама	39,3	43,0	7,5	1,9	8,4
Мениджмънт на фирмата	39,0	41,8	5,5	2,1	11,6
Счетоводство на фирмата	27,3	47,4	17,4	4,0	4,0
География и икономика	26,1	49,7	15,9	5,1	3,2
Фирмено право	24,1	46,8	14,9	3,5	10,6
Предприемачество	19,5	57,3	14,6	2,4	6,1
Микроикономика	26,5	50,3	15,1	5,4	2,7
Макроикономика	26,0	53,0	11,6	4,4	5,0
Право	37,0	38,8	13,8	3,1	7,3
Счетоводство	25,8	45,5	19,7	5,7	3,3
Финанси	26,1	34,8	10,9	4,3	23,9
Бизнес комуникации	29,7	46,3	12,2	4,8	7,0
Икономика на предприятието	20,5	46,4	11,9	4,0	17,2
Маркетинг	37,8	39,0	7,9	0,6	14,6
Мениджмънт	34,1	44,5	6,0	1,6	13,7
Обща теория на статистиката	16,5	29,4	23,5	14,1	16,5

База ученици N = 1000

Предметът „Предприемачество” се изучава от приблизително един и същ дял ученици в София и в останалите градове на страната и по-често в общообразователните училища в сравнение с професионално-техническите училища.

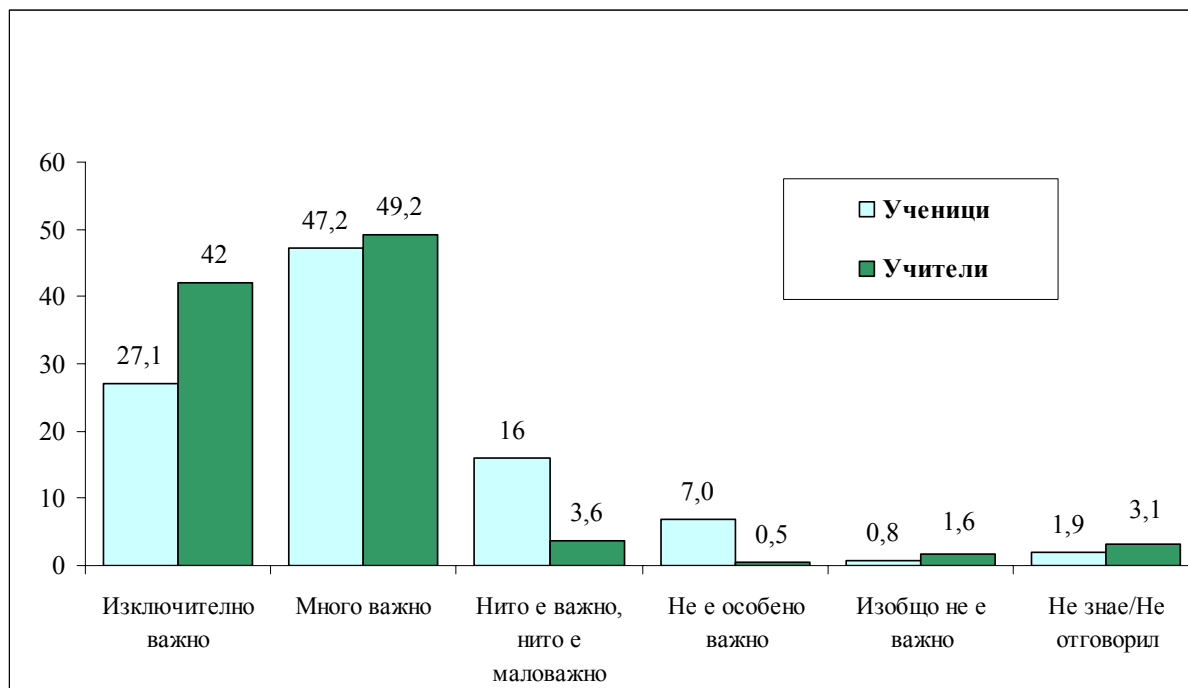
ТАБЛИЦА 5. ИЗУЧАВАНЕ НА ПРЕДМЕТА „ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО” СПОРЕД ТИПА НАСЕЛЕНО МЯСТО И ПРОФИЛА НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	НЕ	ДА	Общо:
Населено място, в което се намира училището			
София	92,5	7,5	100,0
Извън София	91,5	8,5	100,0
Профил на училището			
Средно професионално техническо училище	95,4	4,6	100,0
Общообразователно училище	79,4	20,6	100,0
Общо	91,8	8,2	100,0

Данните показват значителна степен на деклариран интерес и удовлетвореност от нивото на преподаване на икономическата проблематика сред учениците, както и висока вътрешна убеденост в полезността на подобен тип знания. Според три четвърти от интервюираните младежи, преподаваните икономически предмети в училище носят в себе си потенциала да подпомогнат успешно бъдещата им професионална реализация. За обучаващите се в професионални гимназии с икономически профил този дял е по-висок в сравнение с интервюираните от другите средни училища и достига до 89% от учениците. Учителите още по-категорично

застъпват това мнение и споделят важността на получаването на икономически знания от всички ученици в средното училище. Едва един от всеки 13 младежи декларира, че изучаваните предмети няма да окажат съществена роля в по-нататъшното му развитие и квалифицира икономическите предмети като маловажни по принцип.

Графика 4. СТЕПЕН НА ЗНАЧИМОСТ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРЕДМЕТИ ЗА БЪДЕЩАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА УЧЕНИЦИТЕ В ЖИВОТА (%)

База ученици N = 1000; База учители N = 193

По отношение на оценката за важността на икономическите предмети за бъдещата професионална реализация на младежите, данните не регистрират сериозни различия в мненията на анкетиранияте от двете основни целеви групи – учителите и учениците, както и между респондентите от София и от останалите населени места. **Учениците от професионалните гимназии с икономически профил осъзнават в по-голяма степен значимостта на обучението по икономически предмети, а обучаващите се в средни професионални технически училища – в сравнително най-малка степен.**

ТАБЛИЦА 6. СТЕПЕН НА ЗНАЧИМОСТ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРЕДМЕТИ ЗА БЪДЕЩАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА УЧЕНИЦИТЕ В ЖИВОТА ПО ТИП УЧИЛИЩЕ (%)

	Средно професионално техническо училище	Общообразователно училище	Професионална гимназия с икономически профил	Общо:
Изключително важно	22,5	31,2	37,5	27,1
Много важно	48,1	42,8	51,0	47,2
Нито е важно, нито е маловажно	18,5	16,9	5,4	16,0
Не е особено важно	7,8	6,5	4,7	7,0
Изобщо не е важно	1,1	0,0	0,7	0,8
Не знае-Не отговорил	2,0	2,6	0,7	1,9
	100,0	100	100	100,0

База ученици N = 930

Прави впечатление, че около една трета от анкетираните преподаватели са посочили като полезно изучаването на предмета „Предприемачество” в училище, което го подрежда на второ място сред останалите икономически дисциплини.

ТАБЛИЦА 7. ОЦЕНКА СТЕПЕНТА НА ПОЛЕЗНОСТ НА УЧЕБНИТЕ ПРЕДМЕТИ ЗА УЧЕНИЦИТЕ СПОРЕД УЧИТЕЛИТЕ (% ОТ СЛУЧАИТЕ)

Основи на пазарната икономика	56,5
Предприемачество	30,6
Мениджмънт на фирмата	25,4
Маркетинг и реклама	22,3
Счетоводство на фирмата	21,2
Бизнес комуникации	10,4
Мениджмънт	14,5
Фирмено право	9,3
Маркетинг	9,8
Икономика на предприятието	14,0
Финанси	9,8
Счетоводство	12,4
Микроикономика	5,2
Право	10,9
География и икономика	15,0
Макроикономика	5,2
Обща теория на статистиката	3,6
Не знае-Не отговорил	17,6
Не се изучават икономически предмети	2,1

База учители N = 189

Предметите, оценени като важни за учениците по принцип, в много голяма степен способстват за изграждането и на предприемачески нагласи и умения у младежите от средните училища. Според повече от три четвърти от преподавателите предприемаческият дух се формира в най-голяма степен при изучаване на предмета „Основи на пазарната икономика”, а според около две трети – чрез

обучение по предприемачество. В тази насока като много полезна се оценява и подготовката по мениджмънт на фирмата, маркетинг и реклама, счетоводство на фирмата, бизнес комуникации.

Графика 5. ПРЕДМЕТИ, КОИТО ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ТРЯБВА ДА СЕ ИЗУЧВАТ, ЗА ДА СЕ ФОРМИРА ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В УЧЕНИЦИТЕ (%)

База учители $N = 189$

Преподавателите от извънстоличните училища и тези от СОУ и гимназиите с икономически профил в по-голяма степен са убедени от своите колеги в професионалните технически училища, че включването на такава дисциплина в учебните програми ще способства за формирането на предприемачески дух в младите хора.

ТАБЛИЦА 8. ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ЛИ Е ДА СЕ ИЗУЧВА ПРЕДМЕТА „ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО”, ЗА ДА СЕ ФОРМИРА ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В УЧЕНИЦИТЕ (%)

	Вид училище			Населено място		Общо
	Средни проф. училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	София	Извън София	
Не	42,2	27,1	28,1	42,6	33,8	36,0
Да	57,8	72,9	71,9	57,4	66,2	64,0
Общо:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Сред представителите на бизнеса е регистрирана ниска степен на информираност относно предметите, залегнали в обучението в дух на предприемачество в средните училища. Помолени да очертаят основните области, които би трябвало да залегнат в едно такова обучение, преобладаващата част от бизнесмените определиха като важни за формиране на предприемачески дух у учениците предмети като „Основи на икономиката”, „Право”, „Финанси”. Преподаването и усвояването на знания и умения от тези учебни предмети обаче, трябва да бъде тясно свързан с практиката. Допълнително, “модерните” предмети като „Маркетинг”, “Реклама”, „Мениджмънт”, „Бизнес комуникации” също са определяни като значими за формирането на предприемаческа култура.

“Най-вече фирмено право, счетоводство, финанси, бизнес комуникации, маркетинг и реклама. Това са едни от най-важните неща за предприемачеството.” (ЕООД, гр. Стара Загора)

Трябва да се уточни, че представителите на центровете за професионално обучение поставиха един малко по-различен акцент при определяне на тематичните области, които би трябвало да се включат в обучението в дух на предприемачество. Голямата част от интервюираните споменаха, че са необходими предмети като “Управление на човешки ресурси”, “Психология” и “мотивиращи дисциплини”. Очерталата се потребност от компетенции за “работа с хора” е обективна и тя се установява /диагностира/ особено добре от хора, които общуват или обучават желаещи да стартират собствен бизнес или реално организират такъв. Това следва да се има пред вид при структурирането на учебните планове и програми за формиране на компетенции, свързани с конкретни социални умения и предприемачески нагласи.

“Мениджмънт, някаква икономическа подготовка. Важно е да се учи психология.” (учебен център към сдружение “Олимпийски колеж”)
“Задължително трябва да има някакъв мотивационен модул под формата на психотренинг...Мотивацията е основна тук, тъй като тя е разбиране за същността на това, което искаш да станеш и ако го знаеш, то ти си мотивиран.” (учебен център към сдружение “Професия 21 век”)

Представителите на бизнеса призовават за образование, което да възпитава хора, адекватни на съвременните изисквания. Те трябва да са комуникативни, работоспособни, организирани, справящи се с конкретни задачи. В този контекст предметите “География и икономика” и “Обща теория на статистиката” са определени като “по-скоро не - важни” за възпитаването на учениците в дух на предприемачество.

ТАБЛИЦА 9. ПРЕДМЕТИ, ПОДПОМАГАЩИ ВЪЗПИТАНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО, СПОРЕД ПРЕДСТАВИТЕЛИТЕ НА БИЗНЕСА

	Много важен	Важен	По-скоро не е важен	Изобщо не е важен	Не мога да преценя
Основи на пазарната икономика	36,4	50,0	12,5	1,1	0,0
Маркетинг и реклама	52,3	42,0	5,7		0,0
Мениджмънт на фирмата	57,5	33,3	6,9	1,1	1,1
Счетоводство на фирмата	51,7	33,3	14,9		0,0
География и икономика	11,6	36,0	38,4	12,8	1,2
Фирмено право	34,9	39,5	23,3	2,3	0,0
Предприемачество	55,2	39,1	5,7		0,0
Микроикономика	14,8	58,0	23,9	1,1	2,3
Макроикономика	13,6	54,5	26,1	4,5	1,1
Право	23,0	40,2	31,0	3,4	2,3
Счетоводство	47,1	39,1	13,8	0,0	0,0
Бизнес комуникации	51,1	43,2	4,5	1,1	0,0
Икономика на предприятието	39,1	41,4	17,2	2,3	0,0
Маркетинг	52,3	38,6	9,1	0,0	0,0
Мениджмънт	48,9	39,8	11,4	0,0	0,0
Обща теория на статистиката	5,7	36,4	36,4	15,9	5,7

Друго често споделяно мнение сред представителите на тази група е, **че учителите трябва да преподават теорията, а действащи бизнесмени да се ангажират в по-голяма степен в практическото обучение.** Това становище се споделя и от представителите на другата изследвана група – центровете за професионално обучение. Очаква се, че бизнесмените ще могат най-добре и компетентно да представят примери, които да илюстрират теоретичните знания. Същевременно се отчита фактът, че става въпрос преди всичко за образование, което изисква педагогически умения. Показателно е мнението на представител на учебния център на “Национална мрежа за бизнес развитие”: *“Нямам нищо против учителите, моите уважения към тях. Много от тях са мислещи и умни, но що се отнася до практическата част, мисля, че за всички ще е по-полезно обучението да се извършва от действащи предприемачи”*. Учителите трябва да са водещите фигури, но участието на представители на бизнеса, които да говорят от позицията на собствения опит, е задължително. Включването на практикуващи бизнесмени ще онагледят и конкретизират учебния материал, което е основната препоръка към процеса на преподаване на икономически знания. От една страна, действащи бизнесмени могат да участват като “реални обучители” и консултанти в процеса на стажуването на учениците в реалната икономическа практика, което за съжаление е доста ограничена практика на ниво средно образование. От друга страна, настоящето изследване показва, че има европейски опит при подготовката и повишаване на квалификацията на учители - превръщането им в “реални бизнесмени”, организатори на фирми, предприятия, производства и пр., което увеличава равнището на практическата им компетентност в областта на предприемачеството и те стават много по-полезни за своите ученици при подготовката за стартирането на собствен бизнес.

Представителите на бизнеса считат, че във връзка с въвеждането в учебната програма на професионалните гимназии на дисциплината „Предприемачество”, удачно **би било**

и въвеждане на модул, свързан със запознаване на учениците с местната (регионалната) икономика. Безспорно от голяма полза за учениците е да получат теоретична подготовка за основите на пазарната икономика, принципните положения при управлението на малко, средно или голямо предприятие и т.н. Но също така е важно за завършващите средното си образование ученици да познават реалното състояние на местната икономика и икономическите условия в региона, в който живеят. Чрез изучаването на тези местни икономически специфики на учениците ще се даде необходимия поглед и вникване в икономическата реалност, в която те ще могат да се интегрират и реализират предприемаческите си знания, умения и инициативи.

5.3. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ И ЕФЕКТИВНОСТ НА СЪВРЕМЕННИ ФОРМИ НА ОБУЧЕНИЕ И ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

В проведените изследвания бе направен опит да се регистрира степента на разпространение на различни традиционни и по-съвременни форми на обучение, както и да се получат оценките на учениците и учителите за степента на тяхната ефективност. **Груповата работа и работата в екип са сред най разпространените форми на обучение в дух на предприемачество според преобладаващата част от анкетираните ученици.** По-нататък се посочват: участие в разработването и ръководенето на проекти, стажовете и практиките както в реални предприятия, институции и фирми, така и във виртуални, създадени специално за целите на обучението.

Учениците от професионалните технически училища в най-малка степен в сравнение с останалите ученици са участвали в различните форми на обучение по икономически предмети. Интересно е да се отбележи, че за обучаващите се в общообразователни училища е регистрирано най-високо ниво на участие в три от прилаганите форми на обучение – работа в екипи, работа по проект и „мениджър за един ден”. За всички останали форми най-голям дял включени ученици има при професионалните гимназии с икономически профил. Повече от една трета от обучаващите се в тези гимназии младежи са преминали стажове във фирми или други институции – дял, два пъти по-висок в сравнение с учениците от останалите средни училища.

ТАБЛИЦА 10. ФОРМИ НА ОБУЧЕНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ, В КОИТО Е ВЗЕЛ УЧАСТИЕ УЧЕНИКА, СПОРЕД ТИПА НА СРЕДНОТО УЧИЛИЩЕ (%)

		Средни професионални училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	Общо
Групова работа	Не	41,8	26,8	24,2	35,1
	Да	58,2	73,2	75,8	64,9
Работа в екипи	Не	47,8	31,1	41,6	42,5
	Да	52,2	68,9	58,4	57,5
Работа по проект	Не	61,5	37,7	55,3	54,4
	Да	38,5	62,3	44,7	45,6
Учебно тренировъчни фирми	Не	87,1	87,2	76,4	85,4
	Да	12,9	12,8	23,6	14,6

Продължение:

		Средни професионални училища	Общо- образователни училища	Иконом. профил	Общо
Ученическа фирма (компания)	Не	93,8	87,2	83,9	90,5
	Да	6,2	12,8	16,1	9,5
Виртуално предприятие	Не	96,7	93,8	89,4	94,8
	Да	3,3	6,2	10,6	5,2
Стажове във фирми или други институции	Не	81,6	82,9	65,2	79,3
	Да	18,4	17,1	34,8	20,7
Учебна банка	Не	96,9	98,4	86,3	95,6
	Да	3,1	1,6	13,7	4,4
"Мениджър за един ден"	Не	97,4	86,0	89,4	93,2
	Да	2,6	14,0	10,6	6,8
Бизнес клуб	Не	97,9	96,1	91,3	96,4
	Да	2,1	3,9	8,7	3,6
Срещи и разговори с хора от бизнеса	Не	94,2	86,8	78,3	89,7
	Да	5,8	13,2	21,7	10,3
Симулация на арбитражен съд	Не	98,5	96,9	94,4	97,4
	Да	1,5	3,1	5,6	2,6
Виртуална борса	Не	98,5	98,8	93,8	97,8
	Да	1,5	1,2	6,2	2,2
Митница	Не	97,9	99,2	94,4	97,7
	Да	2,1	0,8	5,6	2,3

Интересът към различните форми на обучение по икономически предмети в средните училища е един от основните фактори за по-високата мотивация на учениците. **Всички прилагани форми на обучение са оценени като интересни от над половината от изследваните ученици.** Данните показват, че **сред най-популярните форми на обучение в училище са практически ориентирани**, които са и най-предпочитани. С най-голям интерес интервюираните са участвали в срещи и разговори с хора от бизнеса (93%), работа в екипи (91%) и групова работа (89%), както и стажовете във фирми или други институции (87%). Като сравнително най-малко интересни учениците посочват виртуалната борса и митница.

ТАБЛИЦА 11. ИНТЕРЕС НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ РАЗЛИЧНИТЕ ФОРМИ НА ОБУЧЕНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ (%)

	Много интересен	Интересен	По-скоро безинтересен	Абсолютно безинтересен	НЗ-НО
Групова работа	31,0	57,6	8,2	0,8	2,5
Работа в екипи	39,7	51,1	6,4	0,5	2,3
Работа по проект	41,7	42,3	11,6	1,3	3,1
Учебно тренировъчни фирми	49,3	32,2	8,2	3,4	6,8
Ученическа фирма (компания)	43,2	37,9	7,4	4,2	7,4
Виртуално предприятие	36,5	42,3	7,7	3,8	9,6
Стажове във фирми или други институции	51,7	35,3	7,2	1,4	4,3
Учебна банка	34,1	31,8	6,8	2,3	25,0
"Мениджър за един ден"	60,3	26,5	2,9	1,5	8,8
Бизнес клуб	38,9	47,2	0,0	2,8	11,1

Продължение:

	Много интересен	Интересен	По-скоро безинтересен	Абсолютно безинтересен	НЗ-НО
Срещи и разговори с хора от бизнеса	54,4	38,8	1,0	1,9	3,9
Симулация на арбитражен съд	34,6	34,6	7,7	0,0	23,1
Виртуална борса	9,1	45,5	9,1	9,1	27,3
Митница	26,1	30,4	8,7	13,0	21,7

База N = учениците, участвали в съответната форма на обучение

Трябва да се отбележи сравнително високото ниво на неинформираност на интервюираните учители за някои от основните форми на обучение в предприемачество. Между една пета и една четвърт от преподавателите нямат мнение или информация за влиянието на половината от прилаганите форми на обучение по предприемачество в средните училища (като участие във виртуално предприятие, учебна банка, “мениджър за един ден”, бизнес клуб, симулация на арбитражен съд, виртуална борса, учебна митница). Това е сериозен индикатор, че едни от най-успешните добри практики за обучение в предприемачество не се познават добре от българските учители. И това не е случайно, защото както беше отбелязано по-горе, в подготовката и квалификацията на учителите по икономически учебни предмети се наблюдават сериозни дефицити. Наличието само на педагогическа подготовка на ниво “магистърска програма” или придобиване на квалификацията “учител” в различните технически висши училища в рамките на интегриран курс по “Педагогика” в рамките на 45 или дори някъде 30 часа лекции и упражнения, е крайно недостатъчно за получаване на необходимите знания и умения за съвременно обучение в най-съществената част от дидактическата им подготовка, свързана с технологичното, процесуалното обезпечаване на учебния процес - методите и формите на обучение. Европейският опит показва, че преподавателите в средното училище в областта на професионалното образование притежават минимум бакалавърска подготовка, в която равномерно се разпределят и интегрират специфично професионалните и педагогическите познания.

ТАБЛИЦА 12. ЕФЕКТИВНОСТ НА ФОРМИТЕ НА ОБУЧЕНИЕ В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО (%)

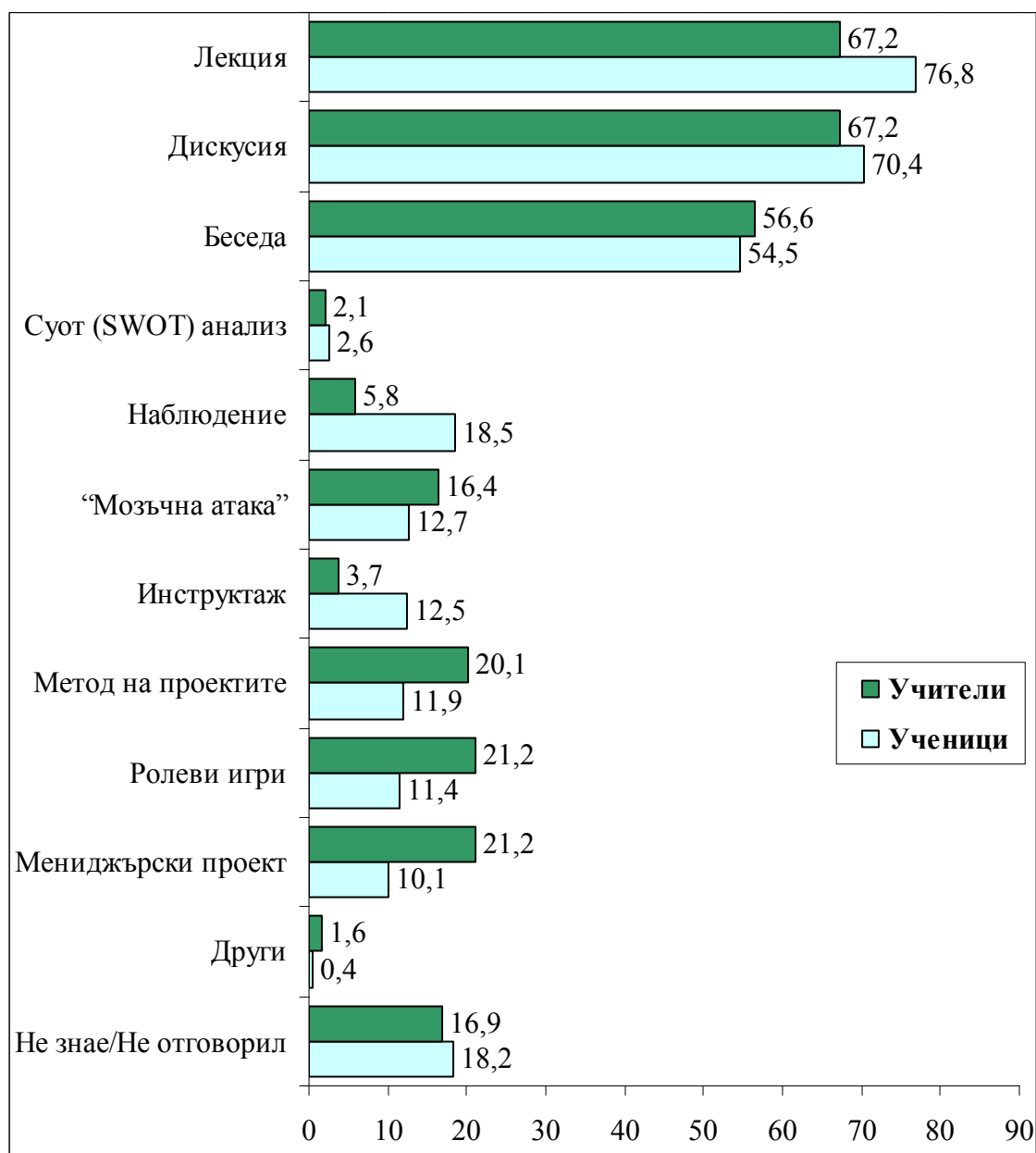
	Много ефективна	По-скоро ефективна	По-скоро не е ефективна	Абсолютно безинтересен	НЗ/НО
Групова работа	35,2	44,6	9,3	0,5	10,4
Работа в екипи	61,1	28,0	2,1	0,5	8,3
Работа по проект	56,0	30,1	4,7	0,0	9,3
Учебно тренировъчни фирми	46,1	30,1	6,7	1,0	16,1
Ученическа фирма (компания)	41,5	30,6	9,8	2,6	15,5
Виртуално предприятие	25,9	33,7	15,0	2,1	23,3
Стажове, „чиракуване”	56,0	28,0	3,6	1,0	11,4
Учебна банка	25,4	33,7	13,5	1,6	25,9
“Мениджър за един ден”	30,6	32,6	11,4	2,6	22,8
Бизнес клуб	21,8	35,8	14,5	2,6	25,4
Срещи и разговори с хора от бизнеса	36,8	39,9	7,3	1,6	14,5
Симулация на арбитражен съд	15,0	33,7	17,6	5,7	28,0
Виртуална борса	17,6	39,4	16,1	2,1	24,9
Учебна митница	20,7	35,8	13,0	4,1	26,4

База учители N = 193

Традиционните методи на преподаване са най-предпочитани както сред учениците, така и сред техните преподаватели. За мнозинството от учениците и учителите лекцията представлява основен метод на преподаване. Други сравнително разпространени методи са дискусията и беседата. Впечатление прави и не малкият дял на младежите и преподавателите, които не са дали отговор на въпроса за това кой е най-предпочитаният от тях метод на обучение по икономически предмети. **Слабата информираност за различните методи, както и съществуващите образователни традиции и наслоени навици, водят до ограничено използване на по-модерни и нестандартни форми на обучение по икономическите предмети и предприемачество.**

ГРАФИКА 6. НАЙ-ПОДХОДЯЩИ МЕТОДИ НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ (%)

База ученици N = 930; База учители N = 189

Регистрирани са някои разминавания в оценките на учениците и учителите при идентификацията на отделните методи, чрез които се извършва преподаването на учебния материал по икономическите предмети. Най-сериозни разлики се наблюдават при посочването на методите наблюдение и инструктаж. Близко 20% от интервюираните ученици са споменали, че тази форма е често използвана в училище, докато едва около 5% от учителите споделят това мнение. Останалите форми остават като цяло непознати и трудно се разпознават като такива. На практика това означава, че учебният материал се представя като правило чрез стандартни методи, а интерактивните, при които се създават условия за формиране на съвременни знания и умения чрез реално участие на учениците в “добиването на знанията и опита”, често остават само добри пожелания. А дидактическите последици от използването на еднообразни методи в учебния процес са отдавна известни – загуба на

интерес, понижаване на мотивацията на учениците за активно участие в учебната дейност, непосещаване на часовете.

ТАБЛИЦА 13. МЕТОДИ НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ (%)

	Ученици	Учители
Лекция	83,1	70,9
Дискусия	74,2	65,1
Беседа	61,2	57,1
Наблюдение	18,9	5,3
Инструктаж	18,5	4,8
Метод на проектите	16,1	19,0
„Мозъчна атака”	15,1	13,8
Ролеве игри	11,5	15,3
Мениджърски проект	10,6	17,5
Суот (SWOT) анализ	3,4	1,1
<i>Не знае/Не отговорил</i>	2,0	6,3
Други	0,4	1,6

База ученици $N = 930$; База учители $N = 193$

В разрез по профил на училището и тип населено място са регистрирани следните различия:

- Лекцията като стандартен метод за преподаване на икономическите учебни предмети е най-разпространена в общообразователните училища наред с дискусиите, метода на проектите и изготвянето на мениджърски проект.
- „Мозъчната атака”, наблюдението, инструктажът, ролевите игри и SWOT анализът в най-голяма степен са застъпени в професионалните гимназии с икономически профил.
- Инструктажът, мениджърският проект, ролевите игри и SWOT анализът се преподават в еднаква степен както в София, така и в средните училища извън столицата. За останалите методи е регистриран по-голям превес в извънстоличните училища.

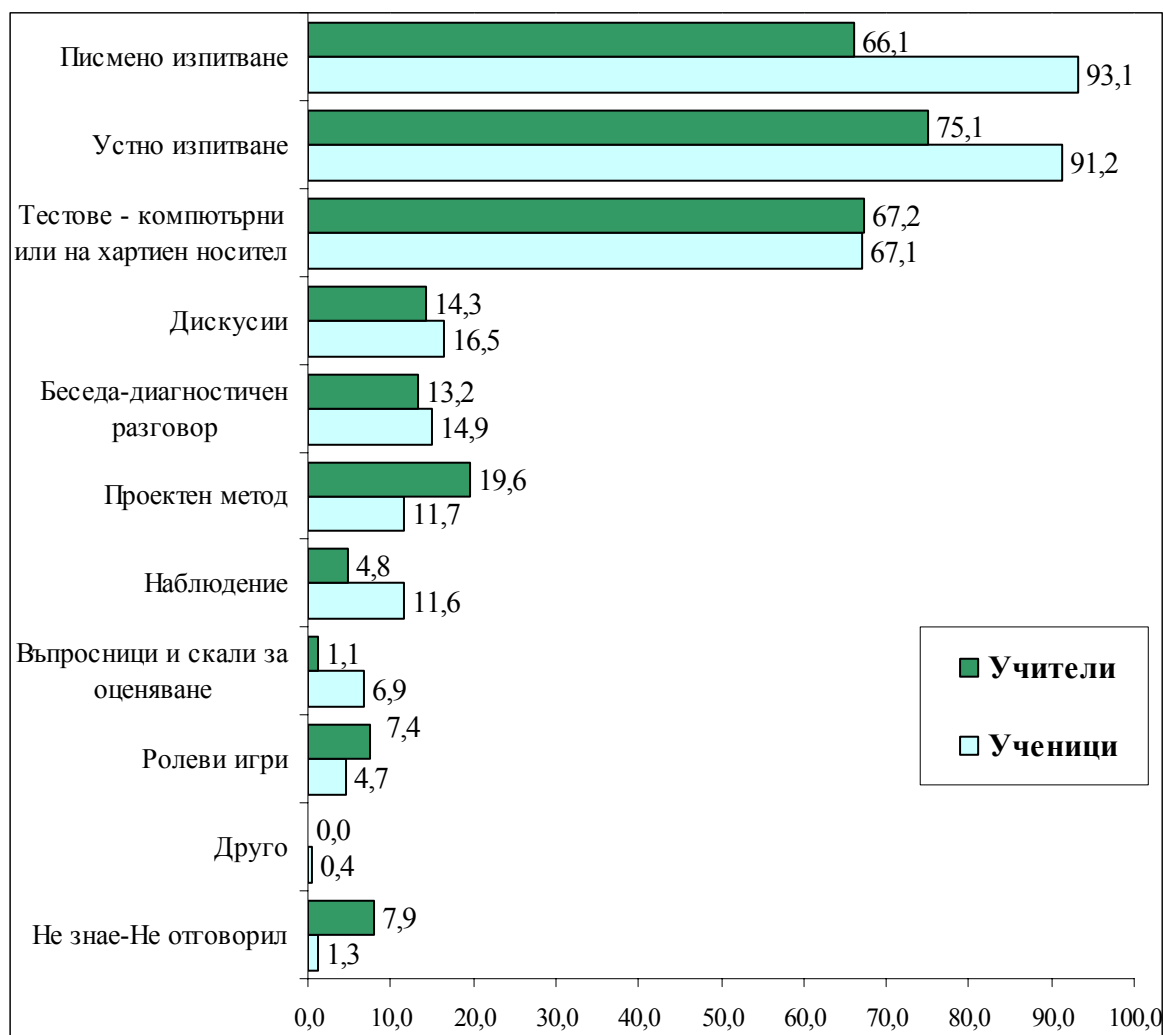
ТАБЛИЦА 14. МЕТОДИ НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ СПОРЕД ПРОФИЛА НА УЧИЛИЩЕТО (%)

		Средни профес. училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	Общо
Лекция	Не	18,5	8,2	24,2	16,9
	Да	81,5	91,8	75,8	83,1
Беседа	Не	37,5	41,1	40,3	38,8
	Да	62,5	58,9	59,7	61,2
Дискусия	Не	29,8	18,2	22,8	25,8
	Да	70,2	81,8	77,2	74,2
“Мозъчна атака”	Не	88,7	87,4	67,1	84,9
	Да	11,3	12,6	32,9	15,1
Метод на проектите	Не	89,5	74,0	78,5	83,9
	Да	10,5	26,0	21,5	16,1
Наблюдение	Не	85,3	79,7	67,8	81,1
	Да	14,7	20,3	32,2	18,9
Инструктаж	Не	83,5	84,0	70,5	81,5
	Да	16,5	16,0	29,5	18,5
Мениджърски проект	Не	95,3	79,2	83,2	89,4
	Да	4,7	20,8	16,8	10,6
Ролеви игри	Не	95,3	85,7	67,8	88,5
	Да	4,7	14,3	32,2	11,5
Суот (SWOT) анализ	Не	98,4	97,4	88,6	96,6
	Да	1,6	2,6	11,4	3,4
Други	Не	99,8	99,1	99,3	99,6
	Да	0,2	0,9	0,7	0,4

База ученици N = 930

Широкото разпространение на стандартните методи за проверка на знанията в училищата също е индикатор, че алтернативните методи за обучение не са много популярни в средното образование. Над 90% от всички ученици са споменали, че най-често прилаганите форми за изпитване са писменият и устен изпит, а над две трети посочват и тестовите (компютърни или на хартиен носител). Други методи като ролеви игри, проектни методи, различни видове въпросници и алтернативни методи за оценка са споменати от 5% до 12% от анкетираните ученици. Делът на учителите, които са посочили използването на алтернативни форми на изпитване, е по-висок от този на учениците само по отношение на проектния метод, но очевидно и според преподавателите като цяло тези методи за проверка на знанията не са широко използвани. Обяснението за това, че учителите използват твърде ограничен арсенал от методи и форми за проверка и оценяване на знанията и уменията на учениците от средното училище, отново е свързано с ограничената им подготовка в областта на доцимологията (науката за изпитите, изпитването и оценяването) и практическото владение на по-широк обхват от диагностични процедури, разнообразяващи и оптимизиращи процесите на контрол и оценка на знанията и уменията на учениците.

Графика 7. Най-често използвани методи за проверка на знанията по икономическите дисциплини (%)

База ученици N = 1000; База учители N = 189

Стандартните методи за изпитване са и предпочитани методи за проверка на знанията както за анкетираните ученици, така и за техните преподаватели. Регистрирани са някои различия в мненията на двете основни целеви групи:

- За учителите тестовите са втората предпочитана форма за изпитване, посочена след устния изпит.
- Проектният метод, като по-нова форма за проверка на знанията, се нарежда веднага след трите стандартни метода в предпочитанията на преподавателите - той е предпочитан от два пъти по-голям дял учители в сравнение с учениците.
- Дискусиите, беседите - диагностични разговори и ролеви игри също както тестовите и проектния метод, в по-голяма степен са предпочитани от преподавателите.
- Обратно, всеки десети ученик предпочита наблюдението като форма за проверка на знанията, в сравнение с 4% от учителите.

ТАБЛИЦА 15. НАЙ-ПРЕДПОЧИТАНИ МЕТОДИ ЗА ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ДИСЦИПЛИНИ (%)

	Ученици	Учители
Устно изпитване	84,3	76,7
Писмено изпитване	81,3	62,5

Тестове – компютърни или на хартиен носител	65,9	73,9
Дискусии	16,2	21,0
Беседа-диагностичен разговор	12,2	16,5
Проектен метод	12,1	24,4
Наблюдение	9,7	4,0
Ролеви игри	5,4	13,1
Въпросници и скали за оценяване	4,4	3,4
Друго	0,2	0,0

База ученици N = 915; База учители N = 176

По-малко популярните методи за проверка на знанията по икономическите дисциплини в по-голяма степен са използвани в професионалните гимназии с икономически профил и в извънстоличните училища, с изключение на проектния метод.

ТАБЛИЦА 16. НАЙ-ЧЕСТО ИЗПОЛЗВАНИ МЕТОДИ ЗА ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ДИСЦИПЛИНИ СПОРЕД ПРОФИЛА НА УЧИЛИЩЕТО(%)

		Средни профес. училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	Общо
Устно изпитване	Не	10,5	7,4	4,7	8,8
	Да	89,5	92,6	95,3	91,2
Писмено изпитване	Не	9,1	3,9	3,4	6,9
	Да	90,9	96,1	96,6	93,1
Тестове – компютърни или на хартиен носител	Не	32,2	33,3	34,9	32,9
	Да	67,8	66,7	65,1	67,1
Беседа-диагностичен разговор	Не	90,5	83,1	67,8	85,1
	Да	9,5	16,9	32,2	14,9
Наблюдение	Не	93,5	86,1	73,2	88,4
	Да	6,5	13,9	26,8	11,6
Проектен метод	Не	91,6	85,7	79,9	88,3
	Да	8,4	14,3	20,1	11,7
Въпросници и скали за оценяване	Не	96,7	90,9	83,2	93,1
	Да	3,3	9,1	16,8	6,9
Дискусии	Не	89,6	77,9	69,8	83,5
	Да	10,4	22,1	30,2	16,5
Ролеви игри	Не	97,8	95,2	85,9	95,3
	Да	2,2	4,8	14,1	4,7
Друго	Не	99,8	100,0	98,0	99,6
	Да	0,2		2,0	0,4

База ученици N = 930

Според учителите практическите форми на обучение имат много добър образователен потенциал. Над 60% от респондентите дават най-висока оценка за ефективността на екипната работа. 84-86% от учителите оценяват като ефективна в една или друга степен и работата по проекти, възможността за приложение на научения материал в практиката чрез стажове и „чиракуване” (реална работа срещу заплащане) във фирми или други институции. Интересът на учениците към практическото обучение също е висок - едва един от всеки 100 ученика отхвърля

възможността да вземе участие в стаж или „чиракуване”. Същевременно, реалното участие на учениците в практически форми на професионално обучение е ограничено. Едва всеки пети от интервюираните ученици е имал практика или стаж във фирми/организации/ведомства. Момичетата, учениците от София и обучаващите се в професионални гимназии с икономически профил в по-голяма степен и по-активно са вземали участие в различни видове практики и „чиракуване”.

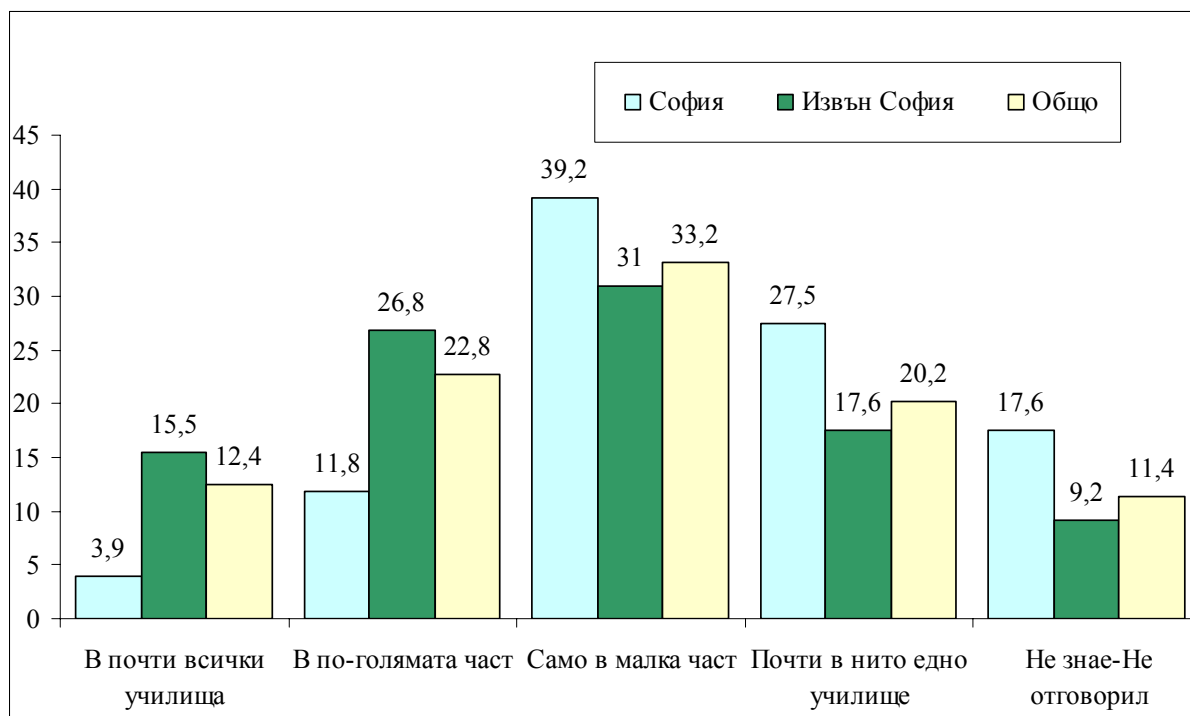
ТАБЛИЦА 17. УЧАСТИЕ В СТАЖОВЕ И ПРАКТИКИ ВЪВ ФИРМИ ИЛИ ДРУГИ ИНСТИТУЦИИ СПОРЕД НЯКОИ ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА УЧЕНИЦИТЕ

	Да	Не	Общо:
Клас в който учи ученика			
Десети клас	6,1	93,9	100,0
Единадесети клас	7,9	92,1	100,0
Дванадесети клас	41,9	58,1	100,0
Тринадесети клас	23,9	76,1	100,0
Населено място, в което се намира училището			
София	29,4	70,6	100,0
Извън София	17,7	82,3	100,0
Профил на училището			
Средно професионално техническо училище	18,4	81,6	100,0
Общообразователно училище	17,1	82,9	100,0
Професионална гимназия с икономически профил	34,8	65,2	100,0
Общо	20,7	79,3	100,0

База ученици N = 1000

Тази констатация се подкрепя и от мненията на интервюираните преподаватели, според които участието на учениците в практическо обучение не е широко разпространено – над половината учители считат, че само в малка част от училищата се провеждат стажове, практики или „чиракуване”. Интересно е да се отбележи, че е по-голям дялът на преподавателите от извънстоличните училища, според които практическото професионално обучение е по-разпространено.

Графика 8. СТЕПЕН НА РАЗПРОСТРАНЕНОСТ НА ПРАКТИКАТА УЧЕНИЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ ДА УЧАСТВАТ В СТАЖОВЕ (ПРАКТИКИ, „ЧИРАКУВАНЕ” – ОБУЧЕНИЕ ЧРЕЗ ЗАПЛАЩАНЕ) ПО ВРЕМЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО СИ ОБУЧЕНИЕ СПОРЕД ТИПА НА НАСЕЛЕНОТО МЯСТО (%)

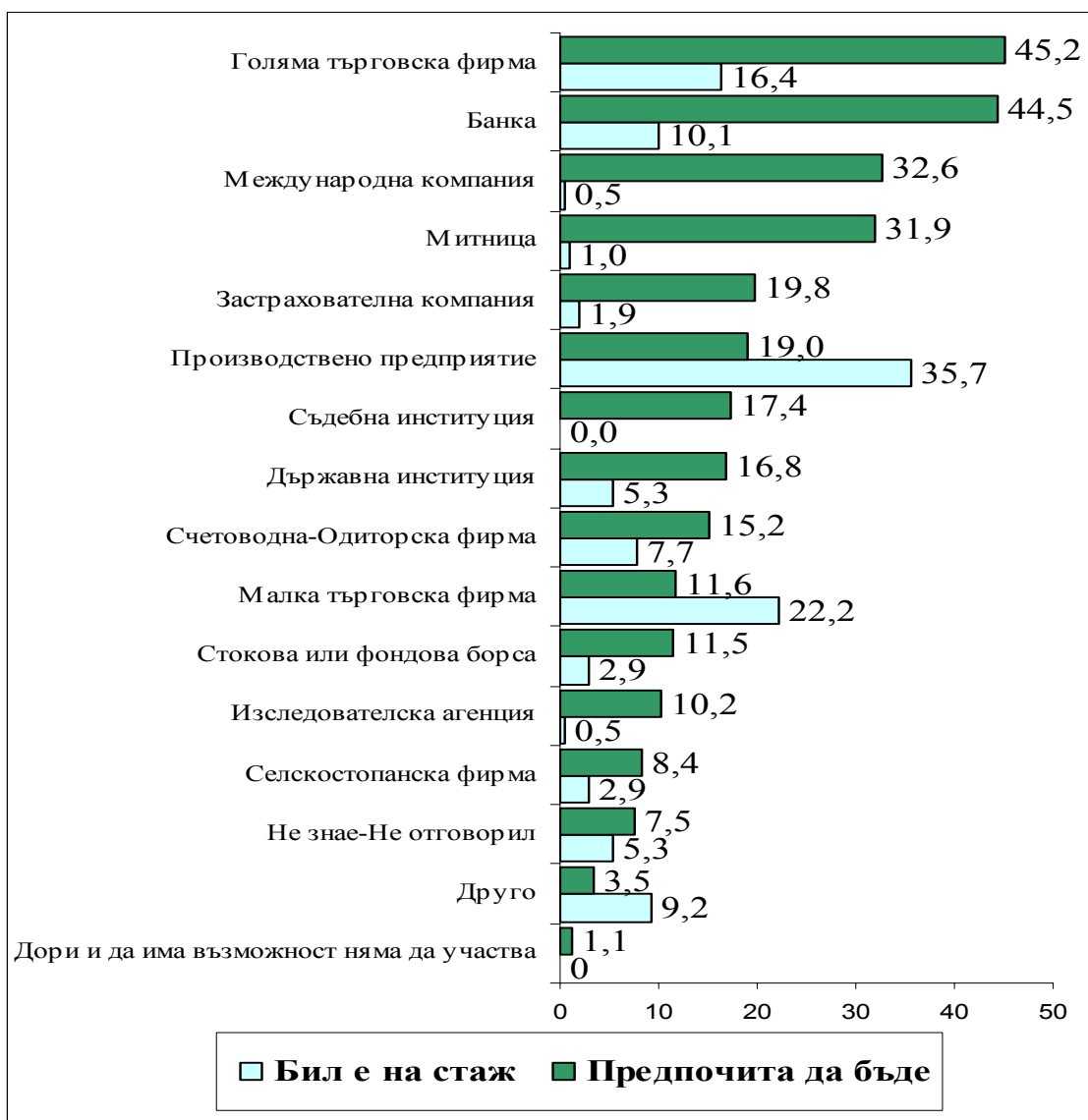

База учители $N = 193$

Според учениците, възможностите за избор на различни видове фирми, организации и институции за провеждане на стаж или практика са доста ограничени. Най-често практики и стажове се провеждат в производствени предприятия и търговски фирми. В същото време нито един от запитаните не е прилагал своите знания в съдебна институция, а само единици – в изследователски агенции, международни компании и митници, въпреки че интересът към последните две институции е значителен. Административни пречки, ограниченията на изучавания материал и липсата на практическа възможност най-вероятно са сред основните причини за това. Интересно е да се отбележат следните разлики между реално и предпочитано провеждане на учебните практики:

- Делът на предпочитаните да стажуват в производствено предприятие или малка търговска фирма е два пъти по-малък от този на реално взелите участие в такава практика.
- Обучаващите се са демонстрирали най-силни предпочитания към големите търговски фирми и банките – институции, до които на практика достъпът на стажуващи ученици е силно ограничен.
- Всеки трети ученик желае да приложи придобитите в училище знания в по-трудно достъпни институции – в митница или международна организация.

Графика 9. ИНСТИТУЦИИ, В КОИТО Е ПРОТЕКЪЛ СТАЖЪТ/ ПРАКТИКАТА НА УЧЕНИЦИТЕ И ПРЕДПОЧИТАНИЯ ЗА МЯСТОТО, КЪДЕТО УЧЕНИЦИТЕ ПРЕДПОЧИТАТ ТЕ ДА СЕ ПРОВЕЖДАТ (%)

База $N = 207$ (бил на стаж); $N = 1000$ (предпочита да бъде)

На практика несъответствията между интереса на учениците и реалните възможности за приложение на наученото чрез провежданите стажове и практики създава напрежение, което може съществено да намали интереса към икономическите предмети и да окаже негативно въздействие върху мотивацията на учениците.

Мненията на преподавателите относно подходящите за провеждане на стаж места до известна степен съвпадат с тези на предпочитанията, изразени от страна на самите ученици, но се наблюдават и някои различия:

- И двете групи респонденти подкрепят виждането, че голямата търговска фирма е най-подходящото място за провеждане на практика.
- За разлика от своите ученици, преподавателите виждат в производствените предприятия, малките търговски фирми и счетоводно-одиторските фирми удачни за стажуване институции.

Преподавателите от средните професионални училища в най-голяма степен подкрепят провеждането на практики в производствени предприятия, а интервюираните учители от СОУ – в изследователски агенции, съдебни институции, международни компании, селскостопански фирми. Учителите от професионалните гимназии с икономически профил биха препоръчали като най-полezni и ефективни за учениците си преминаване на стаж или практика в различни видове стопански организации. Не са регистрирани съществени различия в мненията на представителите на тази целева група според типа на населеното място. Все пак, преподавателите от София в по-голяма степен препоръчват получаването на практически знания и умения в съдебна институция, международна компания, фондова борса, митница, изследователска агенция, докато техните колеги извън столицата считат за сравнително по-полезно набирането на опит в голяма търговска фирма, производствено предприятие, държавна институция или селскостопанска фирма.

ТАБЛИЦА 18. ПРЕДПОЧИТАНИ ОТ УЧИТЕЛИТЕ МЕСТА, КЪДЕТО ТЕХНИТЕ УЧЕНИЦИ ДА ПРОВЕДАТ СТАЖ ИЛИ ПРАКТИКА СПОРЕД ПРОФИЛА НА УЧИЛИЩЕТО (%)

		Средни профес. училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	Общо
Банка	Не	69,7	46,2	18,8	54,9
	Да	30,3	53,8	81,3	45,1
Стокова или фондова борса	Не	78,0	69,2	68,8	74,1
	Да	22,0	30,8	31,3	25,9
Голяма търговска фирма	Не	45,0	44,2	25,0	41,5
	Да	55,0	55,8	75,0	58,5
Малка търговска фирма	Не	56,9	53,8	50,0	54,9
	Да	43,1	46,2	50,0	45,1
Производствено предприятие	Не	38,5	55,8	40,6	43,5
	Да	61,5	44,2	59,4	56,5
Застрахователна компания	Не	90,8	67,3	50,0	77,7
	Да	9,2	32,7	50,0	22,3
Счетоводна-Одиторска фирма	Не	78,0	40,4	18,8	58,0
	Да	22,0	59,6	81,3	42,0
Митница	Не	88,1	78,8	56,3	80,3
	Да	11,9	21,2	43,8	19,7
Изследователска агенция	Не	90,8	78,8	90,6	87,6
	Да	9,2	21,2	9,4	12,4
Съдебна институция	Не	91,7	78,8	90,6	88,1
	Да	8,3	21,2	9,4	11,9
Международна компания	Не	75,2	53,8	56,3	66,3
	Да	24,8	46,2	43,8	33,7
Държавна институция	Не	82,6	55,8	53,1	70,5
	Да	17,4	44,2	46,9	29,5
Селскостопанска фирма	Не	86,2	80,8	81,3	83,9
	Да	13,8	19,2	18,8	16,1
Друго	Не	98,2	92,3	100,0	96,9
	Да	1,8	7,7	0,0	3,1

База учители N = 193

Според мненията както на учениците, така и на учителите, **съвременните учебни планове в училищата не осигуряват оптимален баланс между теоретични и практически занимания. Повече от половината от интервюираните ученици са на мнение, че изучаваните предмети включват предимно теоретично съдържание и не се подкрепят достатъчно с практическа подготовка.** Учителите са разделени в мненията си по този въпрос на две еднакви по своя дял групи – тези, които отчитат балансираността на учебните програми по отношение на теорията и практиката са толкова, колкото и застъпващите мнението за преобладаващото теоретично съдържание на изучаваните в средните училища икономически учебни предмети.

Регистрираните различия в мненията на учениците и учителите относно разпределението на учебното съдържание по икономическите дисциплини, произтичат основно от профила на средното училище, в което те се обучават или преподават. Според младежите и преподавателите от професионалните гимназии с икономически профил в най-голяма степен е постигнат баланс между предоставянето на теоретичната

подготовка и получаването на практически знания (дял от две трети и при двете целеви групи), а два пъти по-малък е съответният дял сред анкетираните ученици от другите два типа средни училища. Обратно, **около две трети от обучаващите се в общообразователни училища и над половината от учениците от професионални технически училища твърдят, че усвояват учебното съдържание по икономическите дисциплини предимно на теоретично ниво.** Същото мнение споделят и над половината от обучаващите се в извънстоличните средни училища. За разлика от своите ученици, мнозинството от преподавателите от средните професионални училища считат, че теорията и практиката в съдържанието по икономическите учебни предмети са сравнително добре балансирани.

ТАБЛИЦА 19. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ДИСЦИПЛИНИ СПОРЕД МНЕНИЯТА НА УЧЕНИЦИТЕ И ПРОФИЛА НА УЧИЛИЩЕТО И ТИПА НАСЕЛЕНО МЯСТО (%)

	Профил на училището			Населено място		Общо:
	Средно професионално техническо училище	Общообразователно училище	Професионална гимназия с икономически профил	София	Извън София	
Предимно теоретично	54,2	64,1	28,2	44,2	55,2	52,5
С добър баланс между теория и практика	33,8	26,4	65,1	37,8	36,7	37,0
Повече практически ориентирано	4,5	1,7	2,0	3,9	3,3	3,4
<i>Не знае/Не отговорил</i>	7,5	7,8	4,7	14,2	4,7	7,1
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

База ученици N = 930

ТАБЛИЦА 20. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ДИСЦИПЛИНИ СПОРЕД МНЕНИЯТА НА УЧИТЕЛИТЕ, ПРОФИЛА НА УЧИЛИЩЕТО И ТИПА НАСЕЛЕНО МЯСТО (%)

	Профил на училището			Населено място		Общо:
	Средно професионално техническо училище	Общообразователно училище	Професионална гимназия с икономически профил	София	Извън София	
Предимно теоретично	52,3	38,5	21,9	37,3	45,8	43,5
С добър баланс между теория и практика	36,7	46,2	65,6	41,2	45,1	44,0
Повече практически ориентирано	0,0	3,8	3,1	0,0	2,1	1,6
<i>Не знае/Не отговорил</i>	11,0	11,5	9,4	21,6	7,0	10,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

База учители N = 193

Според три четвърти от интервюираните учители и 84% от анкетираните ученици, теоретичните занятия са като цяло достатъчни, срещу съответно 37% от учителите и 45% от учениците, поддържащи същото мнение за практическите занимания. **Близо**

половината от респондентите от двете целеви групи, обаче, не са удовлетворени от степента, в която са застъпени практическите занимания по икономическите дисциплини в учебните програми в средните училища.

Таблица 21. СТЕПЕН НА ЗАДОВОЛЕНОСТ ОТ ТЕОРЕТИЧНИТЕ И ПРАКТИЧЕСКИ ЗАНЯТИЯ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ (%)

	Напълно достатъчни		По-скоро достатъчни		По-скоро недостатъчни		Абсолютно недостатъчни		НЗ/НО	
	Ученици	Учители	Ученици	Учители	Ученици	Учители	Ученици	Учители	Ученици	Учители
Теоретични занятия	48,2	36,8	36,2	38,3	11,3	12,4	1,4	3,1	2,9	9,3
Практически занятия	20,0	9,8	24,7	26,9	30,1	37,3	18,4	15,0	6,8	10,9

База ученици N = 930; База учители N = 193

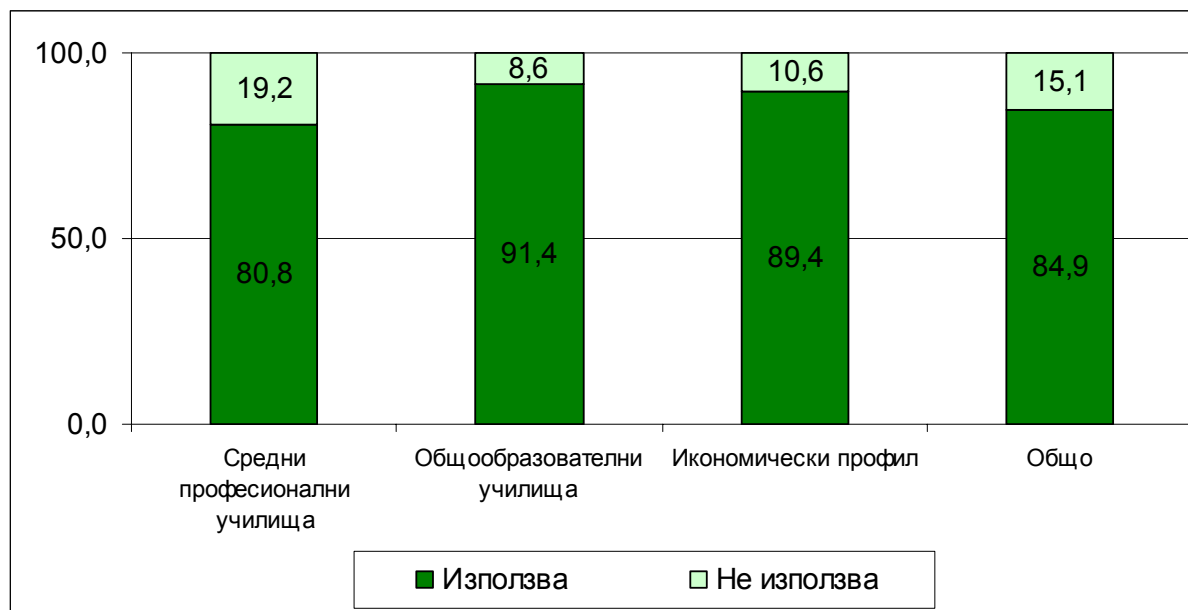
Получените резултати позволяват да се направи изводът, че **в средните професионални училища (особено тези с технически профил) все още не е намерен оптималният баланс между теоретическа и практическа подготовка.** Необходимо е както да се увеличат възможностите за провеждане на практическо обучение сред много по-голям дял от учениците, така и да се разнообрази достъпа до предпочитаните от учениците фирми и организации за провеждане на практики и стажове.

5.4. ИЗПОЛЗВАНЕ НА ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ И МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКА ОБЕЗПЕЧЕНОСТ НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

Над 80% от учениците в горния курс използват интернет. На практика това ги прави най-активната група потребители в сравнение с общите тенденции на използване на виртуалното пространство от българското население изобщо³². Очевидно, новите технологии се характеризират с висока степен на популярност сред младите хора, тъй като им предоставят бърз и лесен начин за общуване, голямо количество информация и почти необятен източник на безплатно съдържание – фактори, които по принцип оказват най-съществено влияние върху дела на интернет потребителите въобще. В същото време делът на използващите интернет в отделните типове училища е почти еднакъв, което отхвърля тезата, че интернет достъпът се определя от вида и престижността на училището. На съвременния етап новите технологии представляват по-скоро задължителен, отколкото „люксов“ елемент в общуването на младите хора.

³² Според данни на „Витоша ризърч“ делът на населението над 15 г., което има достъп до глобалната мрежа е около 25%. За повече информация по темата вж. <http://www.vitosha-research.com/artShow.php?id=5543>

ГРАФИКА 10. ДЯЛ НА УЧЕНИЦИТЕ, ИЗПОЛЗВАЩИ ИНТЕРНЕТ (%)

База N= 1000 ученици

Училището е второто по популярност място, където се осъществява достъпът до интернет. Причините за това, освен чисто технически, могат да се търсят и в достъпа до съдържание, който в редица училища е ограничен или се контролира. Класацията се води от интернет клубовете и домовете, където около и над половината от учениците осъществяват достъп до мрежата. Прави впечатление като цяло по-доброто компютърно осигуряване в общобразователните училища и гимназиите с икономически профил, където делът на интернет потреблението е значително по-голям от този в професионалните технически училища.

ТАБЛИЦА 22. МЕСТА ЗА ДОСТЪП ДО ИНТЕРНЕТ (%)

	Тип училище			Населено място		Общо
	Средни проф. училища	Общобразователни училища	Иконом. профил	София	Извън София	
Вкъщи	44,7	51,9	57,6	65,5	42,5	48,9
При приятели, роднини	21,7	32,8	24,3	29,4	23,6	25,2
В училище	35,7	40,4	48,6	46,0	36,6	39,2
В библиотеки, телецентрове, читалища	2,6	0,9	4,2	2,1	2,4	2,4
В Интернет кафета, клубове	63,0	54,0	51,4	46,4	63,2	58,5
На друго място	2,6	0,9	2,8	2,6	2,0	2,1
Не знае-Неотговорил	0,2	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1

Данните показват, че в най-неизгодно положение се намират учениците в някои общобразователни училища. Там един на всеки четирима от учениците, които използват интернет за свързани с училище дейности е заявил, че компютри не се използват при обучението по нито един икономически предмет. Този дял в

професионалните и икономически профилираните училища е значително по-малък – съответно 15,2% и 18,4%. Сходна неравнопоставеност се наблюдава и при учениците, които учат в София, и тези извън нея. Едва 12% от учениците в София, които използват интернет за учебни нужди са споменали, че не използват компютри в нито един предмет, докато делът на тези от провинцията е малко над 20%.

ТАБЛИЦА 23. ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ, ПРИ КОИТО СЕ ИЗПОЛЗВА КОМПЮТЪР В УЧЕБНАТА ДЕЙНОСТ СПОРЕД ВИДА НА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ИНТЕРНЕТ (%)

		<i>Почти при всички</i>	<i>Само в някои ЗП, ЗИП, СИП и др.</i>	<i>В много малко</i>	<i>В нито един</i>
Средни професионални училища	Интернет в училище	8,2	37,7	45,3	8,8
	Интернет за училищни дейности	5,7	32,9	46,2	15,2
Общо-образователни училища	Интернет в училище	8,5	35,4	40,2	15,9
	Интернет за училищни дейности	6,1	34,3	36,4	23,2
Икономически профил	Интернет в училище	9,0	40,3	34,3	16,4
	Интернет за училищни дейности	10,3	35,6	35,6	18,4
София	Интернет в училище	10,3	33,0	48,5	8,2
	Интернет за училищни дейности	8,5	35,0	44,4	12,0
Извън София	Интернет в училище	7,6	39,8	38,4	14,2
	Интернет за училищни дейности	6,1	33,3	40,1	20,4
Общо	Интернет в училище	8,4	37,7	41,6	12,3
	Интернет за училищни дейности	6,8	33,8	41,4	17,9

База N = 333 (използват интернет в училище);

N= 433 (използват интернет за дейности, свързани с училище)

В един от основните държавни документи, насочен към решаване на проблема с навлизането на ИКТ в училищата - Националната стратегия - се отбелязва, че въпреки постигнатия напредък, все още е значително изоставането на България в процеса на въвеждане на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в образованието³³.

ТАБЛИЦА 24. Някои основни индикатори за навлизането на ИКТ в училищата

	Европейски съюз, средно (25-те членки)	Ново приети членки на Европейския съюз	България
Брой компютри на 100 ученика	9,5	6	2,1
Дял на училищата, свързани към интернет	80	55	33 (вкл. dial up)

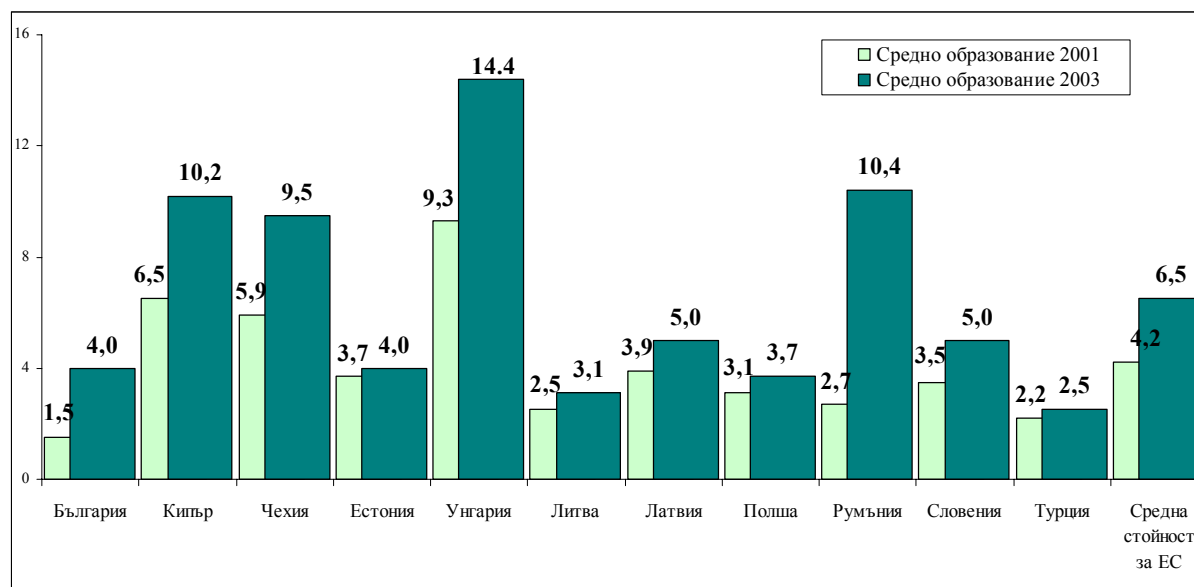
Източник: Министерство на образованието и науката

Примери за бързо преодоляване на изоставането в областта на въвеждане на ИКТ в образованието са Чехия и Унгария. В Чехия броят компютри на 100 ученика е нараснал от 2 за 2001 г. до 10,2 за 2003 г., а 80% от всички училища имат осигурен достъп до интернет. В Унгария 85% от основните и средни училища са свързани към интернет, а на 25% е осигурен високоскоростен достъп до интернет. В началото на 2004 г. на 100 български ученика се падат по 2,1 компютъра, като при отчитане на броя на съвременните компютри това съотношение е значително по-неблагоприятно и е 1,3 компютъра на 100 ученика. Незначителен е броят на училищата, които са свързани с наета линия към интернет.

Въпреки реалния напредък, който се констатира през последните години в потреблението на интернет услуги в България, системата на образованието изостава от развитите европейски страни.

³³ «Национална стратегия за въвеждане на ИКТ в българските училища», Министерство на образованието, 2004 г.

Графика 11. Брой компютри на 100 ученика в средното образование (в брой)

Източник: Министерство на образованието и науката

За над две трети от всички респонденти, интернет представлява източник на безплатна музика и най-общо забавления. Почти същият е делът на онези потребители, използващи безплатните сървъри, обмяна на програми и др. Въпреки това, **делът на учениците, използващи информационните ресурси конкретно за дейности, свързани с училище е сравнително висок – един на всеки двама.** Особено активни са учениците от професионалните гимназии с икономически профил - 70% от тях са споменали, че използват ресурсите на световната мрежа в дейности, свързани с учебната им дейност. Ако към тях се прибавят и част от тези, които са посочили, че извършват различни проучвания и справки, то този дял нараства.

Таблица 25. Основни дейности, за които се използва интернет (%)

	Вид училище			Населено място		Общо
	Средни проф. училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	София	Извън София	
Игри, забавления	63,4	61,7	58,3	68,1	59,8	62,1
Теглене-слушане на музика	64,7	71,1	69,4	79,6	62,5	67,3
Теглене на филми	47,9	58,3	59,0	63,8	48,4	52,7
Дейности, свързани с училище	47,0	51,5	70,1	57,9	50,0	52,2
Пазаруване	5,3	5,5	7,6	6,8	5,4	5,8
Разговори (ЧАТ, дискуссионна група)	58,7	53,2	68,8	58,7	59,0	58,9
Търсене на информация и справки	57,4	67,7	72,9	71,5	59,6	62,9
Уеб-дизайн	11,1	6,4	14,6	12,8	9,4	10,4
Друго	2,3	3,8	6,9	3,0	3,7	3,5
Не знае-Не отговорил	0,2	0,4	0,0	0,0	0,3	0,2

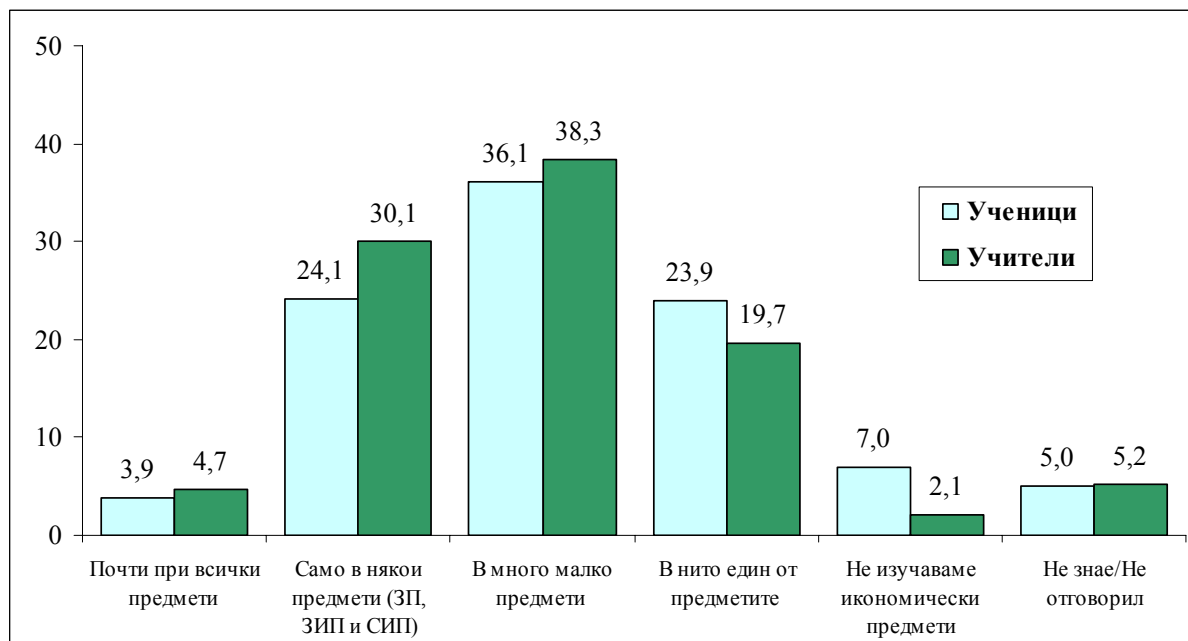
База ученици N = 200

Като цяло обаче, **интегрирането на новите технологии в учебния процес на този етап остава ограничено.** Почти еднакъв дял от учениците и от техните преподаватели

споделят мнението, че компютри се използват при обучението по много малко предмети и то предимно за по-специализирани и извън задължителната подготовка. Потреблението на ИКТ е концентрирано по-скоро извън училище и най-вече е насочено към безплатното съдържание.

Графика 12. ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ, ПРИ КОИТО СЕ ИЗПОЛЗВА КОМПЮТЪР В УЧЕБНАТА ДЕЙНОСТ (%)

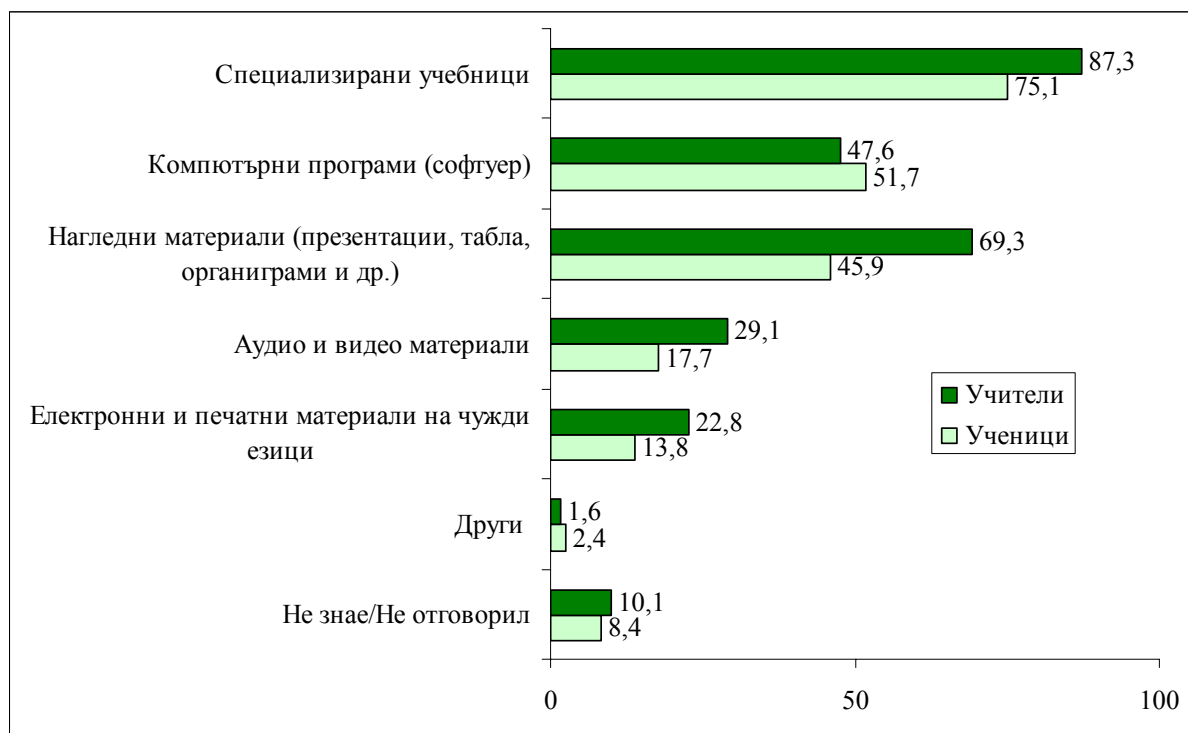

База ученици N= 1000; База учители N= 193;

Причините за слабата степен на интеграция на ИКТ в учебния процес не може да се търси в ниската информираност за тях и слабата им популярност. Това се потвърждава и от споделените становища на над половината от учениците и учителите, че компютърните програми представляват едно от основните учебни средства. Обяснението за недостатъчното навлизане на ИКТ в учебния процес се свързва предимно с ограничените технически и най-вече финансови възможности на училищата. Сред десетте най-проблематични области на средното образование учителите посочват незадоволителната материално-техническа база, недостигът на компютри и софтуер за тях (Таблица 11, Приложение б).

Учебният процес обикновено се води със стандартни средства, включващи учебници и нагледни материали, табла, схеми и др. Най-слабо се използват учебните помагала на чужди езици и аудио и видео материалите. Причините за това вероятно са ниската степен на достъпност до този вид средства за обучение, ограничените финансови ресурси на училищата и не на последно място - липсата на достатъчно знания и умения у учителите за работа със съвременни компютърни програми, аудио и видео техника и пр.

ГРАФИКА 13. УЧЕБНИ МАТЕРИАЛИ, ИЗПОЛЗВАНИ В УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС В ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРЕДМЕТИ (%)

База ученици N= 1000; База учители N= 193;

Според мненията и оценките на интервюираните ученици е налице **сравнително висока степен на обезпеченост по отношение на по-голямата част от използваните в момента стандартни учебни материали**. Това мнение не се споделя в еднаква степен от учителите. За една немалка част от тях снабдяването с учебниците и специализираната литература са сред най-належащите нужди на обучението. След тях се посочва потребността от осигуряване на нагледни материали и най-вече аудио и видео средствата. Най-силна е нуждата от тях в професионалните училища и в училищата извън София.

ТАБЛИЦА 26. ОБЕЗПЕЧЕНОСТ С УЧЕБНИ МАТЕРИАЛИ СПОРЕД ВИДА НА УЧИЛИЩЕТО И ТИПА НА НАСЕЛЕНОТО МЯСТО (%)

		Вид училище			Населено място		Общо
		Средни проф. училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	София	Извън София	
Компютърни програми	Достатъчни	56,1	45,6	57,1	57,6	51,3	53,2
	Недостатъчни	43,9	54,4	42,9	42,4	48,7	46,8
Специализирани учебници	Достатъчни	74,7	63,8	89,0	74,8	75,0	74,9
	Недостатъчни	25,3	36,2	11,0	25,2	25,0	25,1
Нагледни материали	Достатъчни	54,3	41,5	55,7	61,7	48,9	50,7
	Недостатъчни	45,7	58,5	44,3	38,3	51,1	49,3
Аудио и видео материали	Достатъчни	33,8	46,6	41,7	42,9	39,7	40,3
	Недостатъчни	66,2	53,4	58,3	57,1	60,3	59,7

Продължение:

Електронни и печатни материали на чужди езици	Достатъчни	48,9	41,5	62,8	61,0	46,6	51,2
	Недостатъчни	51,1	58,5	37,2	39,0	53,4	48,8

Заслужава да се отбележат още няколко констатации, свързани с оценките на учениците за степента на обезпеченост с дидактически средства:

- Специализираните учебници, въпреки че като цяло са осигурени в голяма степен, са сравнително най-недостатъчни в общообразователните училища. Подобна оценка се наблюдава и по отношение на нагледните материали.
- Специализираните гимназии с икономически профил са най-добре обезпечени с учебни материали на чужди езици. В средните професионални училища и в СОУ те са по-скоро недостатъчни.
- Учениците, използващи интернет за търсене на информация и справки, в по-голяма степен от останалите си съученици считат, че различните видове учебни материали в училище са недостатъчни.

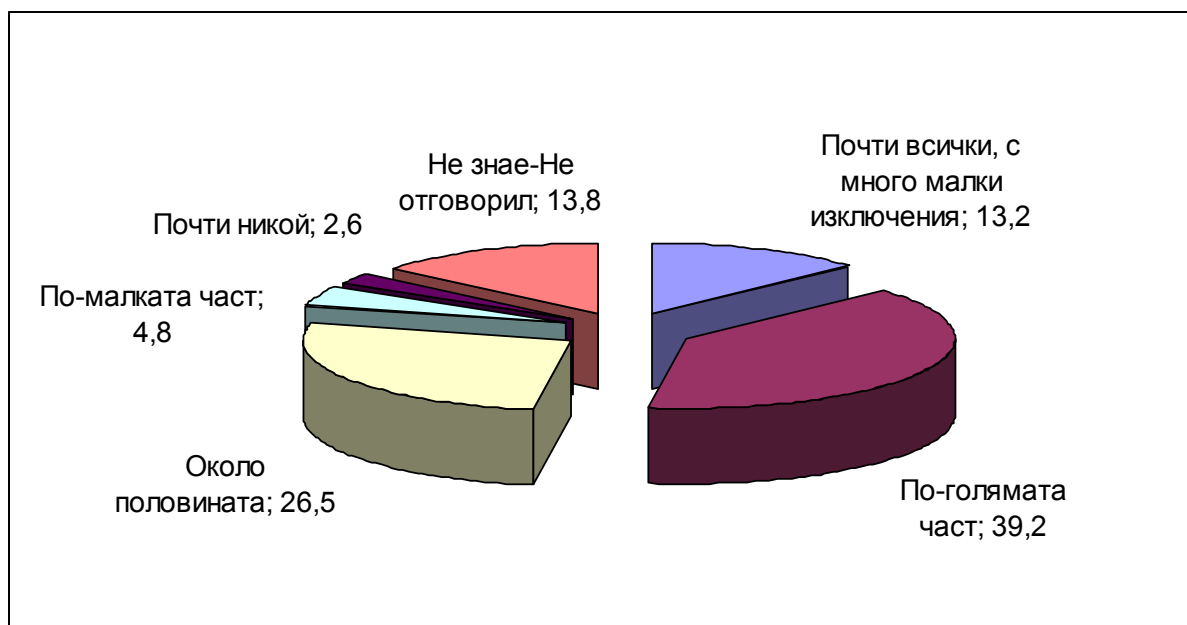
ТАБЛИЦА 27. ОБЕЗПЕЧЕНОСТ С УЧЕБНИ МАТЕРИАЛИ В ЗАВИСИМОСТ ОТ ТЕХНИЧЕСКАТА ГРАМОСТНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ (%)

		Използва Интернет	Интернет в училище	Интернет за дейности, свързани с училище	Интернет за търсене на информация и справки
Компютърни програми	Достатъчни	95,1	54,9	64,0	56,1
	Недостатъчни	85,9	45,8	52,2	68,7
Специализирани учебници	Достатъчни	87,1	43,1	58,4	61,6
	Недостатъчни	79,3	37,3	46,5	71,1
Нагледни материали	Достатъчни	83,0	47,5	62,4	54,7
	Недостатъчни	86,8	41,3	53,3	67,9
Аудио и видео материали	Достатъчни	98,4	63,5	69,8	30,2
	Недостатъчни	90,5	52,3	57,0	72,1
Електронни и печатни материали на чужди езици	Достатъчни	95,5	65,1	71,4	47,6
	Недостатъчни	90,5	47,4	59,6	64,9

5.5. ОТНОШЕНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ КЪМ ИЗУЧАВАНЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И ГОТОВНОСТ ЗА ЗАПОЧВАНЕ НА СОБСТВЕН БИЗНЕС

Като цяло, преподавателите оценяват участието на учениците в различните дейности по икономическите учебни предмети, изучавани в училище, като сравнително активно. Около и над половината от учениците, които изучават икономически учебни предмети, взимат активно участие в учебния процес според 79% от интервюираните преподаватели.

Графика 14. Дял на учениците, присъстващи в часовете по икономическите предмети, които взимат активно участие в учебния процес

База учители $N = 189$

В най-висока степен активността на учениците се проявява по отношение на затвърдяване на икономическите знания чрез упражнения и задачи, в дейностите, свързани със задължителната подготовка и при формиране на предприемачески умения и навици чрез практически занятия, разработване на проекти и др.

ТАБЛИЦА 28. МНЕНИЕ НА УЧИТЕЛИТЕ ЗА СТЕПЕНТА НА АКТИВНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ ПРИ УЧАСТИЕТО ИМ РАЗЛИЧНИ ДЕЙНОСТИ ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРЕДМЕТИ, ИЗУЧАВАНИ В УЧИЛИЩЕ

	Средна оценка	База
Затвърдяване на икономическите знания чрез упражнения, решаване на задачи, казуси и др.	2,0	N = 175
Дейности, свързани със задължителната подготовка	2,2	N = 167
Формиране на предприемачески умения и навици чрез практически занятия, проекти и др.	2,2	N = 169
Стажове и практики	2,3	N = 140
Дейности, свързани със ЗИП	2,4	N = 147
Развитие и усъвършенстване на уменията им в практиката	2,5	N = 163
Други дейности	2,7	N = 27
Дейности, свързани със СИП	2,8	N = 115
Представяне на новото учебно съдържание	2,8	N = 176

База учители N = 193

* Стойностите близки до 1 означават „Участват много активно”, а тези близки до 5 - „Изобщо не участват”

По отношение активността на учениците в различните дейности по икономическите учебни предмети, изучавани в училище, техните преподаватели дават следните оценки:

- Учениците от професионалните гимназии с икономически профил най-активно се включват в учебния процес при изучаването на икономически учебни предмети, докато техните съученици от професионалните технически училища са сравнително най-слабо активни.
- Преподавателите от извънстоличните средни училища оценяват своите възпитаници като по-активни в сравнение с анкетираните учители от София.

ТАБЛИЦА 29. МНЕНИЕ НА УЧИТЕЛИТЕ ЗА СТЕПЕНТА НА АКТИВНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ ПРИ УЧАСТИЕТО ИМ В РАЗЛИЧНИ ДЕЙНОСТИ ПО ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРЕДМЕТИ СПОРЕД ПРОФИЛА НА УЧИЛИЩЕТО И ТИПА НАСЕЛЕНО МЯСТО

	Тип училище			Населено място		Общо
	Средни проф. училища	Общо-образователни училища	Иконом. профил	София	Извън София	
Представяне на новото учебно съдържание	2,8	3,1	2,6	2,9	2,8	2,8
Затвърдяване на икономическите знания чрез упражнения, задачи	2,2	1,9	1,5	2,2	2,0	2,0
Предприемачески умения и навици чрез практически занятия	2,4	2,1	1,9	2,5	2,2	2,2
Развитие и усъвършенстване на уменията им в практиката	2,7	2,3	2,2	2,5	2,4	2,5
Дейности, свързани със задължителната подготовка	2,4	2,2	1,8	2,4	2,2	2,2
Дейности, свързани със ЗИП	2,6	2,2	2,0	2,8	2,3	2,4
Дейности, свързани със СИП	2,9	2,8	2,7	3,0	2,7	2,8
Стажове и практики	2,5	2,2	1,8	2,6	2,2	2,3
Други дейности	2,9	2,8	2,2	3,8	2,2	2,7

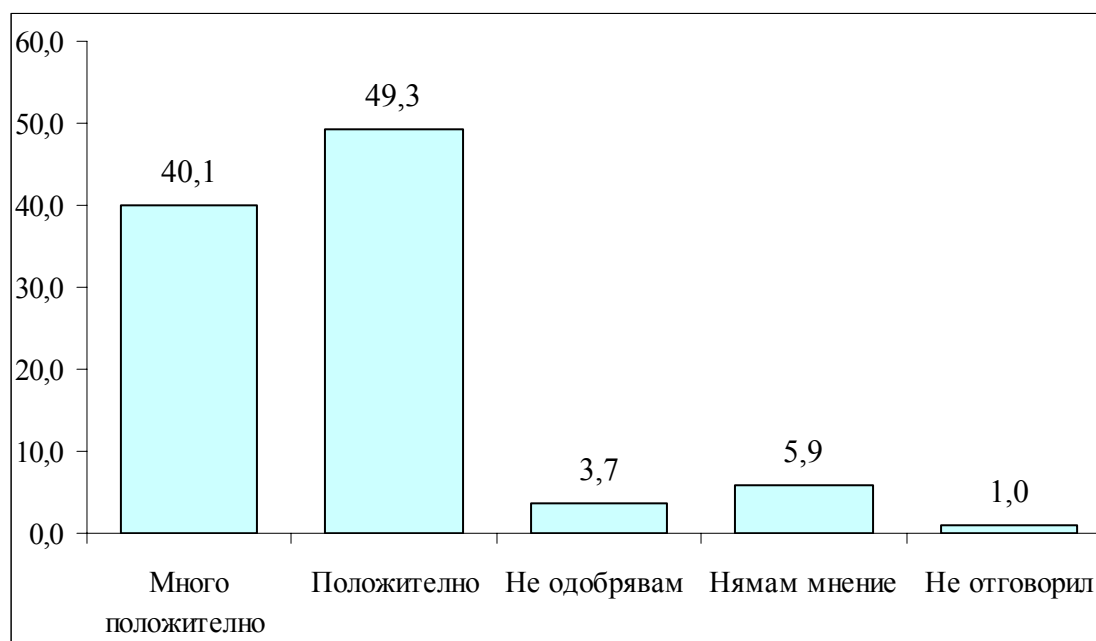
База учители N = 193

* Стойностите близки до 1 означават „Участват много активно”, а тези близки до 5 - „Изобщо не участват”

Самоподготовката и заниманията вкъщи по някои от икономическите предмети, изучавани в училище, заемат съществено място в програмата на учениците. Средно между 3 и 9 часа на седмица са им необходими, за да се подготвят самостоятелно вкъщи. Различията варират в зависимост най-вече от пола на ученика и типа на учебното заведение. Най-общо момчетата отделят средно около два часа повече на седмица в индивидуални занимания по икономическите предмети от момчетата, а учениците от средните професионални технически училища се занимават двойно по-малко в къщи от обучаващите се в професионалните гимназии с икономически профил. Не са регистрирани съществени различия в продължителността на самоподготовката на учениците от София и от останалите населени места.

Отношението на учениците към социалната фигура на предприемача е позитивно. Близо 90% от анкетираните ученици дават положителни оценки на хората, които са склонни да се ангажират със собствен бизнес след завършване на училище.

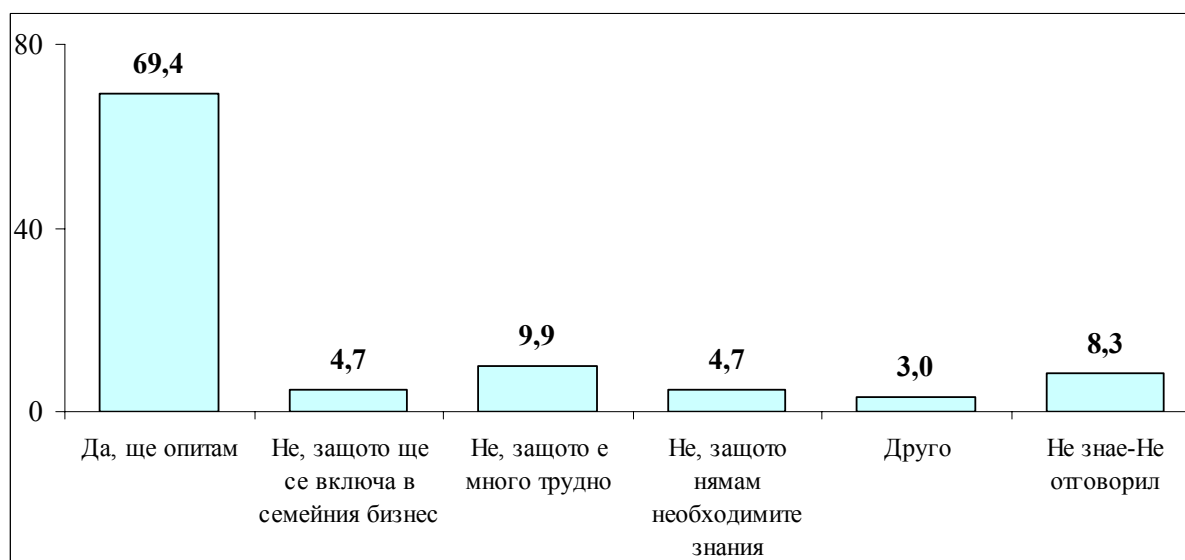
ГРАФИКА 15. ОТНОШЕНИЕ КЪМ ХОРАТА, ЗАПОЧВАЩИ СОБСТВЕН БИЗНЕС СЛЕД ЗАВЪРШВАНЕ НА УЧИЛИЩЕ (%)

База N = 1000

Готовността на учениците да започнат собствен бизнес след завършване на средното си образование също е висока. Повече от две трети от интервюираните младежи изразяват намерения да започнат собствен бизнес, след като завършат средното си образование. Всеки десети ученик изразява опасения от трудностите, съпътстващи едно такова начинание, но липсата на достатъчно знания и подготовка, нужни за стартирането на бизнес, е осъзната едва от 5% от младежите.

ГРАФИКА 16. НАМЕРЕНИЯ ЗА ЗАПОЧВАНЕ НА СОБСТВЕН БИЗНЕС ОТ УЧЕНИЦИТЕ СЛЕД ЗАВЪРШВАНЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО ИМ (%)

База N = 1000

В разрез по демографски характеристики се наблюдават следните зависимости:

- Момчетата са сравнително по-склонни да започнат свой бизнес след завършване (72%) в сравнение с анкетираните момичета (66%). Трудностите, свързани с предприемането на такава дейност, биха попречили на два пъти по-голям дял момичета в сравнение с момчетата.
- С увеличаване на възрастта на анкетираните младежи и приближаване до времето на завършване на училище, намалява делът на учениците, изразили желание да стартират свой собствен бизнес - 75% от десетокласниците и съответно 71%, 68% и 61% от обучаващите се в 11, 12 и 13 клас.
- Учениците от София са по-склонни да предприемат действия по започване на собствен бизнес след своето завършване, но също така в по-голяма степен изразяват намерение за включване в семеен бизнес. Те по-често имат и самочувствието, че притежават необходимите знания за този тип начинание в сравнение със съучениците си от останалите населени места.

ТАБЛИЦА 30. НАМЕРЕНИЯ ЗА ЗАПОЧВАНЕ НА СОБСТВЕН БИЗНЕС ОТ УЧЕНИЦИТЕ СЛЕД ТЯХНОТО ЗАВЪРШВАНЕ СПОРЕД ТИП НАСЕЛЕНО МЯСТО (%)

	София	Извън София	Общо
Да, ще опитам	72,2	68,5	69,4
Не, защото ще се включа в семейния бизнес	6,7	4,0	4,7
Не, защото е много трудно	9,0	10,2	9,9
Не, защото нямам необходимите знания	2,4	5,5	4,7
Друго	1,6	3,5	3,0
Не знае-Не отговорил	8,2	8,3	8,3
	100,0	100,0	100,0

База $N = 1000$

Поставени пред хипотетичен избор, повече от половината от анкетираните ученици свързват своето бъдещо развитие с участието в собствен бизнес, най-вече поради осигуряваната от него независимост. Причините за това се свързват най-вече с личното финансово благополучие и печеленето на пари. За всеки пети ученик работата в държавна институция или утвърдена частна фирма също представлява перспективна възможност за професионална кариера и лично развитие.

ТАБЛИЦА 31. ПРЕДПОЧИТАНИЯ КЪМ БЪДЕЩА ПРОФЕСИОНАЛНА РЕАЛИЗАЦИЯ (%)

Работа в собствен бизнес, защото има повече независимост	55,4
Работа в държавна институция (или фирма), защото е по-сигурно	18,3
Работа във вече утвърдена частна фирма, защото има повече пари	20,2
Нямам мнение	4,9
Не отговорил	1,2

База $N = 1000$

- Момчетата са по-склонни да потърсят след завършването си реализация в частна фирма, докато за момчетата разкриването и започването на собствен бизнес е по-ясно изразено като предпочитание.
- С нарастване броя на членовете на домакинството на интервюираните ученици и с нарастване на месечния брутен доход на съответните домакинства, намалява делът на желаещите да започнат работа в държавна

институция. Обратно, колкото по-голяма е числеността на домакинството на респондентите и с нарастване на доходите на домакинството на ученика, толкова по-силно изразено е желанието за придобиване на повече независимост чрез започване на собствен бизнес.

- Според типа населено място е отчетен лек превес на предпочитанията към реализация в държавна институция за интервюираните извън София.
- Обучаващите се в средни професионални технически училища в по-голяма степен търсят сигурността на държавната служба от своите връстници. Най-голяма склонност за започване на собствен бизнес са декларирали учениците от общообразователните училища (дял от над две трети).
- Възрастта и класът на ученика не оказват влияние върху предпочитанията към бъдеща професионална реализация.

ТАБЛИЦА 32. ПРЕДПОЧИТАНИЯ КЪМ БЪДЕЩА ПРОФЕСИОНАЛНА РЕАЛИЗАЦИЯ СПОРЕД ТИПА УЧИЛИЩЕ (%)

	Средно професионално техническо училище	Общообразователно училище	Професионална гимназия с икономически профил	Общо:
Работа в държавна институция	21,3	14,0	14,3	18,3
Работа в частна фирма	21,5	15,6	23,0	20,2
Работа в собствен бизнес	49,7	66,5	58,4	55,4
Нямам мнение	6,0	3,1	3,7	4,9
Не отговорил	1,5	0,8	0,6	1,2
	100,0	100,0	100,0	100,0

База N = 1000

Според учениците, важна предпоставка за практическата им реализация в бизнеса е притежаването на определени личностни качества и наличието на благоприятни обективни условия. Мнението на респондентите за обективните условия, които трябва да са налице за нормалното функциониране на една фирма, до голяма степен са определящи и за личностните качества на предприемача. Като сравнително най-важни условия и от учителите, и от учениците са посочени наличието на начален капитал, връзки и контакти, а от личностните качества – инициативност, амбициозност и професионализъм. Сравнително най-маловажно условие според учениците е наличието на стабилна политическа обстановка, а от личните качества – пестеливостта. Най-често с концепцията „предприемачество” се асоциират управлението на бизнес и желанието да се занимаваш с такава дейност (Таблица 10, Приложение 6). Интересно е да се отбележи обаче, че малко повече от една десета от запитаните свързват това понятие с новите идеи и иновативността. Приблизително същият е и дялът на тези, за които предприемачеството представлява правилно разбиране на риска и необходимостта от умения да се борави с пари и отговорности.

ТАБЛИЦА 33. ВАЖНОСТ НА НЕОБХОДИМИТЕ ЛИЧНОСТНИ КАЧЕСТВА И УСЛОВИЯ, ЗА ДА СТАНЕ УЧЕНИКЪТ ПРЕДПРИЕМАЧ (%)

	Ученици	База	Учители	База
Начален капитал	1,3	N = 980	1,3	N = 191
Професионализъм	1,3	N = 981	1,3	N = 191
Амбициозност	1,3	N = 987	1,3	N = 190
Инициативност	1,3	N = 985	1,1	N = 193
Връзки и контакти	1,3	N = 975	1,3	N = 191
Коректност	1,6	N = 977	1,5	N = 190
Икономическа свобода	1,6	N = 973	1,6	N = 192
Изгоден кредит	1,7	N = 970	1,6	N = 189
Риск	1,8	N = 977	1,6	N = 191
Честност	1,8	N = 982	1,7	N = 190
Стабилна политическа обстановка	1,9	N = 955	1,5	N = 192
Природна интелигентност	1,9	N = 971	2,0	N = 190
Новаторство	1,9	N = 972	1,4	N = 190
Пестеливост	2,1	N = 973	2,2	N = 189
Друго	2,2	N = 95	2,1	N = 19

* Стойностите близки до 1 означават „много важни“, а тези близки до 5 „изобщо не са важни“.

Според учениците, сред най-ценните лични качества, които се формират въз основа на изучаваните икономически предмети, се открояват уменията за общуване, за взимане на решения, за създаване и работа в екип, уменията за самостоятелна работа и възможността да се формира и изразява лично мнение. Учителите като цяло споделят подобно мнение, но полезността на влиянието на изучаваните икономически дисциплини върху развитието на жизненоважни умения у учениците е оценена по-високо от преподавателите в сравнение с оценките на учениците.

ТАБЛИЦА 34. ОЦЕНКА ЗА ВЛИЯНИЕТО, КОЕТО ОКАЗВА ИЗУЧАВАНЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ УМЕНИЯ (СРЕДНИ ОЦЕНКИ)*

	Ученици	База	Учители	База
Умения за общуване	1,8	N = 900	1,6	N = 192
Умения за вземане на решения	1,8	N = 903	1,6	N = 192
Умения за работа в екип	1,9	N = 893	1,7	N = 191
Формиране и изразяване на лично мнение	1,9	N = 895	1,9	N = 192
Умения за създаване на екип	1,9	N = 897	1,7	N = 192
Умения за самостоятелна работа	1,9	N = 900	1,8	N = 193
Умения за създаване на бизнес идеи	2,0	N = 889	1,8	N = 191
Умения за водене на преговори	2,0	N = 890	2,0	N = 190
Аналитично мислене	2,0	N = 887	1,7	N = 192
Инициативност	2,0	N = 896	1,8	N = 191
Умения за разрешаване на проблеми	2,0	N = 889	1,9	N = 193
Умения за използване на лични познанства, контакти	2,1	N = 877	2,0	N = 187

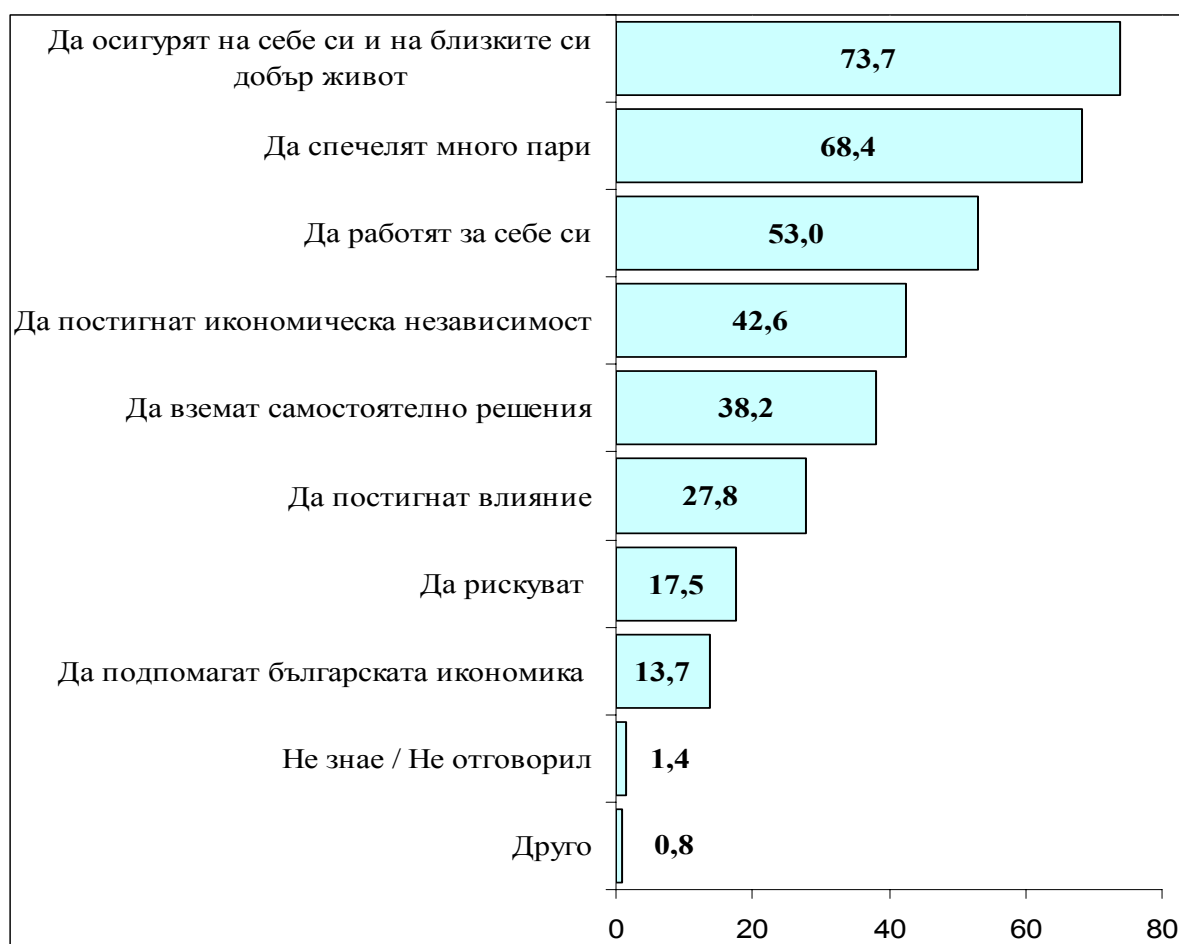
Продължение:

Умения за инвестиране	2,1	N = 888	2,0	N = 190
Познаване на законите и нормативната база	2,1	N = 888	1,8	N = 193
Познаване на информационни продукти	2,2	N = 883	2,0	N = 189
Умения за работа в непозната среда	2,2	N = 882	2,2	N = 192
Самочувствие	2,2	N = 901	1,9	N = 193
Умения да управлявате промяната	2,4	N = 868	2,2	N = 187
Осъществяване на лидерство	2,4	N = 888	2,2	N = 188
Творчески подход	2,4	N = 901	1,9	N = 193

* Стойностите близки до 1 означават „много полезни”, а тези близки до 5 „изобщо не са полезни”.

Според преобладаващата част от учениците, основният фактор, който влияе за формирането на нагласа за започване на частен бизнес, е личното благоденствие на предприемачите, което най-често се свързва с желанието за осигуряване на висок стандарт на живот и финансово благополучие. Едва всеки седми от анкетираните ученици смята, че предприемачите започват своята дейност, с цел подпомагане икономиката на страната.

Графика 17. МОТИВАЦИЯ НА ХОРАТА ОТ ЧАСТНИЯ БИЗНЕС ЗА ЗАПОЧВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКА ДЕЙНОСТ (ОТГОВОР „ДА”, %)

База N = 1000

5.6. МЯСТО И РОЛЯ НА БИЗНЕСА И ИЗВЪНУЧИЛИЩНОТО ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ОБУЧЕНИЕТО В ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДУХ

Една от основните дейности по проекта бе провеждането на поредица от качествени интервюта с представители на бизнеса и образователните центрове и организации, които предоставят образователни услуги в областта на бизнеса и предприемачеството. Представителите на деловите среди и бизнеса в България са сред най-важните целеви групи, към които е насочено изследването. Респондентите са предимно представители на малки и средни предприятия от всички икономически сектори на страната. Информацията, предоставена от тези респонденти, се отнася до оценката на професионалното обучение за формиране на предприемачески дух от позициите на действащите бизнесмени, готовността на предприемачите да се ангажират с проблемите на обучението по предприемачество, качеството на получаваните знания и умения от учениците в средните училища в областта на ръководенето на стопански единици, конкретни практически предложения за реформа в областта на образователната система, включването на предмети в областта на предприемачеството и организиране на практическата подготовка и др.

5.6.1. Ангажираност и оценка на бизнеса за обучението в дух на предприемачество в средните професионални училища

Деловите среди декларира подкрепа за обучението в дух на предприемачество чрез осигуряване на стажантски програми и финансова помощ. Същевременно, интервюираните са на мнение, че ефективното обучение изисква едновременните усилия на учители и представители на бизнеса. Остава се с впечатлението обаче, че **участието на бизнеса в процеса на обучение в дух на предприемачество е по-скоро декларативно, отколкото техни осъзнати потребност и интерес.** Индикатор за това е и фактът, че много малка част от учениците посочват малките и средни фирми като предпочитано място за провеждане на практики и стажове. Причините за това могат да се търсят, от една страна, в ниската ефективност на досега съществуващите стажове според голяма част от интервюираните бизнесмени. От друга страна, законодателството не стимулира интерес на бизнеса да участва в този процес. Представител на Българска стопанска камара (БСК) категорично заяви, че в момента бизнесът няма интерес от провеждане на стажове и практики, поради факта, че неговите интереси не са защитени законово. Той изрази мнение, че на фирмите трябва да се заплаща за това, че провеждат обучение, а не стажът да се оформя като трудови отношения, защото те не са такива. Представителите както на БСК, така и на Българската търговско промишлена палата (БТПП) заявиха, че съществува практика на нереални стажове. Бизнесмени участват в училищните настоятелства не защото имат възможност и желание да влияят на учебния процес, а защото техните деца учат в съответното училище. Сегашната система на държавни изпити в професионалните училища е единственият момент, в който представителите на бизнеса имат възможност да изразят мнение по учебния процес, съдържанието и формите на преподавания материал. През целия четиригодишен период на обучение те нямат възможност да влияят върху параметрите и критериите, на които трябва да отговарят завършващите професионални училища. От тази гледна точка, те нямат интерес да се включват в инициативи за провеждане на стажове или производствени практики. В същото време не се отчита, че инвестициите на бизнеса в образованието и обучението на този етап са минимални, а държавата не може да поеме цялата финансова тежест за финансиране на образованието. Нейната роля е да насърчава бизнеса в тази посока, като създава условия той да получи финансови облекчения, ако се включи в издръжката на обучението.

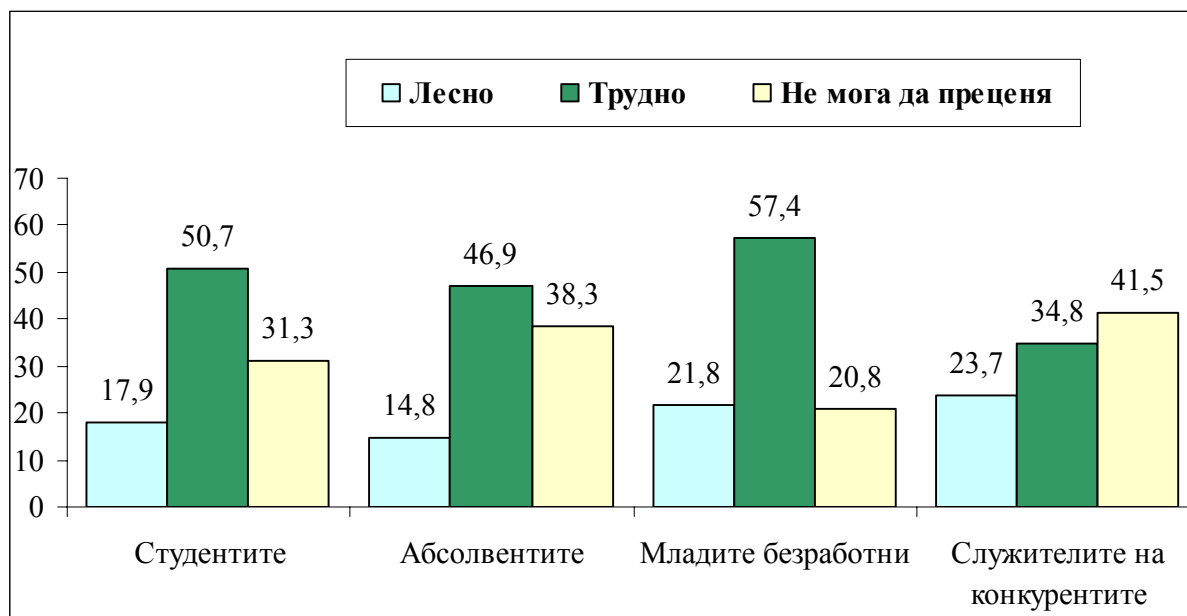
Липсата на осъзната потребност и интерес за по-тясно сътрудничество между бизнеса и средните професионални училища говори за нужда от обща политика в тази посока. Цел на тази политика е **да се намери пресечната точка между интереса на деловите среди, училището и учениците и да осигури нормативна база за насърчаване на бизнеса да инвестира в образованието и конкретно в обучението по предприемачество.** Участието на бизнес организациите в обучението в дух на предприемачество се вижда по посока на по-добра координация и обучение на самите учители. Предлага се бизнесът и браншовите организации да организират курсове и семинари за учители, преподаващи предмети, свързани с предприемачеството. Така те ще повишават непрекъснато своята квалификация и ще бъдат мотивирани да въвеждат нови методи на обучение.

Общо взето, отношението на бизнеса към обучението в дух на предприемачество в средните професионални училища е положително. Трябва да се има предвид, че в рамките на проведените интервюта имаше само няколко фирми, които действително работят с професионални гимназии и осигуряват стажове и учебни практики. Като цяло те бяха доволни от сътрудничеството си с тези училища. **Очакванията обаче са, че то би имало много по-голям ефект, ако обхване цялата система на средно образование в страната, а не само отделни елитни професионални гимназии.**

За момента ролята на работодателите в процеса на възпитание и обучение в дух на предприемачество е сведено единствено до осигуряване на стажове и учебни практики, които не винаги са ефективни. Ролята на работодателите трябва да се търси по-скоро в реалното им участие в учебния процес като външни лектори, които да онагледяват и конкретизират теоретичния материал чрез примери от практиката. Допълнително, системата на стажове и практики трябва да се усъвършенства, така че работодателят да е наясно още от самото начало на стажа какво ще бъде неговото съдържание и крайна цел за всеки един от стажантите. Водещият принцип е да се намери и гарантира интересът на работодателя в процеса на сътрудничество между бизнеса и училището.

Подготовката, познанията и уменията, които учениците получават, не са достатъчни да задоволят потребностите на бизнеса. Тази констатация се отнася за цялата образователна система. Една от възможностите за преодоляване на разминаването между бизнеса и средното образование предполага именно въвеждането на икономически предмети в учебните програми. За да се увеличи тяхната ефективност, те трябва да бъдат съчетани със съответната форма на обучение и партньорско сътрудничество с бизнеса. Резултатите от изследването потвърдиха предварителната хипотеза, че **бизнесът не е доволен от подготовката на хората със средно образование.** Нашите предположения се базираха на предишни изследвания, които касаят отношението на бизнеса към висшето образование. Намирането на „качествен” служител е голям проблем за работодателя.

ГРАФИКА 18. ОЦЕНКИ ЗА НАМИРАНЕТО НА КАЧЕСТВЕНИ СЛУЖИТЕЛИ СРЕД:

База $N = 418$ (представители на бизнеса)

Ето защо основна цел при качественото изследване сред представителите на бизнеса бе да регистрираме кои са потребностите на бизнеса, които не се покриват от завършващите средни училища и каква е степента на това несъответствие. Според интервюираните бизнесмени, **системата на икономическо образование трябва да обхване цялото средно образование и да не бъде ограничавана само до професионалните гимназии и икономически профилираните паралелки на общообразователните училища.** Учениците трябва да получават основни икономически знания, с които да започнат да се запознават още от първите класове на средното общо и професионално образование. Те трябва да представляват комбинация от познания за икономическата и политическата система в страната, както и поредица от конкретни умения, например как се регистрира фирма, как се формират разходи, как се изготвя фактура и какво е платежно нареждане. Това са минимум базови знания, които всеки завършващ средно училище трябва да притежава, за да посрещне изискванията на работодателя.

На практика много от учениците не познават структурите, отраслите, състоянието и перспективите на местната икономика. Това води до неправилна ориентация и подход в осъществяването на бизнес инициативите си или до търсене на реализация в други региони, поради непознаването на условията в собствения. Въвеждането на такъв тип обучение в средните училища може да допринесе и за намаляване на миграцията към големите градове, защото учениците ще виждат повече възможности за започване на собствен бизнес съобразно местните условия. Ще се създадат и условия учениците да се ориентират към съответните местни сектори и предприятия, които са естествена среда за тяхната бъдеща реализация, чрез провеждане на стажове и специализации в структурите на местния бизнес.

За разлика от учебни предмети като „Основи на пазарната икономика”, където материалът е в голяма степен общ и теоретичен, то представители на бизнеса, на държавната администрация и неправителствени организации могат да развият и обогатяват преподаването на предмета „Предприемачество” според своя опит и бизнес практика. Това също така ще провокира обмена на информация между различните

структури, участващи в анализите на местната икономика и съставянето на учебните планове и програми.

Постепенното адаптиране на младите хора към изискванията на трудовия пазар изисква **обучението в дух на предприемачество да се ориентира в по-голяма степен към формиране на практически умения**. Според интервюираните представители на бизнеса, като цяло завършващите професионално средно образование са добре теоретично подготвени, но нямат необходимите практически умения.

“40 теория/60 практика, за да са по-подготвени, когато се наложи да практикуват дейността си.” (ЕТ, гр. Варна)

“Теорията е много по-силно застъпена. Практически занимания според мен въобще нямат или ако имат, те са изключително недостатъчни. А пък на нас ни трябва хора за реална бизнес среда.” (консултантска фирма, гр. София)

Теоретичните познания създават основата, върху която се надграждат другите умения. Над 70% от интервюираните представители на бизнеса в изследване, финансирано от CERGE-EI Foundation заявяват, че тяхната дейност е по-скоро занаят. Поради тази нагласа, неговите представители очакват завършващите средно образование да имат представа от основните икономически концепции и принципи, а останалите им умения да са свързани с практическото прилагане на тези базови знания. Представителите на деловите среди не очакват, че учениците ще бъдат абсолютно завършени кадри - не липсата на трудов опит е проблем, колкото липсата на практически умения.

За представителите на бизнеса дисбалансът в съотношението теория-практика и недостатъчната мотивация на учениците са сред най-важните причини за проблемите в обучението в дух на предприемачество в средните професионални училища и икономически профилираните паралелки на общообразователните училища. Тук се получава видимо разминаване между представителите на бизнес средите, от една страна и мнозинството учители и директори на професионални гимназии, според които балансът “теория-практика”, както е включен в учебните планове и програми понастоящем, е оптимален. Следователно, причините за впечатлението, с което остават хората от бизнеса за недостатъчната подготвеност на абсолвентите на практическо равнище, следва да се търси по посока на действителното реализиране на целите на практическата подготовка на учениците, уплътняването на учебното време със значими дейности, използваната методика и редица други педагогически фактори, влияещи върху качеството на усвоените умения.

Графика 19. Основни причини за успеха/неуспеха на обучението в дух на предприемачество – представители на бизнеса (%)

За предприемачите **организацията на учебния процес е ключът към повишаване ефективността от обучението в дух на предприемачество**. Водещата позиция на фактора “съотношение между теория и практика” отразява желанието на бизнеса завършващите средно образование да притежават повече практически умения. Тяхното натрупване става чрез интерактивни методи на обучение като ролеви игри, решаване на казуси и задачи, разработване на бизнес проекти и др. Допълнително, въвеждането на беседи и разговори ще спомогне за повишаване на мотивацията на учениците да участват в учебния процес. Голяма част от интервюираните представители на бизнеса изказаха мнение, че е необходимо в училище да се осъществява реално и компетентно професионално ориентиране, което би допринесло за по-лесното адаптиране на завършващите средно образование към изискванията на трудовия пазар.

“Да се наблегне на срещи с хора от бизнеса, което би допринесло за по-ясни представи как стоят нещата в реалния живот.” (ЕТ, гр. Пловдив)

5.6.2. Обучение в дух на предприемачество извън средните училища

През последните 10-15 години центровете за професионално обучение изпълняват нелеката задача да квалифицират и преквалифицират част от безработните в България. Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО) към

Министерския съвет е институцията, която лицензира центровете за професионално обучение. Нейната дейност се регламентира от Закона за народната просвета (обнародван в ДВ бр.86, 1991 г.; изм. и доп. 1996 г., 1998 г., 1999 г.) и от Закона за професионалното образование и обучение (обнародван в ДВ бр. 68, 1999 г.). НАПОО също така разработва и предлага на министъра на образованието и науката рамковите изисквания за разработване на държавни образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии (приети с протокол № 7/11.07.2001 г. на УС на НАПОО, изм. и доп. с протокол № 7/22.05.2002 г. на УС на НАПОО).

Рамковите изисквания определят структурата на обучението за придобиване на квалификация по професии. Тази структура е: задължителна професионална подготовка, единна за всички специалности; отраслова професионална подготовка, единна за всички специалности от професионалното направление; и задължителна професионална подготовка, специфична за всяка професия. Със задължителната професионална подготовка трябва да се покрият следните области на компетенции: икономически знания, предприемачески умения, ползване на информационна техника и технологии, комуникативни умения, умения за работа в екип, трудово - правни знания, чуждоезикова подготовка, психологически знания, спазване на изискванията за здравословни и безопасни условия на работа и др. поради голямото разнообразие и специфичните особености на професиите, всяко обучение за придобиване на квалификация включва различни елементи от задължителната професионална подготовка.

Центровете за професионално обучение пряко обслужват нуждите на бизнеса, което ги прави по-гъвкави структури относно придобиването на конкретни професионални умения за по-кратко време, в сравнение със средните общообразователни и професионални училища. Освен това, те са комерсиални организации и тяхната цел е да работят за печалба. Основната част от курсистите в центровете за професионално обучение са безработни или такива, които желаят да се преквалифицират. Рядко в курсовете се записват току-що завършили средното си образование, за което има и законово ограничение. Ето защо, тяхната главна цел е получаването на нова или допълнителна квалификация.

Образът на професионалните гимназии сред представителите на центровете за професионално обучение не е еднозначен. Някои от тях имат преки и точни наблюдения, а мненията им се основават на конкретни впечатления, докато други възпроизвеждат стандартни обществени нагласи към професионалните училища. Общият положителен образ на професионалното образование се основава на впечатленията от профилираните икономически гимназии, най-вече на по-престижните стопанско-финансови и търговско-банкови гимназии. Високо се оценяват както преподавателите, така и базата на тези училища, а оттам се прави извода, че учениците в тях са по-добре подготвени. Истина е обаче и обстоятелството, че една значителна част от центровете за професионално обучение използват услугите на преподаватели именно от тези гимназии и това би могло да повлияе върху категорично изразеното им положително отношение към този тип средни училища.

Вторият негативен пласт в събирателния образ на професионалното образование се определя от останалите средни професионални технически училища. **Определено оценката за подготвеността на учениците, които завършват тези училища, е ниска.** Причините, които се посочват, са разнообразни - остарялата материално-техническа база, липсата на сътрудничество с бизнеса, нереалните и неефективни стажове, сравнително ниската професионална подготовка и мотивация на преподавателите.

“В средното образование да говорим за придобиване на предприемачески умения е твърде пресилено, поне лично според мен. Оказва се, че на учениците им липсват базови знания и умения, няма офис култура, което е минимално необходимото изискване, за да може човек да пристъпи към формиране на предприемачески умения.” (представител на учебен център към фондация “Общество на познанието”)

“Малка част от завършващите като цяло имат някаква ориентация да се развиват в дадена област от изучаваното в училище. Смятам, че трябва да бъдат включени предмети, които да ги подготвят за реалния живот и които да помогнат при формиране на тяхната представа за намеренията им след като излязат от училище. Трябва да им се изяснят правата като граждани, взаимоотношенията им с бъдещия работодател ...” (представител на учебен център към “Спарки” АД, гр.Русе).

“Според мен учителите са с добра теоретична подготовка, но не са мотивирани, защото работят за жълти стотинки” (представител на учебен център към “Насърчаване на заетостта”).

За представителите на центрове за професионално обучение доближаването на средното образование до реалния икономически живот се свързва преди всичко с усъвършенстване формите на обучение. Представителите на центрове, които обучават в занаятчийски професии, категорично заявяват, че практическото обучение трябва да бъде застъпено в много по-голяма степен и да се осъществява при по-добра и модерна техническа база. Центровете, които готвят счетоводители, социални работници и други служители, по-скоро държат на солидната теоретична подготовка. Това разминаване е естествено и е обосновано от различните професии, за които центровете са получили лиценз. Друг проблем на средното професионално образование, който беше изтъкнат, е липсата на унифицираност между учебните програми за една и съща професия. Като резултат учениците по една и съща специалност, но в различни училища, получават неравностойни познания и практически умения.

Центровете за професионално обучение като цяло не се самоопределят като конкуренция на средните училища за професионално обучение. Те запълват празнини в практическото обучение на учениците по дадена професия. Причините за това са, че често центровете за професионално обучение притежават по-добра и модерна техника, осъвременени учебни програми и планове, както и мотивирани преподаватели. Тези изводи се отнасят най-вече до центровете, които обучават в занаятчийски професии. Това не е в сила за обучителни курсове, които не изискват учебна практика - за счетоводители, социални работници и други.

“Най-големият проблем в професионалните гимназии е, че практиката не се застъпва достатъчно. Затова те идват при нас да си доучват, след като приключат с училище.” (учебен център “Наси”)

Бяха направени и някои радикални предложения, едно от които бе професионалното обучение да се отдели от средното образование и да премине към колежанското ниво или към центровете за професионално обучение. Така средното училище ще дава общото образование и основа, на което трябва да стъпи всяко едно професионално обучение, което по същество е специализация.

“Всички професии, изучавани в професионалните гимназии, СОУ и техникумите, трябва да излязат от образователния ценз. В противен случай, учил 4 години за готвач, а е по-слабо подготвен от завършил 3-месечен курс. Най-слабо подготвените кадри излизат от професионалните училища. Реализацията им е не повече от 10%. Дипломите им никъде не се признават, поради големия брой общообразователни предмети.”

VI. ОСНОВНИ ИЗВОДИ ЗА ПРОЦЕСА НА ВЪЗПИТАНИЕ, ОБУЧЕНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ

В осъществения анализ бяха идентифицирани редица проблеми и предизвикателства в системата на професионалното образование и обучението в дух на предприемачество. В този параграф ще бъде направен опит за систематизирано обобщение на най-важните от тях като не се подценяват и постигнатите резултати.

6.1. ПРОБЛЕМИ И НЕСЪВЪРШЕНСТВА В СИСТЕМАТА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕТО В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Въпреки наличието на правителствени документи, в които се подчертава значението на обучението в предприемачество и формирането на предприемачески дух, все още не са достатъчни поетите политически ангажименти за насърчаване на предприемачеството в професионалното образование. Не е създадено координационно звено между институциите за насърчаване обучението в дух на предприемачество, функциониращо на високо управленско ниво и включващо представители от различни министерства - Министерство на икономиката, Министерство на образованието и науката, Министерство на финансите, Министерство на труда и социалната политика и други заинтересовани държавни агенции и неправителствени организации. Не съществува и единна стратегия за обучение в дух на предприемачество във всички степени на образование, разработена и приета от висша държавна институция. Няма одобрен план за действие за насърчаване на политиката за обучение по предприемачество и единен координационен център на национално ниво, отговорен за събиране на количествени данни за системата за обучение в дух на предприемачество в различните степени на образование.

Сериозен проблем на професионалното образование в страната е липсата на единна система за измерване и оценка на неговото състояние и качеството на подготовка на учениците в дух на предприемачество. Не се събира и предоставя систематизирана информация за реализацията на завършилите професионалните училища, за да може да се преценят качеството и ефективността на обучението и да се направят надеждни международни сравнения. В настоящия доклад са предложени за обсъждане индикатори като първоначален опит за разработването на единна система за мониторинг на състоянието и напредъка на българската образователна система в рамките на европейските приоритети, свързани с насърчаването на предприемачеството, заложен в Европейската харта за малките предприятия.

Един от основните общи проблеми за средните общообразователни училища в България, включително и за професионалните гимназии, е ниският относителен дял от БВП, който се отделя за образование. Както бе посочено, публичните разходи за образование в страната в последните години средно са около 4.0 - 4,3 % от БВП, но все още са по-ниски в сравнение с развитите европейски държави, включително и

бивши социалистически страни. Например, в Латвия, Литва, Полша, Унгария и други разходите за образование надхвърлят 5 % от БВП, а в страни като Дания, Швеция и Норвегия те са между 7% и 9%. Това рефлектира върху всички аспекти на училищната и учебна среда в българското училище – материална база, хардуерна и софтуерна осигуреност, качество на информационните и комуникационни технологии, социално-битов комфорт на участниците в образователно-възпитателния процес, мотивацията на учителите и учениците за ефективна учебна дейност. **Може да се направи заключението, че за да се модернизира с бързи темпове образователната система в България и да се доближи до равнището на развитите европейски страни, е необходимо да се увеличи както делът на разходите за образование в БВП на страната, така и да се стимулират частните инвестиции в образованието.**

В същото време финансовите ресурси, насочвани към средното образование, не винаги се управляват и изразходват ефективно. Многобройните централни регулации поглъщат значителни средства, които могат да се насочат към училищата. Недостатъчно се ангажират общините и училищните директори с ефективното управление на паричните ресурси. Финансирането на средното образование се осъществява предимно на основата на система от натурални показатели (брой ученици в паралелка, брой учителски часове и др.), които от своя страна не отговарят на потребностите на ползвателите на образователната услуга (т.е. не се финансират програми, обвързани с конкретни цели), което генерира неефективни разходи в сектора. Чрез действащия модел на управление и финансиране на образователния процес се възпроизвеждат ниските стандарти за масовите училища и дефицита на предлагане на качествени образователни услуги.

През 2005 година е направена важна стъпка към включването на учебния предмет “Предприемачество” (заедно с предметите “Икономика” и “Бизнес комуникации) в задължителната професионална подготовка на учениците от неикономическите специалности и професии. Това ще доведе до засилване на прагматичния характер на професионалното обучение и модернизирането му по посока на европейските стандарти за формиране на съвременна икономическа и предприемаческа култура у всички ученици. Недостатък е, че **усвояването на знанията и уменията по предприемачество на този етап е предвидено само в условията на класната стая, без практикуване, стажуване и други по-ефективни и приобщаващи към икономическа реалност методи и форми на обучение.** Ефектът от въвеждането на новите учебни предмети, ориентирани към обучение и възпитание в дух на предприемачество, ще може да бъде оценен едва след апробирането им в реални условия за поне една учебна година.

Като сериозен проблем се очертава и цялостното състояние на практическата подготовка на учениците в средното професионално образование. Въпреки че според учителите практическите форми на обучение имат много добър образователен потенциал, а учениците проявяват засилен интерес към тях, реалното участие на младежите в практически форми на професионално обучение е ограничено. Едва 20% от изследваните ученици са били включени в последната година в учебни и производствени стажове и практики. Същевременно голяма част от интервюираните представители на бизнеса изразяват мнението, че **в настоящата си форма стажовете и практиките до голяма степен се провеждат формално и са неефективни.** Констатират се и несъответствия между интереса на учениците и реалните възможности за приложение на наученото чрез провежданите стажове и практики в желани от тях фирми и организации. Това създава напрежение, което може съществено да намали интереса към икономическите предмети и да окаже негативно въздействие върху мотивацията на учениците. Не се адаптират пълноценно в професионалното средно образование и съществуващите модерни европейски и

национални “добри практики” за практическо обучение в дух на предприемачество, които се познават слабо и се използват ограничено особено в професионалните училища с технически профил.

Качеството на подготовката на учителите в средните общообразователни училища с икономически профил и професионалните гимназии също предизвиква загриженост. Изразяват се опасения, че към учителската професия се насочват предимно специалисти-икономисти с педагогическа квалификация, които не са намерили място в по-престижни и по-високо платени сфери на пазарната икономика. В същото време тези специалисти-икономисти нямат необходимата мотивация и педагогическа подготовка и квалификация като количество и качество педагогически знания и умения, получени в рамките на минимум бакалавърска степен на обучение. В действителност, т.нар. педагогическа квалификация на учителите по икономическите учебни предмети, е крайно ограничена и недостатъчна. Илюзия е, че може да се подготвят икономисти като добри учители, които познават и умеят да прилагат съвременни методи, форми, техники, средства на обучението, модели на общуване със своите ученици само в рамките на няколко лекционни курса.

Наред с очерталите се добри педагогически модели на използването на подходящи, адекватни, съвременни интерактивни методи и форми на обучение (виж Приложение 4) настоящето изследване открие като **особено сериозен въпроса с преобладаването на методи за устна комуникация в професионалните училища, подценяването и по-скоро непознаването и неприлагането на методи, форми, техники и средства, които да активизират учениците в учебния процес и да ги поставят в учебна среда, близка до икономическата реалност.** Подценяването на методите, които провокират мисленето и симулират условия, близки до реалните, влияе негативно върху трайното усвояване на преподавания учебен материал. Колкото и добре да е подбрано и структурирано едно учебно съдържание по предприемачество, то само по себе си не довежда до формирането на предприемачески умения, които са всъщност “знания в действие”. Причините за това състояние на нещата следва да се търсят в няколко посоки: все още ниското равнище на педагогическа подготовка и квалификация на повечето учители в сферата на професионалното образование, недостатъчната и неосъвременена материално-техническа база, както и ниското заплащане на учителския труд, който не стимулира добри професионалисти да работят в професионалните гимназии.

По-голямата част от учителите **не използват и модерни форми и техники за проверка на знанията на учениците.** Прилагането на ограничен брой методи /предимно устно и писмено изпитване/ и пренебрегването на оценяването на практически умения, нагласи, отношението на учениците към преподаването учебно съдържание, може да се определи като ограничение за повечето ученици в системата на професионалното образование да изявят действителните си заложби, интереси и възможности за бъдеща професионална реализация. В този контекст включването на доцимологическа подготовка в педагогическите знания и умения на учителите в тази система е обективна потребност.

Друг проблем, който бе идентифициран и от учителите, и от представителите на бизнеса и на центровете за професионално обучение е, че значителна част от учебните програми в професионалното образование са остарели както по отношение нивото на модерните технологии, така и в сравнение с прилаганите в други европейски страни. В редица случаи те са ориентирани към професии, които отмират или използват остарели технологии (например, при обучението по чертане, ремонт на технически средства и оборудване, производство на храни и облекла и др.). В тях се поставя акцент върху получаването и запаметяването на информация, вместо върху формирането на практически знания, умения и компетенции. Така те не са в

състояние да подготвят учениците за динамичния европейски пазар на труда. Понастоящем значителна част от учениците, завършващи професионални училища, се нуждаят от допълнителна подготовка, за да си намерят работа и да бъдат конкурентоспособни на трудовия пазар. Допълнителна пречка е и липсата на ефективно действаща система за производствена практика, стажуване и чиракуване извън училището. Професионалната подготовка се провежда предимно в училищата, които в преобладаващата си част са недостатъчно или неподходящо оборудвани.

Интегрирането на новите технологии в учебния процес на този етап остава ограничено. Мнозинството ученици и техните преподаватели споделят мнението, че компютри се използват при обучението по много малко предмети, и то предимно за по-специализирани и извън задължителната подготовка. Потреблението на ИКТ е концентрирано по-скоро извън училище и най-вече е насочено към безплатното му съдържание.

Наблюдава се **дефицит по отношение усвояването на система от начални икономически знания за всички ученици още на ниво прогимназиален етап в СОУ**, поради отсъствието на самостоятелен учебен предмет по “Домашно стопанство” или “Семейна икономика”, какъвто е опитът на по-развитите европейски страни. Формата на включването на подобна подготовка в учебния план (задължително-избираема или свободноизбираема) би следвало да се дискутира и определи от образователните експерти, учителите и всички заинтересовани страни. Предлаганото на този етап “разтваряне” на икономическите знания сред другите учебни предмети (например, история, литература, география и пр.) води до неяснота и дифузност, до невъзможност да се усвоява система от начални икономически знания. Още повече, че държавните образователни изисквания /ДОИ/ по гражданско образование в частта си за формирането на икономически знания, умения и отношения у учениците за прогимназиален и гимназиален етап са твърде сложни, абстрактни и нямат пряка връзка с формирането на предприемачески нагласи. Наличните учебни помагала, свързани с “Подготовка за бизнес в училище – 5-8 клас” (1997г.) въпреки добрият си замисъл, имат само пожелателен характер за учителите.

6.2. СТЕПЕН НА СЪОТВЕТСТВИЕ МЕЖДУ ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА СРЕДНИТЕ УЧИЛИЩА И БИЗНЕС СРЕДАТА

Изследването констатира, че **на национално ниво отсъства цялостна политика, съгласувана с бизнеса и ориентирана към съобразяване с възможностите и изискванията на пазара на труда.** Липсва създаден работещ социален механизъм за съчетаване на интересите на бизнеса и трудовия пазар с капацитета на професионалните училища и демографското развитие на страната, областите и общините. Не съществуват методика и индикатори, въз основа на които да се оптимизира училищната мрежа от професионални училища и да се оцени нейната ефективност.

Контактите и ангажираността на бизнеса с професионалното образование и обучението по предприемачество са силно ограничени. Частните инвестиции в професионалното образование са малки и липсват законови стимули за тяхното насърчаване. Връзката на професионалните училища с бизнеса е до голяма степен формална и декларативна, защото все още не се основават на взаимен интерес. Особено ограничени са контактите на професионалните училища с малките и средните предприятия, които не се разглеждат като желан и търсен партньор. Предпочита се сътрудничеството с големи фирми, финансови институции и държавни ведомства,

въпреки че формирането на предприемачески дух е от изключителна важност най-вече за малкия и среден бизнес.

Могат да се направят няколко основни обобщения за **степената на интеграция на икономическите предмети в училищата и за нивото им на кохерентност с реалните условия и нуждите на бизнеса:**

- Включването на предприемачи като консултанти на учителите и лектори в бизнес клубове и учебно-тренировъчните фирми, като съавтори на учебни помагала и дидактически материали, като ангажирани с цялостния образователно-възпитателен процес в училище, е твърде ограничено. То не е насърчавано материално и мотивацията на бизнесмените за участие в подобни дейности е слаба.
- Недостатъчно е застъпено стажуването и чиракуването в български предприятия и фирми като съществена част от подготовката и професионалната реализация на учениците и завършващите професионалните гимназии. Това са утвърдени форми на професионално обучение в европейските страни и техният опит в това отношение е показателен за ефективността на този тип практическо обучение и реализация. В България все още липсва стимулираща бизнеса нормативна база, която да регламентира и насърчи ефективното провеждане на стажовете и практиките на учениците.
- Изучаваните профилиращи икономически предмети не дават право за явяване на държавни зрелостни изпити за придобиване на професионална квалификация. От тази гледна точка липсва нормативната санкция с оглед създаване на прагматична мотивация у учениците и интерес за изучаване на предметите в този профил.

Подготовката, познанията и уменията, които учениците получават, не са достатъчни да задоволят потребностите на бизнеса. Тази констатация се отнася особено за средното професионално образование и се споделя от мнозинството интервюирани бизнесмени. Предлагат се различни подходи за преодоляване на разминаването между бизнеса и средното образование: въвеждането на практически ориентирани икономически предмети в учебните програми; засилване на практическото обучение и формирането на практически умения у учениците; активно партньорство на бизнеса с училищата на базата на ясна и насърчителна законова регламентация на тези отношения.

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ 1.

МЕТОДИКА НА ПРОВЕДЕНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

1.1. ПРЕДСТАВИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД УЧЕНИЦИТЕ И МЛАДЕЖИТЕ В СРЕДНИТЕ УЧИЛИЩА И ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ

Изследването е базирано на случайна двустепенна гнездова извадка сред учениците в средните професионални училища. Планираната и изпълнена извадка е с размер N=1000 души. Наблюденията бяха извършени в областните градове на територията на България.

Извадката беше формирана на два етапа. На първия етап беше генерирана случайна извадка от приблизително 50 учебни заведения, в които са провеждани и самите интервюта (в *Приложение 2* е представен списък на училищата, попаднали в извадката). Бяха използвани публични списъци на средните общообразователни и професионални училища като в извадката са включени професионални училища с технически профил, професионални гимназии с икономически профил и общообразователни училища. На следващия етап, във всяко от избраните училища бяха проведени 20 персонални стандартизирани интервюта с ученици подбрани по случаен начин. Разпределението на респондентите по области е както следва:

ТАБЛИЦА 8. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ УЧЕНИЦИ ПО ОБЛАСТИ, ТИПОВЕ УЧИЛИЩА И НАСЕЛЕНО МЯСТО (БРОЙ)

	Общ брой ученици	Тип училище			Населено място	
		Средно професионално техническо училище	Общообразо- вателно училище	Професионална гимназия с икономически профил	София	Извън София
Благоевград	40	0	20	20	0	40
Бургас	20	20	0	0	0	20
Варна	21	0	0	21	0	21
Велико Търново	60	0	40	20	0	60
Видин	20	20	0	0	0	20
Враца	20	20	0	0	0	20
Габрово	40	20	20	0	0	40
Добрич	40	20	20	0	0	40
Кърджали	20	20	0	0	0	20
Кюстендил	20	20	0	0	0	20
Ловеч	22	22	0	0	0	22
Монтана	41	0	21	20	0	41
Пазарджик	40	40	0	0	0	40
Перник	20	20	0	0	0	20
Плевен	20	20	0	0	0	20
Пловдив	60	20	40	0	0	60
Разград	20	0	0	20	0	20
Русе	40	20	20	0	0	40
Силистра	20	20	0	0	0	20
Сливен	20	20	0	0	0	20
Смолян	20	0	0	20	0	20
София-град	235	119	76	40	235	0

Продължение:

	брой ученици	Тип училище			пено място	
		Средно професионално техническо училище	Щообразователно училище	Професионална гимназия с икономически профил	вън София	в София
София-окръг	40	40	0	0	20	20
Стара Загора	20	20	0	0	0	20
Търговище	20	20	0	0	0	20
Хасково	20	20	0	0	0	20
Шумен	20	20	0	0	0	20
Ямбол	21	21	0	0	0	21

С цел осигуряване на представителност на данните, подборът се извърши и контролира като се спазват разпределенията по някои основни демографски характеристики като пол, възраст, етническа принадлежност и др.

ТАБЛИЦА 9. ОСНОВНИ ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ УЧЕНИЦИ СПОРЕД ТИПА НА УЧИЛИЩЕТО И НАСЕЛЕНОТО МЯСТО.

	Средно професионално техническо училище		Щообразователно училище		Професионална гимназия с икономически профил		София		вън София	
	брой	средно	брой	средно	брой	средно	брой	средно	брой	средно
Мъж	369	63,4	119	46,3	60	37,3	150	58,8	398	53,4
Жена	213	36,6	138	53,7	101	62,7	105	41,2	347	46,6
Етническа група										
Българска	517	88,8	253	98,4	151	93,8	242	94,9	679	91,1
Турска	42	7,2	3	1,2	4	2,5	0	0,0	49	6,6
Българо-мохамеданска	1	0,2	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,1
Ромска-циганска	10	1,7	0	0,0	0	0,0	6	2,4	4	0,5
Друга	4	0,7	1	0,4	0	0,0	4	1,6	1	0,1
Неотговорил	8	1,4	0	0,0	6	3,7	3	1,2	11	1,5
Клас учи в момента										
10-ти	150	25,8	77	30,0	51	31,7	74	29,0	204	27,4
11-ти	136	23,4	81	31,5	49	30,4	68	26,7	198	26,6
12-ти	192	33,0	78	30,4	57	35,4	96	37,6	231	31,0
13-ти	97	16,7	20	7,8	0	0,0	13	5,1	104	14,0
Не желае да отговори	7	1,2	1	0,4	4	2,5	4	1,6	8	1,1
Приблизителен месечен брутен доход на домакинството, в което живее										
До 99 лв.	6	1,0	3	1,2	0	0,0	2	0,8	7	0,9
100 - 299 лв.	73	12,5	14	5,4	5	3,1	11	4,3	81	10,9
300 - 499 лв.	111	19,1	39	15,2	11	6,8	17	6,7	144	19,3
500 - 699 лв.	70	12,0	38	14,8	9	5,6	19	7,5	98	13,2
700 - 999 лв.	34	5,8	28	10,9	15	9,3	25	9,8	52	7,0
Над 1000	48	8,2	42	16,3	31	19,3	71	27,8	50	6,7
Няма доходи	6	1,0	1	0,4	1	0,6	2	0,8	6	0,8
НЗ/НО	234	40,2	92	35,8	89	55,3	108	42,4	307	41,2

1.2. ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД УЧИТЕЛИ И ДИРЕКТОРИ НА СРЕДНИ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИ УЧИЛИЩА

Този изследователски метод е осъществен чрез изследвания с използване на персонално полустандартизирано интервю. Планираният обем на извадката е с размер N= 200 души, а изпълненият е N=193. Наблюденията са проведени в предварително определени по случаен начин учебни заведения, в които са реализирани и интервютата с ученици.

ТАБЛИЦА 10. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ УЧИТЕЛИ ПО ОБЛАСТИ, ТИПОВЕ УЧИЛИЩА И НАСЕЛЕНО МЯСТО (БРОЙ)

	Общ брой ученици	Тип училище			Населено място	
		Средно професионално техническо училище	Общобразо- вателно училище	Професионална гимназия с икономически профил	София	Извън София
Благоевград	8	0	4	4	0	8
Бургас	4	4	0	0	0	4
Варна	4	0	0	4	0	4
Велико Търново	8	0	4	4	0	8
Видин	3	3	0	0	0	3
Враца	4	4	0	0	0	4
Габрово	5	1	4	0	0	5
Добрич	8	4	4	0	0	8
Кърджали	4	4	0	0	0	4
Кюстендил	4	4	0	0	0	4
Ловеч	4	4	0	0	0	4
Монтана	8	0	4	4	0	8
Пазарджик	8	8	0	0	0	8
Перник	2	2	0	0	0	2
Плевен	8	4	4	0	0	8
Пловдив	12	4	8	0	0	12
Разград	4	0	0	4	0	4
Русе	8	4	4	0	0	8
Силистра	4	4	0	0	0	4
Сливен	4	4	0	0	0	4
Смолян	4	0	0	4	0	4
София-град	47	23	16	8	47	0
София-окръг	8	8	0	0	4	4
Стара Загора	4	4	0	0	0	4
Търговище	4	4	0	0	0	4
Хасково	4	4	0	0	0	4
Шумен	4	4	0	0	0	4
Ямбол	4	4	0	0	0	4
Общо	193	109	52	32	51	142

Конкретните интервюта бяха проведени с учители, пряко ангажирани или компетентни в сферата на професионалното обучение. Успоредно с това бяха проведени разговори и с представители на ръководството на съответното заведение.

ТАБЛИЦА 11. ОСНОВНИ ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ УЧИТЕЛИ СПОРЕД ТИПА НА УЧИЛИЩЕТО И НАСЕЛЕНОТО МЯСТО.

	Средно професионално техническо училище		Общообразователно училище		Професионална гимназия с икономически профил		София		Извън София	
	Брой	%	Брой	%	Брой	%	Брой	%	Брой	%
Мъж	18	16,5	6	11,5	4	12,5	8	15,7	20	14,1
Жена	91	83,5	46	88,5	28	87,5	43	84,3	122	85,9
Етническа група										
Българска	107	98,2	50	96,2	32	100,0	48	94,1	141	99,3
Ромска-циганска	0	0,0	1	1,9	0	0,0	1	2,0	0	0,0
Друга	1	0,9	1	1,9	0	0,0	2	3,9	0	0,0
Неотговорил	1	0,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,7
Приблизителен месечен брутен доход на домакинството, в което живее										
До 99 лв.	0	0,0	1	1,9	0	0,0	0	0,0	1	0,7
100 - 299 лв.	15	13,8	9	17,3	3	9,4	8	15,7	19	13,4
300 - 499 лв.	26	23,9	16	30,8	10	31,3	10	19,6	42	29,6
500 - 699 лв.	38	34,9	12	23,1	7	21,9	11	21,6	46	32,4
700 - 999 лв.	15	13,8	6	11,5	6	18,8	5	9,8	22	15,5
Над 1000	2	1,8	0	0,0	4	12,5	5	9,8	1	0,7
Няма доходи	13	11,9	8	15,4	2	6,3	12	23,5	11	7,7
НЗ/НО	0	0,0	1	1,9	0	0,0	0	0,0	1	0,7

1.3. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БИЗНЕСА

Структурата на извадката за провеждане на полу-стандартизирани интервюта с представители на бизнеса е формирана по два критерия: отрасъл и брой заети лица във фирмата. Болшинството от фирмите в България са микро и малки, т.е. с брой заети до 10 души и от 11 до 50 души. Секторите „производство”, „търговия” и „услуги” са основни за икономиката на страната. Допълнително са добавени областите „транспорт, хотелиерство, ресторантьорство”, тъй като там се наемат много хора със средно образование и това е оправдано от нуждите на изследването.

Разпределението на проведените интервюта по градове е както следва:

София – 22 интервюта

Пловдив – 16 интервюта

Варна – 14 интервюта

Бургас – 9 интервюта

Русе – 8 интервюта

Стара Загора – 8 интервюта

Сливен – 4 интервюта

Разград – 4 интервюта

Общо са направени 85 интервюта по горната схема за подбор. Във всички интервюта е търсено мнението на управителя, собственика или друг заемаш висока длъжност във фирмата в зависимост от структурата ѝ. От интервюираните 47.6% са управители, 36.9 % са собственици, а 15.5% заемат друга длъжност, в това число прокурист, главен счетоводител, специалист по маркетинг и реклама, човешки ресурси и други. *Приложение 2* съдържа списък с наименованието на фирмите, в които са проведени интервюта.

Направени са и интервюта с представители на бизнес асоциации. Това са Българска стопанска камара, Българска търговско-промишлена палата и Фондация за развитие на предприемачеството. Представител на Съюза за стопанска инициатива бе интервюиран в качеството му на отговарящ за центъра за професионално обучение на съюза.

1.4. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЦЕНТРОВЕТЕ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО) към Министерския съвет е институцията, която лицензира центровете за професионално обучение. Нейната дейност се регламентира от Закона за народната просвета и от Закона за професионалното образование и обучение. НАПОО също така разработва и предлага на Министъра на образованието и науката рамковите изисквания за разработване на държавни образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии (приети с протокол № 7/11.07.2001 г. на УС на НАПОО, изм. и доп. с протокол № 7/22.05.2002 г. на УС на НАПОО).

Подборът на центровете, които да бъдат включени в изследването, беше направен въз основа на Закона за професионално образование и обучение, чл.8, ал.3 и чл.9, ал.1, т.3. В изследването са включени центровете, които имат лиценз за обучение за придобиване на трета квалификационна степен или извършват обучение по програми за квалификация до степен „Е”. В обучението по тези професии се включват модули по предприемачество като част от задължителната професионална подготовка.

НАПОО е лицензирала общо 268 центъра за професионално обучение, а 19 центъра са в процес на открита процедура. От тези центрове бяха направени полустандартизирани интервюта с представители на 34, които имат издаден лиценз за трета квалификационна степен. Респонденти са управители или собственици на центровете. В *Приложение 2* е представен списък с наименованието на центъра и интервюираното лице.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.

СПИСЪЦИ НА ИНСТИТУЦИИТЕ И ОРГАНИЗАЦИИТЕ, В КОИТО Е ПРОВЕДЕНО ИЗСЛЕДВАНЕТО

ТАБЛИЦА 12. СПИСЪК НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ УЧИЛИЩА

<i>№</i>	<i>Пълно наименование на училището:</i>	<i>Адрес:</i>	<i>Вид:</i>	<i>Стопански предмети (СОУ)</i>
1	Професионална гимназия по икономика "Иван Илиев"	2700 Благоевград ж.к. "Ален мак"	Икономически профил	
2	Седмо средно общообразователно училище "Кузман Шапкарев"	2700 Благоевград ул "Илинден" № 13	Общообразователно	Организатор на среден и дребен бизнес
3	Професионална гимназия по сградостроителство и инсталации " Пеньо Пенев "	8018 Бургас к-с Зорница бл. 46	Средно професионално	
4	Частна професионална гимназия по икономика и бизнес администрация "Атанас Буров"	9000 Варна ул."Цар Симеон I" №25	Икономически профил	
5	Старопрестолна гимназия по икономика	5000 Велико Търново " Панарет Рашев" №24	Икономически профил	
6	Средно общообразователно училище "Владимир Комаров"	5000 Велико Търново ул."Бяла Бона"№9	Общообразователно	
7	Средно общообразователно училище "Емилиян Станев"	5000 Велико Търново ул. Мария Габровска" 1	Общообразователно	
8	Професионална гимназия по облекло и хранене	3700 Видин ул."Гладстон" № 42	Средно професионално	
9	Професионална гимназия по текстил и дизайн	3000 Враца кв. Индустриална зона, ул. Хр. Смирненски 3	Средно професионално	
10	Професионална гимназия по строителство	5300 Габрово ул."Равнец" №1	Средно професионално	

Продължение:

№	Пълно наименование на училището:	Адрес:	Вид:	Стопански предмети (СОУ)
11	Национална априловска гимназия	5300 Габрово ул. Априловска 15	Общобразователно	
12	Професионална гимназия по ветеринарна медицина "проф. д-р Георги Павлов"	9300 Добрич бул."25 Септември" № 98	Средно професионално	
13	Средно Общобразователно училище "Любен Каравелов"	9300 Добрич ЖК Балик	Общобразователно	Бизнес-администрация; Стопански мениджмънт
14	Професионална гимназия "Васил Левски"	6600 Кърджали ул "Мара Михайлова" 3А	Средно професионално	
15	Професионална гимназия по туризъм "Н.Й.Вапцаров"	2500 Кюстендил ул."Раковски" № 2	Средно професионално	
16	Професионална гимназия по ветеринарна медицина "Проф. д-р Димитър Димов"	5500 Ловеч ул. "Райна Княгиня" №3	Средно професионално	
17	Финансово-стопанска гимназия "Васил Левски"	3400 Монтана бул.Александър Стамболийски №37	Икономически профил	
18	IX СОУ "Иван Пейчев" гр.Монтана	3400 Монтана гр.Монтана, ул.Парта № 10	Общобразователно	Малък и среден бизнес
19	Професионална гимназия по механо-електротехника	4400 Пазарджик бул. "Цар Освободител" № 105	Средно професионално	

Продължение:

№	Пълно наименование на училището:	Адрес:	Вид:	Стопански предмети (СОУ)
20	Професионална гимназия по облекло	4400 Пазарджик ул. "Граф Игнатиев" №3А	Средно професионално	
21	Професионална гимназия по енергетика и минна промишленост "Христо Ботев"	2302 Перник ул. "Силистра" №10	Средно професионално	
22	Професионална гимназия по хранително - вкусови технологии "Луи Пастър"	5802 Плевен ж.к. "Сторгозия"	Средно професионално	
23	Частна професионална гимназия "Акад. Любомир Илиев"	4000 Пловдив ул. "Филип Македонски" №29	Средно професионално	
24	Средно общообразователно училище "Св.Паисий Хилендарски "	4000 Пловдив ул. "Родопи" №48	Общообразователно	Малък и среден бизнес
25	Средно общообразователно училище "Цар Симеон Велики"	4002 Пловдив ул. "Лука Касъров" 13	Общообразователно	Организатор на среден и дребен бизнес
26	Професионална гимназия по икономика	7200 Разград ул. "Камчия" №1	Икономически профил	
27	Професионална гимназия по транспорт - Русе	7003 Русе бул. "Тутракан" № 32	Средно професионално	
28	Средно общообразователно училище "Възраждане"	7020 Русе ул. "Студентска" №2	Общообразователно	Стопански мениджмънт

Продължение:

№	Пълно наименование на училището:	Адрес:	Вид:	Стопански предмети (СОУ)
29	Професионална гимназия по производствени технологии "Евлогий Георгиев"	7500 Силистра ул."7-ми септември" №57	Средно професионално	
30	Професионална гимназия по икономика "Карл Маркс"	4700 Смолян ул."Елица" №1	Икономически профил	
31	Национална търговско - банкова гимназия	1408 София бул. "Витоша" 91	Икономически профил	
32	Частна професионална гимназия "БАНКЕР"	1421 София ул. "Димитър Хаджикоцев" №44	Икономически профил	
33	Частна професионална гимназия по българска кухня, ресторантьорски и хотелиерски мениджмънт "Братя Вълчеви"	1330 София бул. "Възкресение" 60	Средно професионално	
34	Професионална гимназия по металургия "Акад. Ив. П. Бардин"	1870 София кв. Ботунец	Средно професионално	
35	Професионална гимназия по механо-електротехника "Н.Й.Вапцаров"	1000 София ул. "Стара планина" № 13	Средно професионално	
36	Професионална гимназия по вътрешна архитектура и дървообработване	1220 София ул. "Локомотив" № 11	Средно професионално	
37	Професионална гимназия по телекомуникации	1700 София ул. "Акад. Ст. Младенов" 1	Средно професионално	

Продължение:

№	Пълно наименование на училището:	Адрес:	Вид:	Стопански предмети (СОУ)
38	Частно средно общообразователно училище с чуждоезиково обучение "Александър Дюма"	1172 София ж.к. Дианабад, ул."Владимир Трендафилов"№1	Общообразователно	
39	Национално средно общообразователно училище "София"	1618 София ул."Монтевидео" №21	Общообразователно	Организатор на среден и дребен бизнес
40	119 средно общообразователно училище "Академик Михаил Арnaudов"	1113 София кв. Изток, ул. Латинка №11	Общообразователно	Бизнес-администрация
41	108 средно общообразователно училище "Никола Беловеждов"	1592 София ж-к "Дружба " I част	Общообразователно	Икономика, управление и финанси на търговията
42	Професионална гимназия по керамика	Елин Пелин 2109 Елин Пелин	Средно професионално	
43	Професионална гимназия по електротехника " Г. С. Раковски"	6000 Стара Загора ул. "Ген.Столетов" 185	Средно професионално	
44	Професионална техническа гимназия "Цар Симеон Велики"	7700 Търговище ул."Ал.Стамболийски"№29	Средно професионално	
45	Професионална гимназия по туризъм	6300 Хасково "Добруджа" 79	Средно професионално	
46	Професионална гимназия по строителство, архитектура и геодезия	9700 Шумен бул. "Велики Преслав" 49	Средно професионално	

Продължение:

№	Пълно наименование на училището:	Адрес:	Вид:	Стопански предмети (СОУ)
47	Професионална гимназия по хранителни технологии и туризъм	8600 Ямбол ул. "Търговска" №89	Средно професионално	
48	Професионална гимназия „Евростандарт“	1000 София Ул. „Кирил и Методий“, №148	Средно професионално	
49	Професионална гимназия «Джон Атанасов»	1000 София, ул. «Райко Алексиев» №48	Средно професионално	
50	Професионална гимназия по мениджмънт и туризъм	8800 Сливен, ул. „Стоил Воевода“, №1	Средно професионално	

ТАБЛИЦА 6. СПИСЪК НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БИЗНЕСА И БИЗНЕС АСОЦИАЦИИ

№	Град	Име на фирмата	Позиция на интервюирания
1.	София	СД „П.Апостолови”	Собственик
2.	София	„Маснер”	Управител
3.	София	„ОДИТ Инженеринг” ООД	Собственик
4.	София	НКВД	Съсобственик
5.	София	„Донка Де”	Прокурист
6.	София	„Минела 13”	Съсобственик
7.	София	Булбанк	Експерт в отдел „Оценяване и развитие на персонала”
8.	София	„Бай Генчо” ООД	Управител
9.	София	„Илиос транс”	Управител
10.	София	„Диана” ЕТ	Управител
11.	София	„Бонус М” ЕТ	Управител
12.	София	„РТМ Груп Радост Атанасова”	Главен счетоводител
13.	София	„Сейкар”	Управител
14.	София	„Хънитек”	Мениджър продажби
15.	София	„Силк” ЕТ	Съсобственик
16.	София	„Папи БГ”	Отговаря за производството
17.	София	„Белпром”	Управител
18.	София	„Водолей - 70” ЕТ	Собственик
19.	София	„Естера” ЕООД	Управител
20.	София	„МО 66” ЕТ	Управител
21.	София	„Хипоконсулт”	Управител
22.	София	„Сиерос” ЕТ	Управител
23.	Бургас	„IGD Tour” ООД	Управител
24.	Бургас	„Гама 7” ООД	Собственик
25.	Бургас	„Кас строй” ЕООД	Управител
26.	Бургас	„Нес” ООД	Главен сладкар и главен готвач
27.	Бургас	„Комплекс 2000” ООД	Управител
28.	Бургас	„Топ 99 ДДТ” ООД	Главен счетоводител
29.	Бургас	„Атанасов” ЕТ	Собственик
30.	Бургас	„Топ Видео” ООД	Управител
31.	Бургас	„Веселинка” ЕТ	Собственик
32.	Пловдив	„Метроком 97”	Управител
33.	Пловдив	„Заводски строежи ПС” АД	Изпълнителен директор
34.	Пловдив	„Аполо” ЕТ	Управител
35.	Пловдив	„Хеброс Бус” ООД	Организатор производство
36.	Пловдив	„Стилмет 2002”	Организатор производство
37.	Пловдив	„Ком байт”	Управител
38.	Пловдив	„Роберт Попов” ЕТ	Супервайзер
39.	Пловдив	„Крас” ООД	Главен счетоводител
40.	Пловдив	„Сапи” ЕООД	Собственик
41.	Пловдив	„Рубиком”	Управител
42.	Пловдив	„Монолит 1994”	Мениджър
43.	Пловдив	„Инджов 19” ООД	Президент

Продължение:

№	Град	Име на фирмата	Позиция на интервюирания
44.	Пловдив	Хоспис „Възраждане“	Организационен управител
45.	Пловдив	„Травел Ексейп“	Президент
46.	Пловдив	„Тай Експрес“	Управител
47.	Разград	„Еделвайс“ ЕТ	Собственик
48.	Разград	„Нина – Незакет Сали“ ЕТ	Собственик
49.	Разград	„Димитринка Цонева“ ЕТ	Собственик
50.	Разград	„Вени - Сит“ ЕТ	Собственик
51.	Русе	„Валенто“ ООД	Собственик
52.	Русе	„Геяна“ ООД	Собственик
53.	Русе	ЕТ „Рая“	Управител
54.	Русе	„Хайнан 1“ ООД	Управител
55.	Русе	„Експрес“ ЕТ	Управител
56.	Русе	Фризьорски салон Стоянова	Управител
57.	Русе	„Алекс 42“	Управител
58.	Русе	„Комерсиа“ ЕТ	Собственик
59.	Сливен	ЕТ „Ася Бозукова“	Управител
60.	Сливен	„Вяп“ ООД	Управител
61.	Сливен	ЕТ „Тоти“	Управител
62.	Сливен	„Сето – вес“ ООД	Управител
63.	Ст. Загора	„Тангра -ТХТ“ ЕООД	Управител
64.	Ст. Загора	ЕТ „Ани 99–Анелия Сарандева“	Управител
65.	Ст. Загора	„ВиК“ ЕООД	Главен инженер
66.	Ст. Загора	СД „Пакт 679“	Управител
67.	Ст. Загора	„Ар Джи Трейд“ ЕООД	Управител
68.	Ст. Загора	„Курем Си“ ЕООД	Управител
69.	Ст. Загора	СД „Чукурови и Сие“	Управител
70.	Ст. Загора	„Нева“ ЕООД	Управител
71.	Варна	„Експрес Гарнацион“	Комплексен управител
72.	Варна	„Маша - 93“ ЕТ	Управител
73.	Варна	„Пикадили център“	Управител
74.	Варна	„Симона 04“	Управител
75.	Варна	„Николови мебел“ ЕООД	Управител
76.	Варна	„Вероника 2002“ ЕООД	Собственик
77.	Варна	„Авангард ДХ“ ООД	Управител
78.	Варна	„Мадлен Петрова“ ООД	Управител
79.	Варна	„Елдом Инвест“ ООД	Началник отдел персонал
80.	Варна	„Десита - 78“ ЕТ	Собственик
81.	Варна	„Метеор“ ЕТ	Управител
82.	Варна	„Спийк“ ЕТ	Управител
83.	Варна	„Елко“ ЕТ	Управител
84.	София	БТПП	Лилия Христова
85.	София	БСК	Галя Божанова
86.	София	Фондация за развитие на предприемачеството	Владимир Павлов

Разпределение на интервюираните бизнесмени по градове

София – 22 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство	3	2	1
Търговия	3	2	1
Услуги	3	2	1
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство	3	2	1

Пловдив – 16 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство	2	1	1
Търговия	2	1	1
Услуги	2	1	1
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство	2	1	1

Варна – 14 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство	2	1	1
Търговия	2	1	1
Услуги	2	1	1
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство	2	1	1

Бургас – 9 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство	1	1	1
Търговия	1	1	1
Услуги	1	1	1
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство	1	1	1

Русе – 8 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство	1		1
Търговия	1	1	
Услуги	1	1	
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство	1		1

Стара Загора – 8 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство	1	1	
Търговия	1		1
Услуги	1		1
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство	1	1	

Сливен – 4 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство			1
Търговия	1		
Услуги	1		
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство		1	

Разград – 4 интервюта

Сектор	Брой заети лица във фирмата		
	до 10	от 11 до 50	над 51
Производство		1	
Търговия	1		
Услуги	1		
Транспорт, хотелиерство, ресторантьорство			1

ТАБЛИЦА 7. СПИСЪК НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ЦЕНТРОВЕ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ

№	Наименование на центъра	Име на интервюирания
1	ЦПО към "Институт по целулоза и хартия" АД	Красимир Савов
2	Възраждане 1 ООД	Проф. Людмил Георгиев
3	Учебен център Експерт	Дикран Хачикян
4	ЦПО при Агенция за професионално развитие и адаптация	Доц. Георги Георгиев
5	ЦПО Асоциация "Национална мрежа за бизнес развитие" (НМБР)	Елза Григорова
6	ЦПО Център за регионално развитие	Антоанета Конова
7	ЦПО Сдружение "Олимпийски колеж"	Светослав Иванов
8	ЦПО БИЦ ИЗОТ	Сийка Хованесян
9	ЦПО към сдружение „Насърчаване на заетостта”	Дора Бешева
10	ЦПО към „Евро Алианс” гр. Пловдив	Стела Коева
11	ЦПО към „Национална Асоциация за Икономическа и Социална Адаптация” Гр. Смолян	Цветанка Смилева
12	ЦПО към ТПК за квалификация и услуги „Феникс”- гр. Пловдив	Ангел Станев
13	ЦПО към Сдружение „ Център за обучение и консултации”	Сашо Петков
14	Център за професионално обучение, гр. Благоевград	Валентин Китанов
15	ЦПО СПАРКИ към СПАРКИ АД, гр. Русе	Мая Петкова
16	Джуниър Ачийвмънт	Милка Семова
17	ЦПО към Сдружение „ Съюз за стопанска инициатива”	инж. Емил Рогов
18	ЦПО към ЕТ „Димитра Георгиева – Демила”	Димитра Стоянова
19	ЦПО към Сдружение „Професия 21 Век”	доц. Красимир Спиров
20	ЦПО „Иком Интелект” ООД	Софка Младенова
21	ЦПО към ЕТ „Амос – Спорт – Слава Василева”	Слава Василева
22	ЦПО към Фондация „Общество на познанието”	Росен Чолаков
23	Сдружение „Национална браншова камара „Охранители и детективи”	Тодор Трифонов
24	ЦПО към „Национален център по аграрни науки”	Тотка Митова
25	ЦПО към „Виста Къмпани”	Виолина Костова
26	ЦПО към фирма „Дейта Оптикс Болканс”	Пламен Панов

Продължение:

№	Наименование на центъра	Име на интервюирания
27	ЦПО към фирма „Любекс”	Георги Гогов
28	ЦПО „Знание”	Елена Шишманова
29	ЦПО „Марин Мариновски” ЕТ	Марин Мариновски
30	Център за професионално обучение към фондация "Еврофонд"	Асен Чаушев
31	ЦПО към „Смарт”	Валери Иванов
32	ЦПО към Федерация на научно-техническите съюзи в България	Ана Попова
33	ЦПО към „Българска асоциация за алтернативен туризъм”	Зорица Ставрева
34	ЦПО към ЕТ "НАСИ-Йорданка Стоянова"	Йорданка Стоянова
35	ЦПО към ЕТ "Стил - 21 -Деляна Младенова"	Деляна Младенова

ПРИЛОЖЕНИЕ 3.

ИЗПОЛЗВАНИ ИНДИКАТОРИ ЗА ОЦЕНКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО В ПРЕДПРЕМАЧЕСТВО В НЯКОИ ДЪРЖАВИ ОТ ЕС

ТАБЛИЦА 8. КАЧЕСТВЕНИ ИНДИКАТОРИ НА СЪЩЕСТВУВАЩИТЕ МЕРКИ ЗА ОБУЧЕНИЕ В ПРЕДПРЕМАЧЕСТВО

	B ¹	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK ²	N
1. Политически ангажименти за насърчаване на предприемачеството в образованието	B	A	C	A	B	A	B	C	A	A	C	D	A	C	B	B
2. Разработка на индикатори представляващи предприемачеството в образованието	C	D	D	C	D	A	D	C	D	C	D	C	C	C	D	D
3. Събиране на количествени данни за националното ниво на предприемачество в образованието	C	C	D	D	C	B	D	C	D	A	D	C	C	C	B,C	B
4. Подходящи механизми за оценка на ефективността на взетите мерки	B	D	D	D	B	C	D	C	D	A	D	C	C	C	B,C	C
5. Частно финансиране на предприемачеството в образованието (от фирми, бизнес асоциации и др.)	C	C	C	C	N/A	C	C	C	C	C	C	C	B	C	A	C
6. Включване на предприемачеството в националния (или регионалния) учебен план за основните училища	C	D	D	D	C	C	D	D	A	C	D	D	A	C	B, D	D
7. Включване на предприемачеството в националния (или регионалния) учебен план за средните училища.	B	C	C	C	B	C	B	D	C	C	C	D	A	C	C, D	B
8. Включване на предприемачеството в националния (или регионалния) учебен план за начално професионално обучение в средните училища	B	B	C	B	A	C	B	C	B	C	C	C	A	C	C, D	A
9. Включване на предприемачеството в учебния план за учителските колегии (начално обучение)	D	C	D	D	B	D	D	D	C	D	D	C	C	C	C	D
10. Налично продължаващо професионално обучение в предприемачество на учителите	C	D	C	C	B	C	D	C	C	C	C	C	C	C	C	A
11. Предприети мерки в национален (или регионален) план за насърчаване на обучението в предприемачество в университетите	D	C	C	C	D	A	C	B	C	B	C	C	B	B	A, C	D

(A) Да / Широко се прилага

(B) Обикновено се прилага

(C) Ограничено или случайно се прилага

(D) Не се прилага

1. Информацията е налична само за Френските и Германските общини;

2. На регионално ниво образователната политикана Обединеното кралство е представена от различни класове (наличните данни са за Англия, Уелс, Шотландия и Северна Ирландия);

ТАБЛИЦА 9. КОЛИЧЕСТВЕНИ ИНДИКАТОРИ ОПРЕДЕЛЯЩИ ОБУЧЕНИЕТО В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

	B ¹	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK ²	N
<i>Начално училище</i>																
<i>Включване на елементи на предприемачество в занятията в началното училище</i>	D	D	E	E	E	E	E	E	A	E	E	E	D	D	C/D	D
<i>Средно училище</i>																
<i>Предлагане на средните общо образователни училища на обучение в предприемачество</i>	B	D	E	E	A	E	A	B	C	E	E	D	D	C	B-D	E
<i>Начално професионално обучение в средните училища с елементи на предприемачество</i>	D	B	D	C	A	D	N.A.	B	C	D	D	C	B	C	D	D
<i>Обучение на учители</i>																
<i>Като част от учебната програма учителите получават подготовка по предприемачество в колежи</i>	C	D	E	E	D	E	E	E	E	E	E	E	D	D	D	
<i>Учителите получават понататъшно професионално обучение в предприемачество</i>	E	B,C/D,E ³	D	E	E	E	E	D	E	E	E	D	D	E	C/D	D
<i>Сътрудничество между образователните институции и бизнеса</i>																
<i>Училища имащи връзки с бизнес сектора или бизнес асоциации стремящи се да популяризират предприемачеството</i>	B	D	D	D	C	C	B	B	D	D	E	B	B	B	B-C	
<i>Университети имащи връзки с бизнес сектора или бизнес асоциации стремящи се да популяризират предприемачеството</i>	D	D	D	D	N/A	D	B	B	C	D	D	B	B	B	B-C	D
<i>Предприемачество във висшето образование</i>																
<i>ВУЗ-ове имащи катедри по предприемачество</i>	B	E	D	D	C	E	E	E	E	C	D	D	B	D	A-C	D
<i>ВУЗ-ове включили в програмата си за бакалаври лекции и упражнения по предприемачество</i>	C	D	D	D	C	B	D	D	C	C	E	C	B	D	B/C	D
<i>ВУЗ-ове включили в програмата си за магистри лекции и упражнения по предприемачество</i>	C	E	D	D	C	B	E	D	E	C	E	C	B	B	A-B	D

(A) Широко се прилага (от 90% до 100% от случаите), (B) Обикновено се прилага (от 60% до 90% от случаите), (C) Значимо се прилага (от 30% до 60% от случаите), (D) Ограничено се прилага (от 10% до 30% от случаите), (E) Слабо се прилага (от 0% до 10% от случаите)

1. Информацията е налична само за Френските и Германските общини;

2. На регионално ниво образователната политика на Обединеното кралство е представена в различни класове (наличните данни са за Англия, Уелс, Шотландия и Северна Ирландия). Където те съставляват два различни резултата показани в подредбата (A-D); Когато имаме само два различни резултата по диагонал, те са показани с (A/B);

3. Зависи от нивото на образованието.

В – Белгия
DK – Дания
D – Германия
EL – Гърция
E – Испания
F – Франция
IRL – Ирландия
I – Италия
L – Люксембург
NL – Холандия
A – Австрия
P – Полша
FIN – Финландия
S – Швейцария
UK – Великобритания
N – Норвегия

ПРИЛОЖЕНИЕ 4.

ЕВРОПЕЙСКИ ПОЛИТИКИ И МОДЕЛИ НА ОБУЧЕНИЕ В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА

Германия

Насърчаването на предприемаческия дух и обучението в предприемачество са относително нови теми и предизвикателства за немската образователна система. Поощрителни инициативи се разработват на ниво училище или от отделни институции и хора. На училищно ниво икономическите теми обикновено се представят като различни предмети, но се осъзнава необходимостта от по-интегриран подход.

В първото ниво на средното образование съществуващите дейности са ограничени до подготовка на учениците за «света на работата». В повечето от федералните области всеки ученик в 8/9 клас трябва да премине практика в областта на индустрията или услугите. В много училища специализирани учители са отговорни за организирането на такива практики.

В горните класове на средните училища само в няколко федерални области съществуват специални модули в учебната програма с икономическа насоченост. Като цяло се усеща нарастваща нужда този тип обучение да бъде поставено на нови начала. Проектът “Junior” например, намира широк прием в германската образователна система. Той осигурява специална рамка за създаване на предприятия от ученици над 15 години.

Заслужава да се спомене и проекта “Go! to school” който се реализира в провинция Северен Рейн-Вестфалия за ученици от различни класове. Дейностите включват специален информационен бюлетин, който дава информация за “културата на предприемачеството” (извършени са повече от 300 дейности и са обхванати над 25 000 ученици), упътване за “стартиране на собствен бизнес”, организиране на работни срещи и др. Тази концепция е много добре възприета от учениците и проектът е продължен с три години.

Що се отнася до началното професионално обучение има някои елементи, които могат да се разглеждат като базисно обучение в предприемачество. Например, учениците от последния курс се обучават в специални “фирми/предприятия”, които са организирани и работят като реални бизнес субекти.

Дания

През 1996 година датското Министерство на образованието приема двугодишен план за действие, ориентиран към младежки образователни програми. Целта е да се засили мотивацията сред младите хора да започнат собствен бизнес и да се насърчи предприемаческия дух сред тях, независимо от това дали са наети или самонаети. В този план са включени всички нива на образователната система, започвайки от Folkeskole (основно училище и първо ниво на средното образование). За целта е определен бюджет от 21 млн. датски крони за периода от 1996-1997 г. Подкрепени са и около 200 целево ориентирани инициативи по тази тематика, много от които са насочени към учителите и начините на преподаване. Резултатите от тези инициативи са разпространени до максимално широк кръг училища и други ползватели с цел дискусия и по-нататъшно развитие на идеите. Въпреки че Министерството на образованието не отделя последващи фондове за по-широко развитие в тази насока, много училища продължават да работят в тази насока.

Като резултат от тази обща кампания темите за предприемачеството, формирането на култура на независимост и новаторство се популяризират във всички образователни степени и форми. Създават се нови учебни програми, предимно в професионалните училища и колежи, които се фокусират върху предприемачеството. В основните и средните училища се предприемат редица мерки за насърчаване на мотивацията и използването на методи, наблягащи на самообучението, създаването и ръководенето на проекти и изобретателността. Обикновено участват местни училища и учители. Средствата се осигуряват от бюджета на самите училища или от фондове на министерството.

Датското правителство е създадо специална комисия, която включва правителствени агенции, отговарящи за различни сектори на икономиката и обществото. Целта е да се създаде нова национална политика за насърчаване на предприемачеството в различни сектори и нива на образователната система.

Ирландия

Програмата “Junior Achievement” подпомага предприемачеството в обучението както в основните, така и в средните училища. Тя има специални раздели за всяка възрастова група от 5 до 18 годишна възраст. Програмите са взаимосвързани и основните концепции се надграждат за последователните класове. Всички инициативи на програмата се провеждат от доброволци от компании в частния сектор в партньорство с учители. В една учебна година около 140 училища взимат участие в тази програма.

В средните училища обучението в предприемачество се провежда като част от учебната програма, като се получават специални сертификати (Leaving Certificate Vocational Programme (LCVP); Leaving Certificate Applied (LCA); Leaving Certificate Business Syllabus and Transition year). Около 500 училища провеждат LCVP и LCA. Учениците в средните училища имат включен в учебната програма цикъл от модули по бизнес и индустрия до края на втората учебна година. Предприемачеството се поощрява и чрез създаване на връзки между училищата и бизнеса. През третата година на обучение се провеждат специализирани, освободени от такса, краткосрочни или дългосрочни курсове по предприемачество. Усилията да се подпомогне предприемачеството сред младите хора в Ирландия включва и т.нар. Програма на младите предприемачи (YES), която е въведена през 1991 година, за да подпомогне стимулирането на предприемаческата и иновативна активност сред учениците в средните училища и да развие предприемачески умения чрез създаване и започване на реален бизнес. Проектите “Бизнес 2000” и “Световни кариери” са пример за партньорство между публичния /частния сектор и blue chip организации, свързани директно с второто и третото ниво на образование. И двата проекта осигуряват директен досег на учениците със света на бизнеса чрез печатни материали, CD и уеб-технологии.

Италия

В италианската учебна система обучението по предприемачество е предимно допълващо и се провежда главно на местно ниво както в държавните, така и в частните училища. В повечето случаи дейностите не са включени в структурирана програма и не са интегрирани в цялостната учебна система. Въпреки, че има много успешни примери, трудно е да се представи една обща картина на всички дейности, развивани на местно ниво.

Единственият опит с влияние на национално ниво, което може да се приеме за най-добър в Италия, е глобалният проект на Fondazione IG Students, която за четири години е провела обучение на 100 000 ученици и 3 000 учители в цяла Италия. По

темата “предприемачество” няма друг толкова мащабен проект в италианската образователна система. Този проект завършва на 31 юли 2002 година. Правителството взема решение да прекрати финансирането за него отчасти поради съкращения на националния бюджет, както и поради мнението, че са създадени условия подобни инициативи да се развиват на местно ниво – благодарение на опита на IG учениците, чрез близко сътрудничество между училища и предприятия и с финансовата помощ на бизнеса. Въпреки липсата на централно финансиране в бъдеще се очаква развиването на значителен брой подобни инициативи на местно ниво.

Програмата “IG Students” е осъществена на второ и трето ниво на обучение и е популяризирана във всички италиански училища и университети. Тя включва два модула в продължение на две години. Стандартният модул е предвиден за ученици между 16 и 26 години в средните училища и университетите. Те създават и управляват собствени “експериментални” предприятия, които реално произвеждат стоки или осигуряват услуги за период от десет месеца (една академична година). Това обучение се провежда от ръководители – бизнесмени.

Тези дейности не са включени в националната учебна програма и се извършват извън редовните учебни занимания. След реформа в образователната система, образователните институти придобиват автономност и право да изготвят проект на учебен план, който да бъде предложен за разглеждане и одобрение от учениците и техните родители. Включването на предприемачеството като предмет в учебния план сега се разглежда от училищата като възможност за привличане на ученици, които иначе биха избрали друго учебно заведение.

Предприемачески дейности на второ и трето ниво на обучение се насърчават и от Confindustria (най-важната италианска организация на работодатели в областта на индустрията) и от Formaper (специализирана агенция към Търговската камара на Милано).

Испания

Най-високата интензивност на обучението в предприемачески умения е заложена в сферата на средното образование и началното професионално обучение. Като пример за добра политика в това отношение може да се посочи Акт 5/2002 относно Квалификацията и професионалното обучение, чиято насока е да се изгради една цялостна система с цел стимулиране на умения за предприемачески дейности и за свободна професионална практика (самонаемане).

Въпреки, че има информация, включена в националната статистика, в някои аспекти е трудно да се получат точни и актуални данни за цяла Испания, още повече че има 17 автономни области и всяка от тях има независима образователна система на своята територия. Наредбите в сферата на образованието са с национален обхват, но съществува висока степен на свобода в прилагането им в съответните автономни области.

С най-голяма практическа значимост по отношение на обучението по предприемачество на ниво средно образование (16-18 годишна възраст), е включването от страна на държавата в учебните програми на хуманитарните и социални специалности на два предмета – “Икономика” и “Икономика и бизнес организация”, които се усвояват в последователен ред и са посещавани от повече от 160 000 ученици през учебната 2001-2002 година. Тези предмети изпълняват две функции. Първо, те подготвят учениците, които възнамеряват да следват икономика или да учат в бизнес училища. Второ, те дават базисна подготовка по бизнес мениджмънт на учениците, които няма да продължат образованието си във висше учебно заведение.

При началното професионално обучение (16-20 годишна възраст) има професионални модули, които стимулират предприемачеството и бизнес културата. При някои от тях подходът е да се придобие обща представа, а при други се набляга на по-специализирания поглед към даден бизнес сектор или подсектор.

Професионалният модул, наречен „Обучение и трудова ориентация”, е образователна единица, която насърчава трудовата интеграция на завършващите (200 000 ученика за 2002 година) както като наети работници, така и като самонаети на свободна практика. Професионалният модул, наречен „Административен мениджмънт и маркетинг на малките предприятия”, е специално предназначен за самонаетите и за започване на собствен бизнес. Този модул се посещава от около 70 000 ученици всяка учебна година.

Има и други професионални модули, при които насърчаването на предприемачество се осъществява с оглед на съответния производствен сектор или услуга. Много от тях целенасочено включват въпроса за избора на бизнес, който може да се започне.

В Норвегия целта на правителството е да включи обучението по предприемачество във всички образователни степени. През 1997 г. Министерството на образованието и изследванията разработва стратегически план, въз основа на който се развива обучението по предприемачество в началното, средното и висшето образование. Разработеният план има две цели: (1) да подчертае необходимостта от присъствието на предприемачеството като предмет в учебната програма и като стратегия за обучение (2) да мотивира образователните институции, общинските и регионалните управи да планират и извършват заедно обучение в предприемачество и иновации.

Образователната политика се реализира с активната подкрепа на бизнес сектора. Сключени са значителен брой споразумения за сътрудничество между училища и конкретни бизнес-организации, а в средното образование са създадени редица “ученически” предприятия. През 1997 г. стартира и програмата Young Enterprise, в рамките на която се разработват нови методи за обучение в предприемачество и учебни материали. Тази програма дава възможност на учениците от горните класове на средното училище да участват в различни практически програми за обучение в предприемачество. Финансирането се осигурява от Министерството на местното управление и регионално развитие, Министерството на търговията и индустрията и Министерството на образованието и изследванията. Приетата национална стратегия осигурява съгласувани действия и тясно сътрудничество на образователните институции с органите на централната и местната власт, както и с бизнеса.

В първото ниво на средното образование около 20% от училищата в Норвегия имат едно или повече ученически предприятия. Разбира се качеството на тези предприятия варира в значителна степен. В горното ниво на средното образование едно от всеки три училища има едно или повече младежки предприятия. През 2001/2002 година около 7 000 ученици между 15 и 18 години (около 5% от всички ученици) създават около 700 младежки предприятия. Почти всяко такова предприятие има ментор от местния бизнес сектор. Забелязва се, че дейностите, свързани с организиране на предприятие, са по-застъпени в професионалните училища.

Във Финландия през 2002 г. към Министерството на образованието е създадена работна група по предприемачество (действаща и през 2005г.), която разработва и координира обучението по предприемачество във всички образователни степени. В него са включени 17 представители на различни заинтересовани

министерства, организации и образователни институции, а дейността му е фокусирана в три направления: укрепване на регионални образователни мрежи, разработване и разпространение на информация и материали за обучението в предприемачество (особено за продължаващото професионално обучение), контакти с бизнеса и индустрията. Предприемачеството е включено в основния учебен план за началното, средното и професионалното образование и е интензифицирано специализираното обучение на учителите в тази сфера.

Националният съвет по образованието, който е подчинен на Министерство на образованието, разработва основния учебен план за общообразователните училища (7 до 16 години), както и за горните класове на средните професионални училища. В основния учебен план за долните и горните класове на средното образование се отделя повече внимание на обучението в предприемачество, което се третира не като отделен предмет, а като интегративна тема. Това означава, че обучението в предприемачество е включено в различни предмети по подходящ начин. Отделните училища решават как да направят това в своите учебни планове. Основният учебен план за общообразователните училища (от 1-ви до 9-ти клас) е подготвен през 2003 г. и постепенно се въвежда в периода 2004-2006 г. Националният учебен план за горните класове на средните училища вече включва модули за предприемачеството, които отделните училища могат да прилагат в своите собствени учебни планове. По-активно се използват и методи на обучение, които насърчават предприемаческото поведение. Ревизирани са и изискванията за получаване на диплома от професионално училище като от 2001 г. е необходимо и наличие на предприемачески знания и умения.

Франция

Френското правителство също провежда национална политика за насърчаване на обучението в предприемачество, както и за формиране на предприемаческа култура. За да се постигне това са предвидени различни инициативи. Една от тях е национален дебат, основно насочен към средното образование. Освен това се идентифицират и в последствие се популяризират най-добрите постижения в преподаването на предприемачество.

Други инициативи, които са в ход или в начална фаза, са:

1. **Обсерватория за учебни практики по предприемачество** (в средното образование и висшето образование), която идентифицира учебни програми, инициативи и образователните институции в тази област. Целта е да се разпространяват опита и информацията по отношение обучението в предприемачество.
2. **Академията по предприемачество** е асоциация на учители и изследователи в университети, технически и търговски училища, които работят основно в областта на бизнеса и чиято цел е да насърчават предприемачеството (практики, експерименти, изследователска работа и т.н.) във френската образователна система.
3. **Комисия за насърчаване на предприемачеството и създаването на бизнес в образователната система**, част от Националният съвет за създаване на бизнес, е назначена към кабинета на Премиер-министъра. Тя се занимава с изготвяне на проектопредложения за по-ефективно мобилизиране на бизнеса и образователните институции с цел насърчаване на предприемачеството и правенето на бизнес, за постигане на мултипликационен ефект от инициативите на всички

образователни нива, както и създаване на връзки между изследователската дейност, образованието и иновациите.

Голям брой френски региони са започнали спомагателни проекти за насърчаване на предприемаческия дух и културата на правене на бизнес във Франция. Тези проекти са предприети на всички нива на образованието - начално, средно и висше. Трябва да се отбележи проектът “Maisons de l'Entrepreneuriat/des Entrepreneurs”(реализиран в Лион и Гренобъл). Тяхната цел е да повишават информираността и практическия опит по отношение на преподаването на предприемачеството в учебните заведения. Целевата група се състои от учители и ученици.

Две национални схеми за насърчаване на предприемаческия дух сред учениците в средните училища заслужават да бъдат споменати:

- “entreprises cadettes”: тази програма е насочена към ученици в първата година на средното си образование. Те получават възможността да подготвят бизнес планове с помощта на експерти, след което се правят компютърни симулации на започването на бизнес.
- "graines d'entrepreneurs": това е партньорска програма между колежи и Френската камара на търговията и индустрията. Учениците работят по свои проекти според предварително определена методология, която включва срещи със специалисти и професионалисти.

В Холандия функционира специална Комисия по “Предприемачество и образование”, обхващаща всички образователни степени. Нейните цели са да стимулира пилотни проекти и да идентифицира добри практики, които могат да бъдат успешно репликирани в други училища. Осигурява се и финансиране от Министерството на икономиката за развитие на учебни материали и методи, обучение на учители, семинари и др. В периода 2000-2002г. са субсидирани над 100 проекта, свързани с обучението по предприемачество. Усилията понастоящем са насочени към разпространение на добрите практики, разработване на типови учебни модули или програми, които да се интегрират в учебните планове. Централното правителство не се стреми да управлява и налага, а да улеснява възникването и разпространението на добри практики за обучение в предприемачество в началното, средното и висше образование като предлага подходящи стимули.

Швеция

В Швеция училищната система е децентрализирана. Образователната рамка се изгражда на национално ниво, но общините са тези, които отговарят за училищата в различните образователни степени. В националния учебен план се посочва, че училищното образование трябва да допринася за изграждането на качества и умения, които по принцип се възприемат като елемент на предприемаческата култура - инициативност, умения за работа самостоятелно и в група, умения за решаване на проблеми, чувство за отговорност и други. В същото време, решение за подходящия метод за обучение и учебните материали се взема на местно ниво.

Има много общини, в които училищата са избрали да включат предприемачеството в учебните си програми както в началните, така и в средните класове (например в окръг Vasterbotten). Освен това има още множество външни спрямо образователната система организации, които работят за насърчаване на предприемачеството: „Flashes of Genius” на ниво начално образование; Young

Enterprise и Swedish Foundation of Enterprise Education на ниво средно образование; “Greenhouse” на гимназиално ниво; Open for Business – организация, която работи за изграждане на предприемаческа култура както в рамките на образователната система, така и извън нея.

Шведската Национална агенция по образованието (Skolverket) получава от правителството задачата да подобри качеството на професионално ориентираното образование в средните училища. Тази мисия включва подобряване на контактите между училищата и трудовия живот, което също е предпоставка за насърчаване на предприемаческото образование. Бюджетът за три години е 53 милиона шведски крони. Дейностите, включени в проекта, са конференции, споделяне на добри практики, обучение на учители, изпълнение и оценка на училищни проекти, създаване на изследователска мрежа и др. Също така в горните класове на средното образование се въвежда задължително задание по проект за насърчаване на сътрудничеството с местния бизнес.

Шведската Агенция за бизнес развитие (NUTEK) има мисията да управлява програма за насърчаване на предприемачеството. Тази програма включва дейности, които насърчават предприемаческия дух в младите хора и създават връзки между училищата и бизнеса. Бюджетът на програмата е в рамките на 6-12 милиона шведски крони. Въпреки, че в Швеция съществуват инициативи за насърчаване обучението по предприемачество на национално ниво, държавната и обществена ангажираност и мащабността на разпространение на такива инициативи са все още умерени.

ПРИЛОЖЕНИЕ 5.

ДОБРИ БЪЛГАРСКИ ПРАКТИКИ НА ОБУЧЕНИЕ В ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В СРЕДНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ УЧИЛИЩА

1. БЪЛГАРО-АВСТРИЙСКИ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ПРОЕКТ “ИКОНОМИКА И МЕНИДЖМЪНТ”

Проучвайки статуса и развитието на професионалното образование в България след 1989г., определено може да се каже, че последните 10 г. от реформата на българското средно икономическо образование са пряко свързани със стартирането и утвърждаването на Българо-австрийския образователен проект (БАОП) “Икономика и мениджмънт”. Чрез него в пет училища в България, наречени “пилотни” – Национална финансово-стопанска гимназия, София и Професионалните гимназии по икономика в Бургас, Варна, Монтана и Търговска гимназия – Ст. Загора, се поставя началото на значителни “промени в организацията на образователните дейности, методите на обучение и възпитание, а така също и качеството в работата на участниците (учители и ученици), които категорично доказаха, че могат да разчупят традицията и шаблона”³⁴.

Направен е опит по инициатива на колектива на НФСГ, с препоръките на Австрийското посолство в България и готовността на австрийското Федерално министерство на образованието, науката и културата и МОН, за създаването **на модел за иновация в средното икономическо образование.**

Специфични характеристики на модела, които го представят като иновативен, са следните:

- Нов подход към личността на ученика – той е поставен в центъра на учебния процес;
- Обвързване между учебното съдържание по отделните икономически учебни предмети и постигане на интегралност при преподаването и усвояването на учебното съдържание от учениците;
- Съвременна квалификация на учителите, която ги прави професионално и личностно пригодни ефективно да работят в екип;
- Осъществяване на ново равнище на синтез между теория и практика чрез работа в учебно-тренировъчни фирми /УТФ/;
- Засилване на прагматизма в обучението – УТФ е “виртуално, фиктивно копие на реално предприятие”, симулират се и функциите на държавни служби – търговски регистър, статистика, данъчна служба и пр.
- Формиране на професионална мобилност и готовност за самостоятелна бизнес и предприемаческа кариера в бъдеще;
- Подобряване мотивацията на учениците и учителите за работа чрез усвояване и упражняване на нови професионални и социални компетенции, възпитаване в дух на увереност в своите знания, умения и качества;
- Създаване на условия за интегриране на българското и европейското професионално образование, приобщаване към европейските ценности на професионализъм и кариерно развитие.

---

³⁴ По-подробно: Ив. Арсов (директор на НФСГ) в: Българо-австрийски проект “Икономика и мениджмънт”. С., 2003

По силата на този проект в икономическите училища в България е въведен австрийският учебен план по икономика и мениджмънт и е изградена мрежа от учебно-тренировъчни фирми, които са обединени в Центрове, подпомагащи и контролиращи работата на тези фирми в методическо, техническо и пр. отношение.

За 10 години (от 1992 г. до 2002 г.), развитието на този проект е прогресивно и ефективно – от едно училище към мрежа от училища в България и към мрежа от училища в съседни страни: Румъния, Македония и Албания.

Какви са трайните резултати от Проекта за средните икономически училища:

- Въведено е обучение с практическа насоченост – от 1994-95 г. досега по учебния план за специалността “Икономика и мениджмънт” са обучавани около 1900 ученици. Нови дисциплини като “Икономика на предприятието”, “Упражнения по икономика на предприятието”, “УТФ” заменят предишните предмети “Пари и банково дело”, “Финанси” и “Организация и управление на социалното осигуряване”. Постигната е промяна на старата скучна, теоретично претоварена и недостъпна подготовка за учениците на ниво средно образование, Учебно-търговски с нова, по-интересна и лесна за усвояване от учениците и много по-обвързана с практиката на пазарната икономика и бизнеса.
- Акцент върху многообразие от методи, като специално внимание се отделя на комплексни, интерактивни методи на учене и преподаване, водещи до формирането на специфични лични импулси за учене. В учебно-тренировъчните фирми, учебното съдържание в 11 клас предвижда симулиране на предприемаческа дейност, прилагане на практика на получените знания и умения от учебните предмети “Икономика на предприятието”, “Счетоводство”, “Икономическа информатика”, както на български, така и на чужди езици.
- Многообразни компетентности на абсолвентите – в условията на симулирания делови свят и взаимодействието с местни и чуждестранни партньори от Австрия, Румъния и Албания, а също и от Унгария, Чехия и Русия се усвояват ключови компетенции като работа в екип, готовност за постигане на резултати, издръжливост на натоваване, готовност за вземане на решения, умения за разрешаване на конфликти, межкултурно общуване и пр.
- Заедно с дипломата учениците получават сертификат, удостоверяващ качеството на подготовката и признаването му в Австрия.
- Постигане високо професионално ниво на учителите в пилотните училища – осигуряване на квалификация по дидактически въпроси на: Икономика на предприятието, Работа по проект, Счетоводство, Икономика на националното стопанство, Икономически немски, Управление на качеството и др.
- Училищна инфраструктура и учебници на съвременно ниво – разработените в рамките на проекта два специализирани учебника, всеки от които е в 3 части, се използват в почти всички български икономически и търговски професионални гимназии.
- Въвеждане на специалността /специализация или магистърска програма/ по Икономическа педагогика в българските университети в тясно сътрудничество с проекта за средните икономически училища.

Националната финансово-стопанска гимназия, в която за първи път започва да функционира т. нар. Австрийски проект, остава и днес генератор на иновации в българското професионално образование. От 2003-2004 учебна година в нея започва да функционира специалност “Предприемачество и мениджмънт”, която надгражда Българо-австрийския образователен проект (БАОП). Сега тук се обучават 869 ученика в 30 паралелки. Така се създават паралелно два иновативни модела на средно професионално икономическо образование: по Икономика и мениджмънт и Предприемачество и мениджмънт. Основната цел на обучението и в двете специалности, според директора на гимназията г-н Иван Арсов, е “обвързването на теорията и практиката на такова равнище, което се проявява най-ярко в иновацията – Учебно-тренировъчна фирма”.

2. НАЦИОНАЛНА ТЪРГОВСКО БАНКОВА ГИМНАЗИЯ – СОФИЯ

В Националната търговско-банкова гимназия – София постъпват ученици след седми и осми клас, успешно положили изпитите, обикновено с много добър и отличен успех. Предварителната положителна мотивация към изучаването на икономически знания и в частност на знания и умения, свързани с предприемачеството, е важно условие за успешното интегриране на учениците в една среда, в която се изграждат всекидневно позитивни икономически нагласи и ценности. В основата на тази позитивна предварителна нагласа стои и фактът, че близо половината от децата познават добре частния бизнес “отвътре” – семейството им или техни близки работят в тази сфера.

Моделът “Интегративно-практическо обучение”, който успешно се реализира в професионалната гимназия, разчита преди всичко на оползотворяването на учебното време, отделено за ЗИП и СИП в рамките до 50% от цялостната подготовка на учениците, както е изискването за общообразователния минимум. Профилираното обучение по предприемачество в рамките на този проект се разгръща на две равнища: теоретично и практическо. Целта на обучението по икономически профилираните учебни предмети – от задължителната професионална подготовка – обща и отраслова, както и от СИП, е усвояването на знания, тяхното разбиране и приложение в различните сфери на социално-икономическата практика. Нашите целенасочени включени наблюдения показваха, че още по време на учебните часове учениците индивидуално и екипно анализират информацията и синтезират реалните възможности за стартиране на собствен бизнес чрез създаване на различни фирми (за консултантски счетоводни услуги, по автотранспорт, малко търговско формиране и др.)

След запознаване с конкретни модели на ефективно функциониращи предприятия и фирми, учениците се научават да оценяват адекватно икономическия риск при стартирането и разгръщането на дейността на различни видове фирми и финансови дружества.

За успешното разгръщане на модела “Интегративно практическо обучение в предприемачество” от съществено значение е наличието на актуално, достатъчно по обем и достъпно учебно съдържание. Освен учебния материал, предвиден за изучаване в профилираните икономически учебни предмети като теория и практика, тук се използва и адаптиран за облика на гимназията софтуер, който според ръководството на училището и самите учители е от съществено значение за усвояване от учениците на най-новото и перспективно учебно съдържание в отделните икономически направления в световен мащаб – финанси, банково дело, застраховане, счетоводство, маркетинг и мениджмънт и пр.

Що се отнася до съотношението теория-практика, настоящият модел е един добър пример за издигане качеството на българското професионално образование по

посока на неговата практическа ефикасност и връзка с реалния живот. Всяка специалност в училището е подкрепена от съответна фирма (формирование) като практическо обучение. На този етап в НТБГ тези формирования са 60 на брой. В тях всеки ученик има възможност да изучи така, както се учи един занаят, азбуката на съответната специалност („Икономика”, „Счетоводство”, „Финанси” и т.н.) да усвои начални умения и най-съществени компетентности в работата на различните икономически специалисти. Разновидностите на тези формирования, живи връзки с практиката са:

- Фирми за търговия /учебно-търговски формирования/;
- Учебно-търговски банки;
- Централна учебна банка;
- Учебна борса;
- Митница – централна и други две работещи митници;
- Учебен национално-осигурителен институт;
- Данъчна служба;
- Учебен арбитражен съд;
- Учебна търговско-промишлена палата, която да обедини фирмите и пр.

Всяка учебна година работата на тези формирования се представя и анализира на училищно ниво, след което дейността и постиженията им се презентира на национално ниво, а най-добре представилите се - и на международно. НТБГ има традиционно силни представяния през последните години в Германия, Франция и 2 пъти в Братислава. През миналата учебна 2004-2005 година учебната банка е удостоена с първо място в Швейцария, а учебно-търговската фирма по туризъм е наградена за „най-добър каталог” и „най-добър офис” в САЩ. В тези учебно-тренировъчни формирования работата на учениците се осъществява задължително и на един чужд език, както и издаваните каталози – минимум на един чужд език.

Тези учебно-практически постижения на учениците са показателни за нивото на усвояване на икономическите знания и формирането на умения, свързани със стартирането на собствен бизнес, с възпитанието и развитието на предприемачески дух у тях.

При **обобщаване и систематизиране** на икономическите и предприемаческите знания и умения на учениците се използват широко програмирани текстове, адаптирани и специално подбрани компютърни програми, онагледяващи и синтезиращи по подходящ начин икономически закономерности и тенденции, които имат непосредствен изход в практиката; интерактивни методи за усвояване на комуникативни техники от учащите се и пр.

При **затвърдяването на учебното съдържание** учителите отдават предпочитание на такива методи като: дискусии, упражняване, проектен метод, ролеви игри и др.

При **формирането на умения и навици** у учениците приоритетно се използват форми и методи като: самостоятелна работа, групова работа, проектен метод, учебно-тренировъчни формирования и др.

Активното участие на учениците в работата на различните учебни формирования: „Фирми за търговия”, „Учебно-търговска банка”, „Данъчна служба” и др. е в основата на **перманентната процесуална диагностика** през учебната година паралелно с писменото, в частност тестовото и устното оценяване на професионалните знания и умения на учениците.

Обучението завършва с държавни изпити (около 4 седмици се отделят за тях) по теория и практика за придобиване степен на професионална квалификация.

Учителите по учебните предмети от Задължителната професионална подготовка и СИП имат базова икономическа подготовка – висше икономическо образование, както и допълнителни квалификации (втори и трети клас) от СУ “Св. Кл. Охридски. В същото време те са водещи на базовата практическа работа на студенти от УНСС специализация “Икономическа педагогика”.

Реализираните приоритети при обучението и формирането на предприемачески умения в НТБГ дават основание за определянето ѝ като модел на средно професионално училище в България:

- **Учебна среда, в която се наблюдава творчество и новаторство** при реализирането на подготовката на учениците в областта на търговското и банковото дело на ниво средно професионално образование; баланс между традиционно и иновативно учебно съдържание; подходяща методика на обучението; баланс теория-практика; връзки с бизнеса и работодателите;
- **Учебна среда, която релевантно мотивира учители и ученици** за усвояване на принципите на пазарната икономика, овладяване на систематизирани знания за конкретни пазарни ситуации и адекватно на тях поведение, което води до успех и конкурентоспособност на пазара на труда;
- **Учебна среда, която с цялостната си организация, технология на учебния процес и училищен мениджмънт благоприятства и преднамерено култивира и възпитава икономически ценности ориентации, както и умения, готовност и нагласа за стартиране на собствен бизнес.**
- **Изграден капацитет и възможности на образователната институция да взаимодейства ефективно с реални бизнес-структури**

3. СОФИЙСКА ПРОФЕСИОНАЛНА ГИМНАЗИЯ ПО ТУРИЗЪМ

През последните години в различни региони на страната, където съществуват добри условия за туризъм, се създават добри практики на обучение в предприемачество в областта на ресторантьорството и хотелиерството (например, в Бургас, Банско, Смолян и др.). Пример за такава добра практика е Софийската професионална гимназия по туризъм. Тя е основана през 1951 год. Днес в училището се обучават над 800 ученици, които се превръщат в квалифицирани кадри за работа в областта на хотелиерството и ресторантьорството. Над 68 преподаватели обучават възпитаниците на СПГТ като особено внимание се отделя на изучаването на чужди езици - английски, френски, немски, испански, руски, италиански.

Като особено добра предприемаческа инициатива и практика може да се отбележи създаването и поддържането на собствен учебен ресторант с капацитет 60 места, който работи само с външни клиенти. Учениците от професионалната гимназия под ръководството на своите учители предлагат и кетъринг услуги на частни лица и организации на високо професионално ниво. От 2003 год. Софийската професионална гимназия по туризъм е пълноправен член на Европейската асоциация на училищата по хотелиерство и ресторантьорство.

От тази учебна година 2005/2006, се откриват няколко нови специалности – организация на хотелиерството, организация на обслужването в хотелиерството и екскурзоводство. Има 2 паралелки по традиционно производство и обслужване в заведенията за хранене и развлечения; от 6 години успешно се развива и специалността хотели и кетъринг чрез финансиране по програма ФАР. Характерното е това, че тази

специалност е създадена изцяло по европейските стандарти на обучение. Програмата е изградена на принципа на модулното обучение, за диагностика се използва тестово изпитване на учениците, създадени са условия за приоритетно практическо обучение. Освен това, в продължение на 2-3 години училището работи по няколко европейски проекта – “Леонардо да Винчи” за професионална квалификация и усъвършенстване и лингвистичната програма “Сократ”, спомагаща за повишаване на езиковите знания и умения на учениците. Практикуването и стажуването на учениците по готварство, сладкарство, сервитьорство и хотелиерство се провежда в някои от най-големите столични хотели – “Шератон”, “Принцес”, “Сердика”, “Радисън”, “Даун таун”. Според директора на професионалната гимназия г-н Васил Гъдев, председател на Асоциацията на училищата по ресторантьорство и хотелиерство, “от особена важност е да се вложат средства за стажуване в чужбина, квалификации, осигуряване на стипендии”. Освен това учениците имат възможност за стажуване и практикуване на партньорски принцип в Италия, Франция, Кипър, Германия и др.

Запознаването ни с учебната документация, практико-приложната и производствена дейност на учениците от СПГТ дава основание тя да се определи като добър модел на обучение в предприемачество, модел на формиране на ценни личностни качества на организатора и създателя на бизнес в тези две важни за националната ни икономика сфери - хранително-вкусовата промишленост и туризмът.

ПРИЛОЖЕНИЕ 6.

ОТКРИТИ ВЪПРОСИ И ДВУМЕРНИ РАЗПРЕДЕЛЕНИЯ

ТАБЛИЦА 10. ОПРЕДЕЛЕНИЕ НА РЕСПОНДЕНТИТЕ ЗА „ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО” (%)

БИЗНЕС - започване на нов; човек, който започва бизнес; идеи за нов бизнес; нюх за бизнес; частен бизнес	32,5
РИСК - да можеш да рискуваш; да знаеш какъв е риска; оценка на риска; не може без риск	9,4
ПРЕДПРИЕМАШ НЕЩО САМ; ДА СИ ПРЕДПРИЕМЧИВ	8,2
ИНИЦИАТИВНОСТ	6,0
ИДЕИ - нови; собствени; реализация; осъществяване	4,9
РЕШЕНИЯ - вземане на важни решения; решаване на проблеми	4,7
РАБОТА - да работиш за себе си; да работиш с желание; работа в собствена фирма; много работа	4,1
ФИРМА - създаване; управление	3,9
ПАРИ - да имаш, за да започнеш; да можеш да печелиш; средства за нещо ново; много пари	3,4
УМЕНИЯ	3,4
ИНВЕСТИЦИИ; ИНВЕСТИРАНЕ	3,3
ДЕЙСТВИЕ; ДЕЙНОСТ	3,0
РАЗВИТИЕ	2,9
УСПЕХ - в работата; в живота	2,8
НОВАТОРСТВО; НОВО НАЧАЛО	2,6
ПЕЧАЛБА	2,6
ТЪРГОВИЯ - развитие на търговска дейност; прекупуване; препродаване	2,6
УТВЪРЖДАВАНЕ; РЕАЛИЗИРАНЕ	2,6
АМБИЦИЯ	2,5
НЕЗАВИСИМОСТ, САМОСТОЯТЕЛНОСТ	1,8
НАХОДЧИВОСТ	1,7
БЪДЕЩЕ	1,6
ЗНАНИЯ	1,2
ПРОФЕСИОНАЛИЗЪМ	1,2
УПРАВЛЕНИЕ	1,0
УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ	1,0
УПОРИТОСТ	0,9
ОСИГУРЯВАНЕ НА РАБОТА И ДОХОДИ ЗА ДРУГИ ХОРА	0,8
КОРЕКТНОСТ - с хората; в бизнеса; с партньорите	0,7
ПРОУЧВАНЕ; ПЛАНИРАНИЕ	0,7
ОТГОВОРНОСТ	0,7
ВОЛЯ	0,6
ДОБЪР ЖИВОТ	0,5
ПРОИЗВОДСТВО - създаване; ръководене; организиране	0,5
РЪКОВОДСТВО - умения да ръководиш	0,5
ПРЕЦИЗНОСТ	0,5

Продължение:

СТРОИТЕЛСТВО	0,5
ОПИТ	0,4
ТРУД	0,4
СИГУРНОСТ	0,3
ФИНАСИ	0,3
ЛОГИКА	0,2
ПОДГОТОВКА	0,2
РАСТЕЖ; ПРОСПЕРИТЕТ	0,2
ЧЕСТНОСТ	0,2
ДАЛАВЕРИ	0,1
КЛИЕНТИ	0,1
КОМУНИКАЦИИ	0,1
НАЕМАТЕЛ	0,1
ПЕРСПЕКТИВНОСТ	0,1
ТОЧНОСТ	0,1
НЕ ЗНАЕ	14,3
НЕ ОТГОВОРИЛ	11,0

База N=1000 (ученици)

ТАБЛИЦА 11. ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ ПРЕД ПРЕПОДАВАНЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКИ ДИСЦИПЛИНИ (%)

Учебници - липсват специализирани; честа смяна; недостатъчни; скъпи;	23,8
Практическа насоченост на обучението - практики, стажове, практическа насоченост на обучението; връзка с частни фирми и държавни учреждения; обмяна на опит; реално участие в управление на ученическа фирма;	23,3
Нови помагала - нагледни материали; картографски материали;	20,6
МТБ - лоша; недостатъчна; подобряване; обновяване	14,3
Софтуер - софтуерни продукти за обучение; виртуални предприятия; нови информационни технологии; изучаване на информатика;	12,7
Часове - повече часове по специалните предмети; повече часове за практически упражнения, занимания;	10,1
Компютри - недостатъчно; по-голямо приложение; всеки ученик да има достъп до компютър	8,5
Липса на мотивация - след като завършат не могат да си намерят работа	5,8
Програми - програмата не позволява допълнителни предмети; да се подобрят учебните програми; честа смяна на програмите	5,8
Нови методи на преподаване - учебно-тренировъчни форми; игри; ученически фирми; лекции; работа в екип; мениджърски проекти;	5,3
Дисциплина - лоша дисциплина на учениците; учителят е ветеринарен лекар; отсъствия	3,2
Незаинтересованост на учениците	3,2
Нормативна база	2,6
Материал - материята е нова, непозната; трудно се усвоява	2,6

Продължение:

Липса на финансови възможности - не могат да си купят необходимите учебници, помагала	2,1
Квалификация на учителите - да се повиши; специализирана подготовка	1,6
Ниска обща култура ; слаб български език	1,6
Чужди езици - по-добро владееене; повече часове;	1,1
Ново мислене - обучение в дух на новаторство, самостоятелност; вземане на решения; предприемачески умения	0,5
Прием - да е с конкурс; да има изпит	0,5
Училището е с друг профил	2,1
Няма такива	1,6
ИЗ-НО	21,7

База N=189 (учители)

ТАБЛИЦА 12. МЕТОДИ НА ПРЕПОДАВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕБНИ ПРЕДМЕТИ СПОРЕД ТИПА НА НАСЕЛЕНОТО МЯСТО (%)

		София	Извън София	Общо
Лекция	Не	23,2	14,8	16,9
	Да	76,8	85,2	83,1
Беседа	Не	58,4	32,3	38,8
	Да	41,6	67,7	61,2
Дискусия	Не	31,8	23,8	25,8
	Да	68,2	76,2	74,2
“Мозъчна атака”	Не	89,3	83,5	84,9
	Да	10,7	16,5	15,1
Метод на проектите	Не	88,0	82,5	83,9
	Да	12,0	17,5	16,1
Наблюдение	Не	85,0	79,8	81,1
	Да	15,0	20,2	18,9
Инструктаж	Не	81,5	81,5	81,5
	Да	18,5	18,5	18,5
Мениджърски проект	Не	89,3	89,4	89,4
	Да	10,7	10,6	10,6
Ролеви игри	Не	88,4	88,5	88,5
	Да	11,6	11,5	11,5
СУОТ (SWOT) анализ	Не	96,1	96,7	96,6
	Да	3,9	3,3	3,4
Други	Не	99,6	99,6	99,6
	Да	0,4	0,4	0,4

База ученици N = 930

ТАБЛИЦА 13. Най-често използвани методи за проверка на знанията по икономическите дисциплини според типа на населеното място (%)

		София	Извън София	Общо
Устно изпитване	Не	19,3	5,3	8,8
	Да	80,7	94,7	91,2
Писмено изпитване	Не	11,6	5,3	6,9
	Да	88,4	94,7	93,1
Тестове – компютърни или на хартиен носител	Не	43,3	29,4	32,9
	Да	56,7	70,6	67,1
Беседа-диагностичен разговор	Не	92,3	82,6	85,1
	Да	7,7	17,4	14,9
Наблюдение	Не	89,7	87,9	88,4
	Да	10,3	12,1	11,6
Проектен метод	Не	85,8	89,1	88,3
	Да	14,2	10,9	11,7
Въпросници и скали за оценяване	Не	96,6	92,0	93,1
	Да	3,4	8,0	6,9
Дискусии	Не	83,7	83,5	83,5
	Да	16,3	16,5	16,5
Ролеви игри	Не	96,1	95,0	95,3
	Да	3,9	5,0	4,7
Друго	Не	99,6	99,6	99,6
	Да	0,4	0,4	0,4

База ученици N = 930

ТАБЛИЦА 14. Средна седмична заетост на учениците по икономическите учебни предмети според някои индивидуални характеристики (ЧАСА)

	Средно (часа)	Минимум	Максимум	База
Пол на ученика				
Мъж	4,76	1	48	N = 353
Жена	6,46	1	30	N = 351
Етническа принадлежност на ученика				
Българска	5,69	1	48	N = 658
Турска	4,56	1	15	N = 32
Българо-мохамеданска	3,00	3	3	N = 1
Ромска (циганска)	2,75	1	5	N = 4
Друга	4,00	3	5	N = 2
Клас в който учи ученика				
Десети клас	5,80	1	25	N = 198
Единадесети клас	5,75	1	30	N = 203
Дванадесети клас	5,77	1	30	N = 209
Тринадесети клас	4,36	1	48	N = 88

Продължение:

	<i>Средно (часа)</i>	<i>Минимум</i>	<i>Максимум</i>	<i>База</i>
<i>Населено място, в което се намира училището</i>				
София	5,85	1	30	N = 150
Извън София	5,54	1	48	N = 554
<i>Профил на училището</i>				
Средно професионално техническо училище	4,19	1	20	N = 388
Общообразователно училище	6,02	1	48	N = 188
Професионална гимназия с икономически профил	9,33	3	30	N = 128
Общо	5,61	1	48	N = 704

ПРИЛОЖЕНИЕ 7.

ОБЕКТИВНА ИНФОРМАЦИЯ, ПОЛУЧЕНА ОТ УЧИЛИЩАТА, УЧАСТВАЛИ В ИЗСЛЕДВАНЕТО

ТАБЛИЦА 15. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ИЗУЧАВАНИТЕ ПРЕДМЕТИ ПРЕЗ 2004/2005 ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
	София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Основи на пазарната икономика	61,5	41,7	46,9	28,6	76,9	62,5	46,9
Маркетинг и реклама	38,5	25,0	28,6	14,3	53,8	37,5	28,6
Мениджмънт на фирмата	38,5	36,1	36,7	14,3	69,2	62,5	36,7
Счетоводство на фирмата	53,8	47,2	49,0	32,1	53,8	100,0	49,0
География и икономика	69,2	80,6	77,6	64,3	100,0	87,5	77,6
Фирмено право	46,2	41,7	42,9	10,7	76,9	100,0	42,9
Предприемачество	38,5	38,9	38,8	32,1	53,8	37,5	38,8
Микроикономика	7,7	11,1	10,2	7,1	15,4	12,5	10,2
Макроикономика	23,1	19,4	20,4	7,1	15,4	75,0	20,4
Право	38,5	25,0	28,6	14,3	30,8	75,0	28,6
Счетоводство	38,5	30,6	32,7	10,7	46,2	87,5	32,7
Финанси	38,5	25,0	28,6	7,1	30,8	100,0	28,6
Бизнес комуникации	53,8	52,8	53,1	39,3	69,2	75,0	53,1
Икономика на предприятието	46,2	47,2	46,9	53,6	23,1	62,5	46,9
Маркетинг	38,5	47,2	44,9	17,9	69,2	100,0	44,9
Мениджмънт	69,2	63,9	65,3	75,0	38,5	75,0	65,3
Обща теория на статистиката	23,1	22,2	22,4	7,1	7,7	100,0	22,4
Не изучаваме икономически предмети в училище	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

База N = 49

ТАБЛИЦА 16. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СЕДМИЧНИЯ БРОЙ НА ЗАНЯТИЯТА ПО СПЕЦИАЛНИТЕ ПРЕДМЕТИ В 10-ТИ КЛАС ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Брой часове	София	Извън София	Разпределение	Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	Разпределение
Основи на пазарната икономика	2	50,0	33,3	38,5	0,0	33,3	50,0	38,5
	3	25,0	33,3	30,8	0,0	44,4	0,0	30,8
	22	0,0	11,1	7,7	0,0	11,1	0,0	7,7
	72	25,0	11,1	15,4	0,0	0,0	50,0	15,4
	108	0,0	11,1	7,7	0,0	11,1	0,0	7,7
Маркетинг и реклама	1	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Мениджмънт на фирмата	1	0,0	50,0	50,0	0,0	50,0	0,0	50,0
	3	0,0	50,0	50,0	0,0	50,0	0,0	50,0
	1	0,0	14,3	10,0	50,0	0,0	0,0	10,0
	2	0,0	57,1	40,0	50,0	0,0	50,0	40,0
	3	66,7	14,3	30,0	0,0	100,0	16,7	30,0
	4	0,0	14,3	10,0	0,0	0,0	16,7	10,0
	36	33,3	0,0	10,0	0,0	0,0	16,7	10,0
География и икономика	1	0,0	7,7	5,7	5,6	0,0	14,3	5,7
	2	44,4	57,7	54,3	61,1	40,0	57,1	54,3
	3	11,1	3,8	5,7	0,0	20,0	0,0	5,7
	5	11,1	0,0	2,9	0,0	10,0	0,0	2,9
	12	11,1	15,4	14,3	27,8	0,0	0,0	14,3
	15	11,1	0,0	2,9	0,0	10,0	0,0	2,9
	22	0,0	3,8	2,9	0,0	10,0	0,0	2,9
	54	11,1	11,5	11,4	5,6	10,0	28,6	11,4
Фирмено право	2	0,0	50,0	50,0	0,0	50,0	0,0	50,0
	54	0,0	50,0	50,0	0,0	50,0	0,0	50,0
Предприемачество	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Микроикономика	1	100,0	0,0	50,0	0,0	100,0	0,0	50,0
	2	0,0	100,0	50,0	0,0	0,0	100,0	50,0
Макроикономика	1	33,3	0,0	12,5	0,0	100,0	0,0	12,5
	2	33,3	100,0	75,0	100,0	0,0	83,3	75,0
	72	33,3	0,0	12,5	0,0	0,0	16,7	12,5
Право	1	0,0	40,0	33,3	33,3	0,0	50,0	33,3
	2	100,0	20,0	33,3	33,3	100,0	0,0	33,3
	12	0,0	20,0	16,7	33,3	0,0	0,0	16,7
	72	0,0	20,0	16,7	0,0	0,0	50,0	16,7
Счетоводство	1	0,0	25,0	12,5	0,0	0,0	20,0	12,5
	2	25,0	75,0	50,0	50,0	0,0	60,0	50,0
	3	25,0	0,0	12,5	0,0	100,0	0,0	12,5
	5	25,0	0,0	12,5	50,0	0,0	0,0	12,5
	36	25,0	0,0	12,5	0,0	0,0	20,0	12,5

Продължение:

Финанси	2	50,0	0,0	50,0	0,0	100,0	0,0	50,0
	3	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	100,0	50,0
Бизнес комуникации	2	33,3	66,7	55,6	40,0	100,0	66,7	55,6
	20	0,0	16,7	11,1	20,0	0,0	0,0	11,1
	22	33,3	16,7	22,2	40,0	0,0	0,0	22,2
	144	33,3	0,0	11,1	0,0	0,0	33,3	11,1
Икономика на предприятието	1	100,0	0,0	50,0	0,0	100,0	0,0	50,0
	108	0,0	100,0	50,0	0,0	0,0	100,0	50,0
Маркетинг	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Мениджмънт	1	50,0	0,0	50,0	0,0	100,0	0,0	50,0
	22	50,0	0,0	50,0	100,0	0,0	0,0	50,0
Обща теория на статистиката	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

База N = 49

ТАБЛИЦА 17. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СЕДМИЧНИЯ БРОЙ НА ЗАНЯТИЯТА ПО СПЕЦИАЛНИТЕ ПРЕДМЕТИ В 11-ТИ КЛАС ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Брой часове	Место-положение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение	
		София	Извън София		Средни професионални	Общобразователни	Икономически профил		
Основи пазарната икономика	на	2	100,0	66,7	71,4	100,0	50,0	100,0	71,4
		3	0,0	16,7	14,3	0,0	25,0	0,0	14,3
		22	0,0	16,7	14,3	0,0	25,0	0,0	14,3
Маркетинг реклама	и	2	33,3	0,0	25,0	0,0	0,0	100,0	25,0
		3	33,3	100,0	50,0	0,0	66,7	0,0	50,0
		4	33,3	0,0	25,0	0,0	33,3	0,0	25,0
Мениджмънт фирмата	на	2	33,3	20,0	25,0	0,0	14,3	100,0	25,0
		3	33,3	20,0	25,0	0,0	28,6	0,0	25,0
		5	33,3	20,0	25,0	0,0	28,6	0,0	25,0
		32	0,0	20,0	12,5	0,0	14,3	0,0	12,5
		108	0,0	20,0	12,5	0,0	14,3	0,0	12,5
Счетоводство фирмата	на	2	66,7	27,3	35,7	25,0	66,7	28,6	35,7
		3	0,0	45,5	35,7	25,0	33,3	42,9	35,7
		5	33,3	9,1	14,3	25,0	0,0	14,3	14,3
		41	0,0	9,1	7,1	25,0	0,0	0,0	7,1
		72	0,0	9,1	7,1	0,0	0,0	14,3	7,1
География икономика	и	2	20,0	50,0	40,0	100,0	11,1	0,0	40,0
		3	40,0	30,0	33,3	0,0	44,4	100,0	33,3
		5	20,0	0,0	6,7	0,0	11,1	0,0	6,7
		15	20,0	0,0	6,7	0,0	11,1	0,0	6,7
		36	0,0	10,0	6,7	0,0	11,1	0,0	6,7
		72	0,0	10,0	6,7	0,0	11,1	0,0	6,7

Продължение

Фирмено право	2	100,0	60,0	66,7	0,0	80,0	0,0	66,7
	72	0,0	40,0	33,3	0,0	20,0	100,0	33,3
Предприемачество	22	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Микроикономика	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Макроикономика	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Право	2	50,0	75,0	62,5	100,0	0,0	66,7	62,5
	4	25,0	0,0	12,5	0,0	100,0	0,0	12,5
	36	0,0	25,0	12,5	0,0	0,0	16,7	12,5
	72	25,0	0,0	12,5	0,0	0,0	16,7	12,5
Счетоводство	2	100,0	50,0	62,5	100,0	33,3	75,0	62,5
	3	0,0	33,3	25,0	0,0	66,7	0,0	25,0
	72	0,0	16,7	12,5	0,0	0,0	25,0	12,5
Финанси	2	100,0	0,0	50,0	100,0	50,0	0,0	50,0
	3	0,0	50,0	25,0	0,0	50,0	0,0	25,0
	72	0,0	50,0	25,0	0,0	0,0	100,0	25,0
Бизнес комуникации	2	66,7	0,0	40,0	0,0	100,0	33,3	40,0
	4	0,0	50,0	20,0	0,0	0,0	33,3	20,0
	36	33,3	50,0	40,0	100,0	0,0	33,3	40,0
Икономика на предприятието	2	0,0	66,7	50,0	0,0	50,0	50,0	50,0
	3	100,0	0,0	25,0	0,0	50,0	0,0	25,0
	108	0,0	33,3	25,0	0,0	0,0	50,0	25,0
Маркетинг	1	0,0	16,7	12,5	0,0	33,3	0,0	12,5
	2	50,0	66,7	62,5	100,0	33,3	75,0	62,5
	3	50,0	0,0	12,5	0,0	33,3	0,0	12,5
	72	0,0	16,7	12,5	0,0	0,0	25,0	12,5
Мениджмънт	1	33,3	50,0	40,0	0,0	50,0	0,0	40,0
	2	33,3	0,0	20,0	0,0	0,0	100,0	20,0
	5	33,3	0,0	20,0	0,0	25,0	0,0	20,0
	108	0,0	50,0	20,0	0,0	25,0	0,0	20,0
Обща теория на статистиката	2	66,7	85,7	80,0	100,0	100,0	71,4	80,0
	72	33,3	14,3	20,0	0,0	0,0	28,6	20,0

База N = 49

ТАБЛИЦА 18. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СЕДМИЧНИЯ БРОЙ НА ЗАНЯТИЯТА ПО СПЕЦИАЛНИТЕ ПРЕДМЕТИ В 12-ТИ КЛАС ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Брой часове	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
		София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Основи на пазарната икономика	2	25,0	25,0	25,0	0,0	60,0	0,0	25,0
	3	50,0	50,0	50,0	66,7	20,0	100,0	50,0
	4	0,0	12,5	8,3	16,7	0,0	0,0	8,3
	22	0,0	12,5	8,3	0,0	20,0	0,0	8,3
	93	25,0	0,0	8,3	16,7	0,0	0,0	8,3
Маркетинг и реклама	3	75,0	33,3	57,1	0,0	66,7	0,0	57,1
	6	0,0	33,3	14,3	0,0	16,7	0,0	14,3
	62	25,0	0,0	14,3	0,0	0,0	100,0	14,3
	75	0,0	33,3	14,3	0,0	16,7	0,0	14,3
Мениджмънт на фирмата	2	33,3	42,9	40,0	0,0	50,0	33,3	40,0
	3	0,0	14,3	10,0	0,0	16,7	0,0	10,0
	4	33,3	0,0	10,0	0,0	16,7	0,0	10,0
	62	33,3	14,3	20,0	0,0	0,0	66,7	20,0
	93	0,0	14,3	10,0	0,0	16,7	0,0	10,0
	124	0,0	14,3	10,0	100,0	0,0	0,0	10,0
Счетоводство на фирмата	1	14,3	0,0	7,1	0,0	25,0	0,0	7,1
	2	28,6	42,9	35,7	25,0	0,0	66,7	35,7
	3	28,6	0,0	14,3	0,0	50,0	0,0	14,3
	4	0,0	14,3	7,1	0,0	25,0	0,0	7,1
	5	14,3	0,0	7,1	25,0	0,0	0,0	7,1
	7	0,0	14,3	7,1	0,0	0,0	16,7	7,1
	22	0,0	14,3	7,1	25,0	0,0	0,0	7,1
	62	0,0	14,3	7,1	25,0	0,0	0,0	7,1
	108	14,3	0,0	7,1	0,0	0,0	16,7	7,1
География и икономика	1	25,0	0,0	8,3	0,0	20,0	0,0	8,3
	2	25,0	25,0	25,0	50,0	0,0	33,3	25,0
	3	0,0	25,0	16,7	0,0	0,0	66,7	16,7
	4	25,0	0,0	8,3	0,0	20,0	0,0	8,3
	5	0,0	12,5	8,3	25,0	0,0	0,0	8,3
	6	25,0	0,0	8,3	0,0	20,0	0,0	8,3
	22	0,0	12,5	8,3	25,0	0,0	0,0	8,3
	67	0,0	12,5	8,3	0,0	20,0	0,0	8,3
	93	0,0	12,5	8,3	0,0	20,0	0,0	8,3

Продължение:

Фирмено право	2	50,0	66,7	61,5	100,0	25,0	71,4	61,5
	3	25,0	11,1	15,4	0,0	25,0	14,3	15,4
	4	0,0	11,1	7,7	0,0	25,0	0,0	7,7
	22	0,0	11,1	7,7	0,0	25,0	0,0	7,7
	62	25,0	0,0	7,7	0,0	0,0	14,3	7,7
Предприемачество	2	50,0	60,0	57,1	0,0	80,0	0,0	57,1
	22	0,0	20,0	14,3	50,0	0,0	0,0	14,3
	62	50,0	20,0	28,6	50,0	20,0	0,0	28,6
Микроикономика	3	0,0	66,7	66,7	100,0	0,0	0,0	66,7
	39	0,0	33,3	33,3	0,0	100,0	0,0	33,3
Макроикономика	3	0,0	50,0	50,0	100,0	0,0	0,0	50,0
	54	0,0	50,0	50,0	0,0	100,0	0,0	50,0
Право	2	0,0	66,7	50,0	0,0	33,3	100,0	50,0
	6	100,0	0,0	25,0	0,0	33,3	0,0	25,0
	75	0,0	33,3	25,0	0,0	33,3	0,0	25,0
Счетоводство	1	25,0	0,0	7,7	0,0	20,0	0,0	7,7
	2	25,0	44,4	38,5	100,0	0,0	50,0	38,5
	3	25,0	22,2	23,1	0,0	40,0	16,7	23,1
	4	0,0	11,1	7,7	0,0	20,0	0,0	7,7
	36	0,0	11,1	7,7	0,0	0,0	16,7	7,7
	93	0,0	11,1	7,7	0,0	20,0	0,0	7,7
	186	25,0	0,0	7,7	0,0	0,0	16,7	7,7
Финанси	2	0,0	75,0	60,0	100,0	50,0	57,1	60,0
	3	50,0	12,5	20,0	0,0	50,0	14,3	20,0
	62	50,0	12,5	20,0	0,0	0,0	28,6	20,0
Бизнес комуникации	2	100,0	0,0	28,6	0,0	16,7	100,0	28,6
	3	0,0	60,0	42,9	0,0	50,0	0,0	42,9
	32	0,0	20,0	14,3	0,0	16,7	0,0	14,3
	80	0,0	20,0	14,3	0,0	16,7	0,0	14,3
Икономика на предприятието	2	50,0	31,3	35,0	21,4	100,0	60,0	35,0
	3	0,0	50,0	40,0	57,1	0,0	0,0	40,0
	33	0,0	6,3	5,0	7,1	0,0	0,0	5,0
	62	25,0	0,0	5,0	0,0	0,0	20,0	5,0
	92	0,0	6,3	5,0	7,1	0,0	0,0	5,0
	93	25,0	6,3	10,0	7,1	0,0	20,0	10,0

Продължение:

Маркетинг	1	0,0	7,7	5,9	0,0	11,1	0,0	5,9
	2	25,0	38,5	35,3	0,0	0,0	85,7	35,3
	3	50,0	30,8	35,3	0,0	66,7	0,0	35,3
	23	0,0	7,7	5,9	0,0	11,1	0,0	5,9
	62	25,0	7,7	11,8	100,0	0,0	14,3	11,8
	75	0,0	7,7	5,9	0,0	11,1	0,0	5,9
Мениджмънт	2	50,0	80,0	71,4	100,0	50,0	75,0	71,4
	93	50,0	20,0	28,6	0,0	50,0	25,0	28,6
Обща теория на статистиката	2	0,0	100,0	75,0	0,0	0,0	75,0	75,0
	62	100,0	0,0	25,0	0,0	0,0	25,0	25,0

База N = 49

ТАБЛИЦА 19. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СЕДМИЧНИЯ БРОЙ НА ЗАНЯТИЯТА ПО СПЕЦИАЛНИТЕ ПРЕДМЕТИ В 13-ТИ КЛАС ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Брой часове	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
		София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Основи на пазарната икономика	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Маркетинг и реклама	2	0,0	75,0	75,0	75,0	0,0	0,0	75,0
	22	0,0	25,0	25,0	25,0	0,0	0,0	25,0
Мениджмънт на фирмата	3	0,0	75,0	75,0	66,7	0,0	100,0	75,0
	4	0,0	25,0	25,0	33,3	0,0	0,0	25,0
Счетоводство на фирмата	1	0,0	16,7	16,7	25,0	0,0	0,0	16,7
	2	0,0	33,3	33,3	50,0	0,0	0,0	33,3
	4	0,0	16,7	16,7	0,0	0,0	100,0	16,7
	36	0,0	16,7	16,7	0,0	100,0	0,0	16,7
	44	0,0	16,7	16,7	25,0	0,0	0,0	16,7
География и икономика	2	0,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Фирмено право	11	0,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Предприемачество	2	0,0	28,6	18,2	25,0	0,0	0,0	18,2
	3	0,0	14,3	9,1	0,0	0,0	50,0	9,1
	4	25,0	28,6	27,3	37,5	0,0	0,0	27,3
	11	0,0	14,3	9,1	12,5	0,0	0,0	9,1
	39	0,0	14,3	9,1	0,0	100,0	0,0	9,1
	60	25,0	0,0	9,1	12,5	0,0	0,0	9,1
	62	25,0	0,0	9,1	0,0	0,0	50,0	9,1
	93	25,0	0,0	9,1	12,5	0,0	0,0	9,1
Микроикономика	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Макроикономика	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Право	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Счетоводство	36	0,0	100,0	100,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Финанси	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Продължение:

Бизнес комуникации	2	0,0	75,0	75,0	85,7	0,0	0,0	75,0
	22	0,0	12,5	12,5	14,3	0,0	0,0	12,5
	36	0,0	12,5	12,5	0,0	100,0	0,0	12,5
Икономика на предприятието	2	0,0	33,3	33,3	33,3	0,0	0,0	33,3
	3	0,0	33,3	33,3	33,3	0,0	0,0	33,3
	6	0,0	33,3	33,3	33,3	0,0	0,0	33,3
Маркетинг	2	0,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Мениджмънт	2	0,0	11,8	10,0	10,5	0,0	0,0	10,0
	4	33,3	29,4	30,0	31,6	0,0	0,0	30,0
	5	0,0	17,6	15,0	15,8	0,0	0,0	15,0
	6	0,0	5,9	5,0	5,3	0,0	0,0	5,0
	7	0,0	5,9	5,0	5,3	0,0	0,0	5,0
	22	0,0	5,9	5,0	5,3	0,0	0,0	5,0
	44	0,0	5,9	5,0	5,3	0,0	0,0	5,0
	60	33,3	0,0	5,0	5,3	0,0	0,0	5,0
	62	0,0	5,9	5,0	0,0	100,0	0,0	5,0
	77	0,0	5,9	5,0	5,3	0,0	0,0	5,0
	124	33,3	5,9	10,0	10,5	0,0	0,0	10,0
Обща теория на статистиката	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

База N = 49

ТАБЛИЦА 20. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ВОДЕНЕ НА ЗП ЗАНЯТИЯ ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
	София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Основи на пазарната икономика	75,0	53,3	60,9	75,0	40,0	80,0	60,9
Маркетинг и реклама	80,0	22,2	42,9	25,0	42,9	66,7	42,9
Мениджмънт на фирмата	80,0	53,8	61,1	100,0	44,4	60,0	61,1
Счетоводство на фирмата	85,7	76,5	79,2	66,7	71,4	100,0	79,2
География и икономика	77,8	82,8	81,6	77,8	76,9	100,0	81,6
Фирмено право	83,3	40,0	52,4	33,3	40,0	75,0	52,4
Предприемачество	80,0	50,0	57,9	77,8	42,9	33,3	57,9
Микроикономика	0,0	100,0	80,0	100,0	50,0	100,0	80,0
Макроикономика	33,3	71,4	60,0	50,0	50,0	66,7	60,0
Право	60,0	77,8	71,4	100,0	25,0	83,3	71,4
Счетоводство	80,0	81,8	81,3	100,0	66,7	85,7	81,3
Финанси	60,0	77,8	71,4	50,0	25,0	100,0	71,4
Бизнес комуникации	71,4	57,9	61,5	72,7	33,3	83,3	61,5
Икономика на предприятието	66,7	82,4	78,3	80,0	33,3	100,0	78,3

Продължение:

Маркетинг	80,0	52,9	59,1	40,0	33,3	100,0	59,1
Мениджмънт	77,8	60,9	65,6	66,7	40,0	83,3	65,6
Обща теория на статистиката	100,0	62,5	72,7	50,0	0,0	87,5	72,7

База N = 49

ТАБЛИЦА 21. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ВОДЕНЕ НА ЗИП ЗАНЯТИЯ ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
	София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Основи на пазарната икономика	25,0	46,7	39,1	12,5	70,0	20,0	39,1
Маркетинг и реклама	40,0	33,3	35,7	0,0	71,4	0,0	35,7
Мениджмънт на фирмата	0,0	38,5	27,8	25,0	44,4	0,0	27,8
Счетоводство на фирмата	28,6	35,3	33,3	33,3	28,6	37,5	33,3
География и икономика	33,3	62,1	55,3	50,0	53,8	71,4	55,3
Фирмено право	0,0	26,7	19,0	0,0	40,0	0,0	19,0
Предприемачество	20,0	28,6	26,3	0,0	57,1	33,3	26,3
Микроикономика	100,0	0,0	20,0	0,0	50,0	0,0	20,0
Макроикономика	66,7	14,3	30,0	0,0	50,0	33,3	30,0
Право	0,0	11,1	7,1	0,0	25,0	0,0	7,1
Счетоводство	20,0	36,4	31,3	0,0	50,0	28,6	31,3
Финанси	20,0	22,2	21,4	0,0	50,0	12,5	21,4
Бизнес комуникации	14,3	26,3	23,1	9,1	55,6	0,0	23,1
Икономика на предприятието	16,7	5,9	8,7	0,0	33,3	20,0	8,7
Маркетинг	20,0	41,2	36,4	20,0	66,7	12,5	36,4
Мениджмънт	22,2	13,0	15,6	9,5	60,0	0,0	15,6
Обща теория на статистиката	0,0	12,5	9,1	0,0	100,0	0,0	9,1

База N = 49

ТАБЛИЦА 22. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ВОДЕНЕ НА СИП ЗАНЯТИЯ ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
	София	Извън София		Средни професионални	Общобразователни	Икономически профил	
Основи на пазарната икономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Маркетинг и реклама	20,0	0,0	7,1	0,0	0,0	33,3	7,1
Мениджмънт на фирмата	20,0	0,0	5,6	0,0	0,0	20,0	5,6
Счетоводство на фирмата	14,3	0,0	4,2	0,0	0,0	12,5	4,2
География и икономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Фирмено право	0,0	6,7	4,8	0,0	10,0	0,0	4,8
Предприемачество	20,0	0,0	5,3	0,0	0,0	33,3	5,3
Микроикономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Макроикономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Право	20,0	0,0	7,1	0,0	0,0	16,7	7,1
Счетоводство	20,0	0,0	6,3	0,0	0,0	14,3	6,3
Финанси	20,0	0,0	7,1	0,0	0,0	12,5	7,1
Бизнес комуникации	14,3	0,0	3,8	0,0	0,0	16,7	3,8
Икономика на предприятието	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Маркетинг	0,0	5,9	4,5	0,0	11,1	0,0	4,5
Мениджмънт	0,0	4,3	3,1	0,0	20,0	0,0	3,1
Обща теория на статистиката	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

База N = 49

ТАБЛИЦА 23. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ВОДЕНЕ НА ДРУГА ФОРМА НА ОБУЧЕНИЕ ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
	София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Основи на пазарната икономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Маркетинг и реклама	20,0	0,0	7,1	0,0	0,0	33,3	7,1
Мениджмънт на фирмата	20,0	7,7	11,1	0,0	0,0	40,0	11,1
Счетоводство на фирмата	14,3	17,6	16,7	0,0	14,3	37,5	16,7
География и икономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Фирмено право	16,7	0,0	4,8	0,0	0,0	12,5	4,8
Предприемачество	20,0	7,1	10,5	0,0	0,0	66,7	10,5
Микроикономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Макроикономика	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Право	40,0	0,0	14,3	0,0	25,0	16,7	14,3
Счетоводство	20,0	0,0	6,3	0,0	0,0	14,3	6,3
Финанси	40,0	0,0	14,3	0,0	25,0	12,5	14,3
Бизнес комуникации	14,3	0,0	3,8	0,0	0,0	16,7	3,8
Икономика на предприятието	16,7	0,0	4,3	0,0	0,0	20,0	4,3
Маркетинг	20,0	0,0	4,5	0,0	0,0	12,5	4,5
Мениджмънт	22,2	4,3	9,4	4,8	20,0	16,7	9,4
Обща теория на статистиката	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

База N = 49

ТАБЛИЦА 24. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СЪЗДАДЕНИТЕ УЧЕБНИ МОДЕЛИ НА ФИРМИ ПРЕЗ УЧЕБНАТА 2004/2005 ГОДИНА ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
	София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Да	46,2	22,2	28,6	17,9	30,8	62,5	28,6
Не	53,8	77,8	71,4	82,1	69,2	37,5	71,4

База N = 49

ТАБЛИЦА 25. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА КЛАСОВЕТЕ, В КОИТО СЕ Е ИЗПОЛЗВАТ УЧЕБНИ МОДЕЛИ НА ФИРМИ ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Разпределение	Тип на училището			Разпределение
	София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
в 10-и	66,7	12,5	35,7	20,0	50,0	40,0	35,7
в 11-и	83,3	50,0	64,3	60,0	75,0	60,0	64,3
в 12-и	100,0	62,5	78,6	100,0	50,0	80,0	78,6
в 13-и	16,7	12,5	14,3	40,0	0,0	0,0	14,3

База N = 14

ТАБЛИЦА 26. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ ФОРМИ НА ОБУЧЕНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДМЕТИ ПО МЕСТОПОЛОЖЕНИЕ И ТИП НА УЧИЛИЩЕТО (%)

	Местоположение на училището		Общо	Тип на училището			Общо
	София	Извън София		Средни професионални	Общообразователни	Икономически профил	
Игрови и ролеви методи	53,8	58,3	57,1	46,4	61,5	87,5	57,1
Часове по практика	53,8	63,9	61,2	46,4	69,2	100,0	61,2
Стажове във фирми	30,8	41,7	38,8	25,0	30,8	100,0	38,8
Беседи с представители на бизнеса	53,8	63,9	61,2	57,1	61,5	75,0	61,2
Друго	15,4	13,9	14,3	7,1	15,4	37,5	14,3

База N = 49

ПРИЛОЖЕНИЕ 8.

ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА БИЗНЕСА – ЕДНОМЕРНИ РАЗПРЕДЕЛЕНИЯ

ТАБЛИЦА 27. НЕОБХОДИМИ КАЧЕСТВА ЗА ПРЕДПРИЕМАЧ, СПОРЕД РЕСПОНДЕНТА (%)

	Много важни	Важни	Колкото важни, толкова маловажни	Не са важни	Изобщо не са важни	Не мога да преценя
Инициативност	72,4	23,0	3,4	0,0	1,1	0,0
Коректност	62,1	29,9	8,0	0,0	0,0	0,0
Новаторство	37,9	46,0	12,6	3,4	0,0	0,0
Амбициозност	58,6	34,5	5,7	1,1	0,0	0,0
Риск	37,9	28,7	29,9	3,4	0,0	0,0
Пестеливост	15,3	22,4	42,4	16,5	3,5	0,0
Професионализъм	77,9	16,3	4,7	1,2	0,0	0,0
Природна интелигентност	32,6	46,5	15,1	2,3	1,2	2,3
Честност	56,5	25,9	9,4	4,7	0,0	3,5
Начален капитал	67,8	21,8	8,0	1,1	1,1	0,0
Изгоден кредит	44,6	37,3	12,0	3,6	1,2	1,2
Икономическа свобода	51,7	33,3	13,8	0,0	0,0	1,1
Връзки и контакти	66,7	25,3	8,0	0,0	0,0	0,0
Стабилна политическа обстановка	54,0	25,3	11,5	5,7	3,4	0,0
Друго	5,7	0,0	0,0	0,0	0,0	17,0

ТАБЛИЦА 28. ВАЖНИ ПРЕДМЕТИ ЗА ВЪЗПИТАНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО (%)

	Много важен	Важен	По-скоро не е важен	Изобщо не е важен	Не мога да преценя
Основи на пазарната икономика	36,4	50,0	12,5	1,1	0,0
Маркетинг и реклама	52,3	42,0	5,7		0,0
Мениджмънт на фирмата	57,5	33,3	6,9	1,1	1,1
Счетоводство на фирмата	51,7	33,3	14,9		0,0
География и икономика	11,6	36,0	38,4	12,8	1,2
Фирмено право	34,9	39,5	23,3	2,3	0,0
Предприемачество	55,2	39,1	5,7		0,0
Микроикономика	14,8	58,0	23,9	1,1	2,3
Макроикономика	13,6	54,5	26,1	4,5	1,1
Право	23,0	40,2	31,0	3,4	2,3
Счетоводство	47,1	39,1	13,8	0,0	0,0
Бизнес комуникации	51,1	43,2	4,5	1,1	0,0
Икономика на предприятието	39,1	41,4	17,2	2,3	0,0
Маркетинг	52,3	38,6	9,1	0,0	0,0
Мениджмънт	48,9	39,8	11,4	0,0	0,0
Обща теория на статистиката	5,7	36,4	36,4	15,9	5,7

ТАБЛИЦА 29. ОСНОВНИ ПРИЧИНИ ЗА УСПЕХА/НЕУСПЕХА НА ОБУЧЕНИЕТО В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО (%)

	Първа причина	Втора причина	Трета причина	Причини (общо)
Съотношение теория/практика	29,4	28,2	12,9	23,5
Мотивация на учениците	11,8	25,9	28,2	22,0
Липса на сътрудничество с бизнеса	14,1	16,5	23,5	18,0
Подготовка и мотивация на преподавателите	34,1	5,9	5,9	15,3
Финансово и техническо обезпечаване	4,7	4,7	23,5	11,0
Иновативност на подходите на обучение	2,4	18,8	4,7	8,6
Учебните помагала	3,5	0,0	0,0	1,2
Натовареността на учебните програми	0,0	0,0	1,2	0,4

ТАБЛИЦА 30. НАЙ-ВИСОКА СТЕПЕН НА ЗАВЪРШЕНО ОБРАЗОВАНИЕ

	%
Висше	58,3
Средно	32,1
Полувисше	8,3
Средно специално	1,2

ТАБЛИЦА 31. ЗАЕМАНА ДЛЪЖНОСТ ОТ РЕСПОНДЕНТА ВЪВ ФИРМАТА

	%
Управител	47,6
Собственик	36,9
Други длъжност	15,5

ПРИЛОЖЕНИЕ 9.

ИЗСЛЕДВАНЕ СРЕД ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ЦЕНТРОВЕТЕ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОБУЧЕНИЕ

ТАБЛИЦА 32. НЕОБХОДИМИ КАЧЕСТВА ЗА ПРЕДПРИЕМАЧИТЕ

	Много важни	Важни	Колкото важни, толкова маловажни	Не са важни	Изобщо не са важни	Не мога да преценя
Инициативност	85,3	14,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Професионализъм	72,7	24,2	3,0	0,0	0,0	0,0
Връзки и контакти	73,5	14,7	11,8	0,0	0,0	0,0
Коректност	60,6	36,4	3,0	0,0	0,0	0,0
Честност	57,6	24,2	12,1	0,0	0,0	6,1
Начален капитал	57,6	33,3	9,1	0,0	0,0	0,0
Икономическа свобода	43,8	31,3	21,9	0,0	0,0	3,1
Риск	45,5	33,3	9,1	6,1	3,0	3,0
Амбициозност	47,1	41,2	5,9	5,9	0,0	0,0
Стабилна политическа обстановка	44,1	38,2	11,8	2,9	0,0	2,9
Новаторство	38,2	44,1	11,8	5,9	0,0	0,0
Изгоден кредит	38,2	38,2	20,6	0,0	0,0	2,9
Природна интелигентност	28,1	34,4	21,9	6,3	0,0	9,4
Пестеливост	9,7	25,8	51,6	3,2	3,2	6,5
Друго	8,8	0,0	0,0	0,0	0,0	14,7

ТАБЛИЦА 33. ВАЖНИ ПРЕДМЕТИ ЗА ВЪЗПИТАНИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ В ДУХ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

	<i>Много важен</i>	<i>Важен</i>	<i>По-скоро не е важен</i>	<i>Изобщо не е важен</i>	<i>Не мога да преценя</i>
Предприемачество	88,2	5,9	5,9	0,0	0,0
Мениджмънт на фирмата	67,6	20,6	5,9	2,9	2,9
Бизнес комуникации	67,6	17,6	14,7	0,0	0,0
Маркетинг и реклама	64,7	26,5	2,9	2,9	2,9
Маркетинг	55,9	26,5	14,7	2,9	0,0
Мениджмънт	52,9	23,5	17,6	2,9	2,9
Основи на пазарната икономика	54,5	39,4	3,0	0,0	3,0
Икономика на предприятието	46,9	28,1	9,4	0,0	15,6
Счетоводство на фирмата	36,4	39,4	18,2		6,1
Фирмено право	36,4	39,4	21,2		3,0
Микроикономика	32,4	44,1	17,6	2,9	2,9
Право	26,5	32,4	26,5	8,8	5,9
Финанси	27,3	51,5	9,1	3,0	9,1
Макроикономика	14,7	55,9	17,6	8,8	2,9
Счетоводство	18,2	45,5	18,2	12,1	6,1
География и икономика	6,3	31,3	43,8	6,3	12,5
Обща теория на статистиката	6,1	24,2	33,3	21,2	15,2

ПРИЛОЖЕНИЕ 10.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. “Европейската харта за малките предприятия”, Европейския съвет, 2001
http://europa.eu.int/comm./enterprise/enterprise_policy/charter/index.htm
2. Report From The Commission To The Council And The European Parliament on the Implementation of the European Charter for Small Enterprises, Commission Of The European Communities, Brussels, 11.02.2004 COM(2004) 64 final.
3. EUROPEAN COMMISSION, „Best Procedure Project: “Mini-Companies In Secondary Education, European Council, Lisbon 26 – 27 June 1992, Presidency Conclusion
4. EUROPEAN COMMISSION „Helping to create an entrepreneurial culture: A guide on good practices in promoting entrepreneurial attitudes and skills through education”, 2004
5. Entrepreneurship in Education and Training, European Training Foundation, March 2000, Almaty.
6. COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, „Communication From The Commission To The Council, The European Parliament, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions, Action Plan: The European agenda for Entrepreneurship, Brussels, 11.02.2004, COM(2004) 70 final
7. Education” Final Report Of The Expert Group”, September 2005
8. Green Paper “Entrepreneurship in Europe”, European Commission, COM (2003) 27 final, 21.01.2003
9. Report from the Education Council to the European Council adopted by the Education Council on 12 February 2001;
10. «Доклад по закона за държавния бюджет за 2005 година», Министерство на финансите
11. «Образование и обучение 2010», принос на Р. България към съвместния доклад на европейската комисия и съвета 2006 г. Министерство на образованието и науката
12. «Статистически годишник» Национален статистически институт, София 2004 г.
13. Заключителни бележки на Раздел „Конкурентоспособност”, пролетна сесия на Европейската комисия, 20-21 март 2005 г.
14. «Е-България», Фондация “Приложни изследвания и комуникации”, 2005
15. Naftendorn K., „Facilitating Youth Entrepreneurship Part II. A directory of awareness and promotion programmes in formal and non-formal education” International Labour Office Geneva, 2004
16. ‘Training for entrepreneurship’ in Nice/Sophia Antipolis in October 2000
17. Global Education Database Online (USAID)
18. Бъргър, Бр. и др. 1994 Култура на предприемачеството, УИ "Стопанство", София
19. Вебер, М. 1992 Духът на капитализма и протестантската етика. София, Хермес-7

20. Дракър, П. 1992 Новаторство и предприемачество, София: ИК Хр.Ботев
21. Манолов, К. 2000 Културният ресурс на предприемачеството, С.,
АИ"Проф.М.Дринов"
22. Рийч,Р. 1992 Трудът на нациите - как да се подготвим за капитализма на
XXI век. София: УИ"Св. Климент Охридски"
23. Хаджийски, Ив. 1977 Бит и душевност на българския народ. София:
Български писател
24. Я. Мерджанова, Професионално образование и подбор на кадри в Европа, 2000 г.,
25. Henricks, M. (2004). Extra Credit: Entrepreneurship Education is Coming of Age
in Classrooms. Find Out Which Schools Make the Grade in Our 2nd Annual Top
100 Entrepreneurial Colleges and Universities. Entrepreneur:
<http://www.findarticles.com>.
26. Kauffman Foundation (2005). Entrepreneur's search engine: Supporting
Entrepreneurship [<http://www.entreworld.com/Channel/SE.cfm>]
27. Kuratko, D. F. (2004). Entrepreneurship Education in the 21st Century: From
Legitimization to Leadership.
[<http://www.sbaer.uca.edu/research/usasbe/2004/pdf/01.pdf>]
28. Kuratko, D. F. (2003). Entrepreneurship Education: Emerging Trends and
Challenges for the 21st Century.
[<http://www.usasbe.org/pdf/CWP-2003-kuratko.pdf>]
29. Leonard, D. A. and DeLacey, B. J. (2002). Designing Hybrid
30. Online/In-Class Learning Programs for Adults.
[<http://hbsswk.hbs.edu/docs/hybrid.pdf>]
31. My Own Business.org (n.d.). Online Business Course: Getting Started.
[http://www.myownbusiness.org/course_sba.html]
32. "Икономика и мениджмънт". Българо-австрийски проект С., 2003
33. ONSTENK, J., "Entrepreneurship and Vocational Education", European Educational
Research Journal, Volume 2, Number 1, 2003
34. Papadourakis, George M. "New horizons in industry and education. Introduction and
conference overview",